

نما

نازادی بید
لیکلیندوه
عدقلانیت

گۆشاریکی فیکری و ئەدەبی و هرزییە لە ھەولێر دەردەچیت ٥١

خاوهنى ئىمتىاز: ئىسماعىل كورده

سەرنووسەر: رىپىن رەسول ئىسماعىل

بەرپرسى كارگىرى و دابەشكىرىن: ئومىد شىئركۆز مەجروم

بەهارى ٢٠٢١

ناونىشانى گۆفار: كوردستان-ھەولێر

Tel: 0750 4481577. 07504786489

لهم زهارهیدا

* کلاورۆزنه سی سال نازادی ۳

نای فیکرو فەلسەفە

- * مەولانا راپردو و ئىستا، خۆرەمەلات و خۆرئاوا...: ئاوات ئەحمد سۇلتان.... ۵
- * «غۇنچەی بەھارستان» و سەرەھەلدانى گوتارى: د. ئىسماعىل مەممودى.... ۲۶.....
- * ھىنگل..مامۆستايى گىمنازىيۇم..... رېيىن رسۇل ئىسماعىل.... ۴۸.....
- * دىياردەناسى و ھېرىمەنۇتىك. پۇل رىكۆر..... و: مەسعود باباىي.... ۷۲.....
- * شۆپش و گەردىدىي ۋارسىر رامبى..... ئىسماعىل حەممەتەمین.... ۹۱.....
- * توپىز لە گەل نووسەرى ھىندى ئارونداتى رۆى.... و: جەمال پىرە.... ۱۰۴.....

نای ئەدەبى - نىتىنى نما

- * لىيىدانەوەدى كارىگەرىيى رەگەز لە كەۋال ئەجەد.... ن: چنور فەتحى.... ۱۱۸.....
- * شىنەي شىيدار..... عەبدولرەھمان فەرھادى.... ۱۴۲.....
- * لەنگىست ھىyz، دەنگىيىكى رەش لە..... و: عەبدوللە سلېيمان (مەشخەل).... ۱۴۶.....
- * دىيدارىيىك لە گەل پاپلۇ نىرۇدا... ئىيىك بۆكسىتلە. و: عەبدوللە سلېيمان (مەشخەل).... ۱۵۵.....
- * زۆربىاي ئىرانى، ئاۋىتكى پە بهپېستى رۆمانە كە قادىر عەبدوللە... كەۋال ئەجەد.... ۱۸۶.....
- * سۇلتان لە نىوان قوللىرى قەلاؤ كامىرادا..... عەللى مىستەفا.... ۱۷۲.....
- * لە دامىتىنى فەلسەفەدا، گۆرانى دۆخى ناشىرىينى بۇ دۆخى... مەممەد ھاشم.... ۱۸۳.....

* جىھە لە كلاورۆزنه، نووسىنەكانى دىكە را و بوجۇونى نووسەرە كانىيان.

سی سال نازادی

سی سال به‌سهر راپهرين و خهباتي گهلى كورد له و پارچه‌يهى كوردستان تىپه‌ري،
بىگومان ئەمەش به‌ماناي سى سال رزگاري نەته‌وه كەمان دىت لەزىر دەستى داگىركارى
عمره‌بى-بەعسى. سى نەوەش له گەنجانى كورد هاتونەتە پىشەودو كەم تازۆرىك نەوهى
يە كەم و دوودمى ئەو سى سالە ئاگاييان له ھەندىك لايەنى مىزۈوي رووداوه كان ھەيءو
بەشىكىشيان بەچاوى خۆيان بىنیووه. بەلام نەوهىك كە لەدواى رووخانى رېئىمى بەعسى
و درچەرخانى سىياسى و كۆمەلايەتى و ئابورى له عىراق گەشهى كردوودو گەورە بسووه،
ھىچ ناسۇرىيە كىيان نەبىنیووه كەم تازۆرىكىش گالىتەيان به شۆرش و خهبات دىت و پىيان
وايە ئەمەش بەماناي ئەو دىت ئەو نەوهىلە رووى نىشتىمانى و نەته‌وهىيە و
نەداوه. ئەمەش بەماناي ئەو نەوهىلە رووى نىشتىمانى و نەته‌وهىيە و
تىكەيىشتىن و بۆچۈن و تىپوانىنە كانى بۆ دۆزە كەي بەشىووه كى ترو لەوانەشە جىاوازلى
بىت له نەوهى خهباتگىرى كورد. نەوهىلە كە بى پەروايمە و لە دەرھەستى خۆيدا جىهانىكى
و يىناكىدووه نازانىت ولات و مىزۈوه خۇيناوىيە كە چۆن بسووه، لە بارەدى جىنۋسايدو
ئەنفال و كىميا باران و ويرانكىرنى كوردستان لەسەر دەستى نەته‌وه كانى وەك تۈركو
عمره‌ب و فارس كەم زانىارىيە.

ديويىكى دىكەى ئەو بى پەروايمە ئەو نەوهىلە بۆ پەروردە كردن و گوشىكىرنى
دەگەرېتەو كە حکومەت و دام و دەزگا نىشتىمانى و نەته‌وهىيە كانى كورد له و سى سالەدا
نەيانتسوانىووه زەمینەسازى بۆ بىكەن و زەمینەي پەروردەيەك لە خويىندىدا بىرەخسىئىن

تاوه کو نهود دوای نهود کاروانی رزگاری نیشتیمانی رادهستی یه کتر بکهنه و به کولنده دان و لاتپاریزی رایان بینن. راسته ئهو بەشەی کوردستان و بەشى رۆژشاواش تاپاده يەك رزگاربۇون، بەلام ھېشتا ئىمەی كورد دراوسيي نەتمەد سەردەستە كانىن كە لە مىزۈسى خۇياندا نەيان ويسىتەدە بەھىچ ئامانجىيەك بگەين. رۆژانەش گۆيمان لە هەرشەو گورەشەيان دەبىت. رۆژىيەك بەناوى داعش و رۆژىيەكتىر بەناوى حەشدى شەعبى و چەندىن ناوى تر، مەترسیيە كانىان بەدەردەكەون و ھېشتا چاوليان لە خاك و ئاولو مالۇ مولىكى مىللەتكەمانە و تەعرىبىيىش ھەر بەردەۋامە. بۆيە وا پىتىست دەكەت ھەم حزبەكان پەروەردەي خەزىيان بگۆرن و ااز لە بەگزىيەك داکەدنى كورد بەكورد بىنن و ھەمىش سیاسەتى ناوخۇ دەرەوەيان يەك بخەن. گۇناھىيىكى گەورەيە دواى سى سال لەوە تىئەگەين كە كورد تەنھاو تەنھا بە يەك گەرتووېي سەركەوتۇوەو پەرتەوازىيى لەنىيۆماندا دەبىتە ھۆي دووبارە كەرنەوەي مىزۈسى تارىيە ئەو نەوەبەش بە سەقەتى گوش دەكرىت. چونكە ئەگەر وا بىرات ناكۆكىيە كان نەوە بۆ نەوە دەگوازىيەوەو ھەموو لايەنە كانىش وەك يەك لىيى بەرپرسىيارن. پىتىستىيە حکومەتى كوردستان بەھۆش خۆي بىتەوە زەمینەيەكى نوي بۆ ئەو نەوەيە بىنېتە پىشەوە تاوه کو ئىنتىماو ھەستى نیشتىيەنە لاي ئەو نەوەيە بەھىز بىت، ئەگەرنا رۆژگارىيەك دىت خەبات و تىكۈشان ھىچ مانا يەكى نامىيىت و بەره بەرەش تىكۈشەران دەبنە كەسانى نامۇ بىزراو لە كۆمەلگادا.

غا

٢٠٢-٤-١٥

ئەمای فېيکرو قەلسەفە

- * مەولانا راپردوو و ئىستا، خۇزىھەلات و خۇرىشاوا...و: ئاوات ئەحمد سۈلتان.....٥
- * «غۇنچەي بەهارستان» و سەرھەلدىنى گوتارى: د. ئىسماعىل مەممودى.....٢٦
- * ھىڭل..مامۆستاي كىمنازىقىم.....رېيىن رسۇل ئىسماعىل.....٤٨
- * دىاردەناسى و ھېزمىتىك. پۇل رىكىز.....و: مەسعود بابايى.....٧٢
- * شۆپش و گەپدىدەيى ئارسىر پامبۇ.....ئىسماعىل حەممەتەمین.....٩١
- * وتوىيىز لەگەل نۇرسەرى ھىندى ئارونداتى رۆى.... و جەمال پىرە.....١٠٤

مه ولانا

رابردوو و ئېستا،
خۆرھەلات و خۆرتاوا
ژيان و وانه و هۆنراوهى جەلالەدینى رۇمىزى

فرانكلين دى. لويس
و: لە ئىنگلizييەوە: ئاوات ئەمەد سولتان

نەسکى يەكەم باوانى رۆحىي مەولانا

(١) بەهادىن وەلەد سوئتانى زانايىان

خۆمم سرپىيەوە، شىيۆھ كامى لە خۆم سرپىيەوە بۇ ئەوهى بتوانم خوا بىيىنم. بە خۆمم وت: خۆم لە خوا دەسرىمەوە خوا لە هەممۇ شىيۆھ كان لە خوا دەسرىمەوە بۇ ئەوهى خوا بىيىنم و راستەوخۇتر پىيۇھىستى بەرەكتى بىم. ناوى خوام ھىتىناو ھۆشم پەيۇندىبى بە خواوە كەدو خوام لەزىر پەردەي خوايەتى و سىفەتە كانى كەمالدا بىنى. ئەھەم سەبارەت بە گەوهەرو سىفەتە كانى بىنى، چۈن و بۆچى پرسىيارى ناپەسەندن. و قم، جىهانى خوا شىتىكە غەيرى ئەمە، چونكە جىهانى ئەو جىهانى دەركەوتىن و فەوتان نىيە. نا، كاتىك گەوهەرو سىفەتە بەدەر لە وەسفە كانى ئەم بىنى، بىيىنم كە فۆرمە كان و مۆدە كان و ئاراستە كان هەمۇيان وەكى گەلاؤ گول لە پىرۇزىي ئەو دەورىيەن. من دەزانم كە خواو سىفەتە كانى شتىكەن غەيرى ئەمانە، ئەمان تەنها ئەو دىئنە ناو بۇونەوە، بەلام ھەرگىز لەو ناچن. كاتىك ھۆشم سەرقالى خوايى، لە جىهانى بۇون تىيدەپەرم و دەچەمە پشتەوهى، ھەلددەۋەشىم و بۇونم لە بۆشاپى يان شويندا نامىيىت، ئىتەر لەناو جىهانى بىچۇوندا دەگەرىم و دەرۋانم. (بەها ١

(١٦٩)

دەمۇوت : "خودايى، من عاشقى تۆم و بۇ تۆ دەگەرىم. لە كۆئى بتېيىم؟ لە جىهاندا، لەودىيى جىهانەوە؟"

خودا بىرۆكەي ئەوهى پىيىدام كە چوار دىوارى جەستەت و ئەو بۆشاپىيە لە خۆى گرتۇويت، ئاگايىان لىيەتەو لەتوبىي تۆوه دەزىن، بەلام ناتېيىن. ھەرچەندە ئەوان تۆ نابىين، نە لەناوەوە نە لەدەرەوە، بەلام ھەر گەردىكى تۆپرە لە بەلگەمى خۆت. بەھەمان شىيۆ تۆمن لەناو يان دەرەوهى جىهان نابىينى، بەلام گەردە كانى جىهان شتىكىيان لەمن تىيدايە،

گۆران، ورچەرخان، گەرمىا، سەرمىا. گەردەكانت لە تويىي منهوه دەگەشىئنەوە ئاسودەبى لەمندا دەدۆزىنەوە. چۈن دەتوانىت نەمبىنیت؟

دىسان وتم "ئەي خودايىه، كەواتە هەمۇو بۇونەوەرەكان تۆ دەبىن تا ئەو جىڭايىھى بەلگەكانت دەرژىئىنە ناويانەوە." .. (بەها ۱۲۱۲/۱)

ئەم بابەتانە لە يادەوەرىيە پۇچانىيەكاني بەھادىن ودرگىراون، پەرەدە لەسەر ئەو بايەخدانە سۆفيييانە لادەدن كە ئەويان سەرقالى كردىبو. شەۋەش دەخەنەپۇو كە بىر كەرنەوەي رۆمىيەتلىقەزازى باوکىتى، كە لە دەرورىيە سالى ۱۱۵۲دا لە خۇراسان لەدایك بۇوه، ئەۋى زىيىدى سۆفييەمى كلاسيكىيە ئىرمانىيە، رەنگە لە ناوجەھى دەرورىيەر بەلخ و ترمز، نزىك سنورى ئىستاى ئەفغانستان و تاجىكاستان بۇوبىت.

پاستىيەكاني ئىلان

محمد بەھادى وەلدەد، لە وتمەيەك يان گەفتۈگۈيە كى نافەرمىي لە گەل مۇرييدەكانيدا، ئامازە دەكەت بۆ ئەوهى لە يەكەمین رۆزى مانگى رەممەزاندا، نزىكەي شەشىسىدەو ئەۋەندە سال، دواي كۆچىيەنە بىيغەمبەر بۆ مەدىنە، خەرەيك بۇو تەممۇنى دەبۇو بە پەنجاپىنچ سال.. (بەها ۳۵۴/۱) ئەو بە سالى قەمەرىيە حىسابى خۇى كردوو، سالنامەي ئىسلامىي وابۇو "ئەگەر لە لەرپۇزى اى رەممەزانى سالى ۶۰۰، كە بەرامبەر رۆزى ۳ى مايسى سالى ۱۲۰۴ اى سالنامەي جولىيانە، پەنجاپىنچ سال دەربىكەين، دەمانباتەوە بۆ اى رەممەزانى سالى ۵۴۵، بەرامبەر ۲۲ ئى كانونى يەكەمى سالى ۱۱۵۰.

ئەم بېرىكىيە بەپىيە رەشنوسە جىاجىاكان دوو لىتكىدانەوە جىاوازى بۆ كاراوه. يەكىك لە رەشنوسەكان سالى ۶۰۰ چەسپاندۇوو "سالى شەشىسىد ئەندىشەم كردى...". رەشنوسەكانى دىكە، لەبارەي بەرۋارەكەوە ھىيىنە راشكاو نەبۇون و دەلىن "شەشىسىد" چەند سالىك دواي هيجرەتى محمد بىيستم...." بە گۈيانەي ئەوهى ئەم خويىندەنەدەيە دوايى دروستە، ناتوانىن لەدایك بۇونى بەھادىن بېبىنەوە بۆ كۆتايى كانونى يەكەمى ۱۱۵ يان كانونى دووهەمى ۱۱۵۱، بەلکو چەند سالىك دواترە، لەوانەيە لە دەرورىيەر تىشىنى دووهەمى ۱۱۵۲ يان ۱۱۵۳دا بىت.

لەو كاتەدا بەھادىن چى بىيست يان بىرى لە چى دەكەرددوھ؟ كە ئەگەر بەختى ھەبىت دە سالىكى دىكە تا دەوري شەستو پىنچ دەزى، چونكە ئەمە مەۋدای تەممۇنى بەھىزىيە و تەندروستىيە. (بەها ۳۵۴/۱)، بەها بەدەست چەندىن نەخۆشىيەوە

دەينالاند..(بەها ١/٢، ٤٤..تاد). بەهادىن سەرقالى ئەوه بۇو كە چۆن بە باشتىن شىّوه دەسالى داھاتووی خۆى بگۈزەرىنىت، حىسابى كرد، رەنگە ٣٦٠٠ رۇزىكى لەزىاندا مابىت. هەروەك لە پىياوچاكىكى وا چاودى دەكرا، گەيشتە ئەوهى كە باشتىر وايە ئەو ماوەيە لە زىكىرى خواو شوکرانەبىزىرى نىعەمەتكانىدا بەسەر ببات، گۆيىرايەلى فەرمانەكانى بېيت..(بەها ١/٣٥٤-٥).

ئەوهى روویدا، بەها نزىكەمى چارەكە سەددىيەكى دىكە ژىا، رووداوه كانى بىست سالى كۆتايى ژيانى، لە ھى شەست سالى پىشوتىرى زياتر بۇون. بەها يادى تىپامانى مەرگى كرده، كە لە تەمنەنى پەنجاو پىنچ سالىدا كردىبوو، ئەوكاتە ھاوسەرەكەمى سكپر بۇو، ياخود مندالى دووهەمى بەبەرەو بۇو. ئەم كورەيان، مەممەد جەلالەدين، لە ٣٠ ئەيلولى سالى ١٢٠٧ دا لەدایك بۇو، دوايى بۇو بە يەكىن لە گەورەتىرين شاعيرى عىرفانىي لە مىزۇوى مەرقايدىدا. كاتىك جەلالەدينى بچۈك لەدایك بۇو، بەهادىن نزىكى شەست سالى ببۇوه. ھىشتا كورەكەى دەسالان نەدەبۇو، كە باوکى لەرەگەوە ھەللىكىشاو بە خىزانەوە لە ناودەپاستى ئاسياواه روويىكەد ناودەپاستى ئەنادەل. سەرنجام لە سالى ١٢٣١ دا، بەها وەلدە لە قۆنیيە، وەك موسولمانەكان دەلىن، لەخاڭى رۆق، ئۆغرى كردو بازنهى مورىدانى ناو كۆرۈ كۆبۈنەوه كانى جىھىشت. پىش ئەوهى بىرىت جەلالەدينى لاوى ئامادە كردىبوو بۇ ئەوهى شوئىنهكەى بگۈيىتەوە بېيتە سەرۋىكى بازنهكە.

سەرچاوهو لىكۈلەنەوهكان لەبارە ئىانى بەهادىنەوە

دەتوانىن لە كتىبەكەى خۆيەوە (مەعاريف) بېرىكى زۆر زانىاريي پاستەقىنە لەبارە ئىانى بەهادىن وەلدە دوھ كۆبكەينەوە. ناونىشانى كتىبەكە خۆى ماناي زانىاريي عاريفان دەگۈيىتەوە. مەولانا لە وتارەكانى خۆيدا، بېرىكى كەمى ئەو زانىارىانەمان پىشىكەش دەكت، بە تايىبەتى لە كتىبى (فيھى ما فيھى)دا، ناونىشانىكى نامۆيە، ئاماڙىيە بۇ تىكەلەيەكى سەممەرەي بايەتكان، ئاماڙىيەكى نەھىئىشى تىدایە بۇ ئەوهى "لەۋىدا ئەوه هەيە كە شايىتەيە". سولتان وەلدى نەوهى بەهادىن، لە مەسىنەوېيەكەى خۆيدا كە بە دوو ناونىشان ناوى دەركەدۋوو "ئىبىتىدانامە"، واتە (كتىبى سەرەتا)، لەگەن وەلدەنامە (كۈرەنامە) وەسفىكى چېرى خىزانەكەى خۆى دەكت. ئەم كتىبە كەرچى ھەول دەدات رووداوه واقىعىيەكان بىگىرەتەوە، بەلام لە ھەندىك جىڭگادا باش مەبەستى نەپىتكاوهو

زیاتر خۆی بەو رووداونه وە خەریک دەکات کە لە ئاستیّىکی زیاتر پۆخانیيدا رۇویاندا وە، نەك پرسە مىۋۇوبى واقىعىيە کان بىگىرپتەوە.

لەماوھىيە کى دواتردا، دوو كتىبى سەربەخۆمان ھەن، كە ھى سوپاسالارو ئەفلاكىين، ھەردووكىان مورىدى تەرىقەتە سۆفييە کەن، كە لە دەورى خىزانە كەو مەقامى شىخە كەپىكەھاتووە. ئەم دوو كتىبە ورده كارىي زیاترمان پېشىكەش دەكەن. ئەو دوو كتىبەش بىرىتىن لە (نامەي سوپاسالار) و (كىرەكىنى عاريفان)، كە دواي نزىكەي سەد سال لە مردنى بەھادىن ژمارەيەك چىرۇكى ئەفسانەيى دەگىپنەوە توش و خويى زۇريان پىيوه كردوون، پىيۆستە بە وريايىيەوە مامەلەيان لەگەل بىكەين.

مامەلە كردنى زانستىيانە

لەگەل ژيانى بەھادىندا، بە و تارىيەتى هىلىمەت رېتەر دەستى پىكىرد، كە لەماوھى دووهەمین جەنگى جىهاندا، دەستنوسە كانى كتىبى (مەعاريف) يى بەھادىنى خستەرۇو، كە پىشتر نەزانراپوون. دواترىش بەدیع زەمان فروزانفەر ژمارەيەك دەسنوسى دىكەي

چنگ كەوت و لەسالى ١٩٥٥ دا كتىبى مەعاريفى بىلەكىرددەوە. لە سالى ١٩٥٩، بەشىكى دىكەي دەقەكەي بەردەست كەوت و لەچاپى تازەدا بەرگىكى دىكەي بۆ كتىبە كە زىياد كرد، ئەو بەشە تا ئەو كاتە نەزانراپوو. لەمەشەوە ئەرسەر جۆن ئارىبەرى وەرگىپانىكى ئىنگلىزى بۆبىيىت دانە لە و تانە بىلەكىرددەوە، كە خۆيان چەند سەد دانەيەكىن و لە كتىبى مەعاريفدا بىلەكراونەتەوە. ئىنجا هىلىمەت رېتەر كورتەيە كى ژيانى بەھادىنى بىلەكىرددەوە لە ئىنسىكلۇپېيدىيە ئىسلامدا بىلەكرايەوە. جارىكى دىكەش لە سالى ١٩٨٩ لە ئىنسىكلۇپېيدىيە ئىرانىدا كوتكرايەوە بىلە كرايەوە. فريتز مايمىرى سويسرايى، شىكىردنەوەيە كى وردى بۆ كۆمەلېك سەرچاوه كرد، بە پلەي يە كەم كتىبە كەي بەھادىن و لېكۆلىنەوەيە كى قەشەنگى ژيان و بىركىردنەوە لە كتىبىكىدا كە ناونىشانى (بەها وەلە دەنسىما سەرەكىيە كانى ژيان و عيرفان) يى هەبوو. ئەمەش ھەممۇر

مهسه‌له‌که‌ی یه‌کلایی کردوه‌وه. ئهو و دسفه‌ی لیره‌دا بق به‌هادین کردوومانه، زور پشتی بهم کاره‌ی مايه‌ر به‌ستووه.

باوانی به‌هادین

باوکی به‌هادین ناوی حسینی ختیبی بوبو، واعیزو زانا، دلین له به‌لخ زیاوه. ئیمپرۆز به‌لخ شاریکی بچووکه‌و ده‌که‌ویته خورثاوای مه‌زار شهريفي ئه‌فغانستانه‌وه، به‌لام له سددی ده تا دوازده‌ی زاینیدا، له‌ژیر سایه‌ی سامانیه‌کان و پاشان غه‌زنه‌وییه‌کان و له‌کوتاییدا سه‌لچوقیه‌کان، سه‌نته‌ریکی گه‌شاوه‌ی که‌لتوري ئیسلامیی بوبو. شورایه‌ک ئهم شاره گه‌شاوه‌یه‌ی ده‌پاراست، پې بوبو له بازار، يه‌کیکیان به بازارپی عاشقان ناسرابوو، که سولتان مه‌حودی غه‌زنه‌ویی نیودار دروستی کردوو. ماله‌کانی به‌لخ ودک زوربه‌ی شاره‌کانی فارس، له قور دروستکراپون. له کوندا دانیشتوانی به‌لخ ئاگرپاریزو پاشان بودایی بوبون و سفره‌نجامیش عه‌ره‌به غازیه‌کان شاره‌که‌یان ویران کرد، له سفرده‌می ئیسلامییدا، له‌پال زورینه‌یه‌کی موسولماندا، گروپنکی جوو له شاره‌که ده‌زیان و چند سددیه‌ک ده‌امیان کرد.

سهدديه‌ک بهر له له‌دایک بوبونی به‌هادین، سه‌لچوقه‌کان کۇنترۇلى به‌لخ و ده‌وروبریان گرتە ده‌ستو له ده‌ستى غه‌زنه‌وییه‌کان ده‌ریانه‌ئينا. به هاندان و پشتیوانیی و‌زیری ناسراو، نیزامولولك، که خۆی له سالى ۱۰۹۲ ئی زاینیدا کوشرا) قوتاچانه‌یه‌کی گه‌وره‌یان به‌ناوی (مه‌دره‌سەی نیزامى) تىیدا دروست کرد. له سه‌روه‌ختى له‌دایکبوبونی به‌هادیندا، سه‌لچوقیه‌کانیش ناوجه‌کمیان دۆرپاندو سهدديه‌ک له سه‌رولیت‌بوبونه‌وه ده‌ستیپیکردن. سه‌ره‌تا له سالى ۱۱۵۲، عه‌لادین حسین، که نازناوی "جىهانسوز" (واته جىهانسوتىن) ئى هەلگتىبوو، به سوپا گورىيە‌کەيەوه داگىرى کرد، دواتر ھۆزه ئۆخۈزدەکان تالانيان کرد. له سالى ۱۱۹۸دا، به‌لخ کەوتەوه زىرده‌ستى سەركىدەيەکى گۇوريي دىكەوه له بىنەمالەتى قەرەخەتايىه‌کان، واته ميرى باميان، به‌هادين سام. حەوت سالان دواتر خوارەزم شا، عه‌لادين مەممەدی كورى تەكش (۱۲۰۰-۱۲۲۰) شاره‌کەی داگىر کرد، له مادەن فەرماننەوايى ئەمدا، به‌هادين له خۇراسان رۆيىشت. له سالى ۱۲۲۱ يىشدا مەغۇلەکان به سەرۋەتلىكىيەتى جەنگىزخان به‌لخيان ویران کرد، شاره‌که لەم كاره‌ساتەيان چاك نەبوبوه. دلین مەغۇلەکان به هەزاران كەسيان له دووسەد هەزار نىشته جىيەتى ئەوكاتى به‌لخ كوشت.

حسیینی باوکی بههادین مەلایەکی زاھید بۇو، وەك ئەجمەدی باوکی وتاریتىشى مزگەوت بۇو، سەر بە مەزھەبى حەنەفى بۇو، كە بېرىك كراوەتر بۇو. وەك ئەفلاڭى دەلىت، حسین ھەر زۇو ناوابانگى دەركەرد، رەزائۇدىنى نەيسابورى و زانايانى نىيودارى دىكە دەھاتنە لاي بۇ خويىندىن. گۈرانەوهەيەكى دىكە دەلىت كە باپيرەدى بههادين، ئەجمەدی خەتىب، كۆرى فېردىوس خاتۇونى كچى شەمسى ئىمامان، ئەبوبەكرى سەرخسى حەنەفيي بۇوە، كە لە دەوروپەرى سالى ۱۰۸۸ مىردووە. ئەگەر ئەمە راست بىت، ئامازەيەكى تىدايىھە بۇ ئەوهە ئەجمەدی خەتىب، بەر لەوهى خىزانە كە رەگى خۆيان بىنەوە بۇ ئەسفەھان، لاي شەمسى ئىمامان خويىندۇویەتى.

ناوى دايىكى بههادين نازانىن، ئەو ھەر بە "مەمى" بانگى كردووە، تا دەھەش كۆتابىي سەددى دوازدە ژياوە. بههادين خۆى دەلىت نازنانى "وەلد" م ھەبۇوە، ئەمەش نىشانىيەكە بۇ ئەوهە تاقانە بۇوە، ھىچ زانىارييەكىش لەبارەي بۇونى خوشك و برايەوە نازانىن. بههادين خۆى وىنەيەكى رۇونى دايىكى لەبەرچاۋ نىيە، لە زۇر جىنگادا وەها نمايشى دەكەت كە جارپ و بىزازارو دەبىتە هوى شىۋاندى ئارامىي و ھىيورىي، ياخود نوسىن و بىركىرنەوهى ئەو، چونكە دەبىتە هوى خەمبارىونى، تەنانەت جارى واش ھەيە لەبەرددەمى خەلکدا تۈورەيى و غەزەبى لىيدەبارىت و جىنۇ دەدات. ھەربۆيە بههادين ھەستى بە نىيگەرانى دەكەر دەتسا ئابپۇويان بچىت. ھەرجىيەك بىت، تا رەدەيەك ئەگەرى ئەوه ھەيە بههادين دايىكى گەتوگۇي فەلسەفيي يان ئائينىيان پىتكەوە كەدبىت.

ھاوسمەندالەكانى بههادين

شەريعەتى ئىسلام رېگەي داوه پىاولە يەك كاتدا چوار ژنى ھەبىت. نازانىن بههادين چەند ژنى مارە كردووە، بەلام ناوى ژمارەيەك ئافرەت دەھىنېت و لە سەررووى ھەموويانەوە موئىىنە خاتۇونى دايىكى مەولانا، لە سەفرەكەشىدا بە ئاراستەمى خۆرئاوا، لەگەللى بۇوە، تا لە لارىنە (كارەمان) تازەو پېش ئەوهى بگەنە قۆنیيە، دەمرىت. لە كتىبى مەعاريفدا ناوى بى عەلەوي ھاتۇوە، زەرينكوب دەلىت نازنانى موئىىنە خاتۇونە، بەلام مايەر بە ھاوسمەرىيەكى دىكەي بەھادىنى دادەنېت. لە شوينىيەكدا بههادين بى سلەمىنەوە باسى ئەوه دەكەت كە دەخوازىت كچى شەرەف قازى مارە بکات، دەتوانىن ئەمىش بە ھاوسمەرىيەكى دىكەي دابىنىن. راشكاوانەش حەزدەكەت ژىنەك

بیئنیت ناوی (ته رکان) که رهنگه ئەمە ثنى چوارەمی بۇبىيەت، يان نازناوی يەكىن لەوانە بىت کە باسى كردوون. بەھادىن گەرجى زاھيد بۇو، جللوى ھەست و سۆزەكانى خۆى دەگرت، بەلام لە بىزراندى جىهاندا ھاۋىاي مەسيحى و مانىيە كان نەبۇو. ئەو تىپوانىنىكى ئىسلاممىيانە بۇ سىكىسە بۇو، موسولمانە كان دان بە ئارەزووی سىكىسى

خۇيان و خواستى تىركىدنى لە چوارچىيە كى زۇر پىتكخراودا، دەنىن، بەجۇرىك كە سەقامگىرىيى كۆمەللىيەتى بىبارىزىت. بەها دەگىرىتىھە كە بەيانىيەكىان كاتىك چاوى بېرىسووه تەنورە كەو لە گەرمەتى تىپامانىكى رۆحىيدا بۇو دربارە خاسىيەتەكانى ئاگر، سەگىك وەرى و تەركىزە كەي شىۋاند. بىبى عەلەمە خەبەرى بىزەوە هاتە لای، لەو ساتەدا ئارەزوویە كى بەھىزى تىڭەپا. مادام مەسەلە كە وابۇو، ئەو نابىت پالىنەرەكانى خراب بن:

ئەمە جوولاندى خودا بۇو، ئىتەر بۆچى هوپىك بىت بۇ سزاو بەھانەيەك بىت بۇ پىينىڭانەوە؟ خودا ئىلهاامى ئەم ھزرە پىيدام: "كارو جوولەم ھى ئەون، ئەو خۆى نەوى دەكتەر بەرزىدە كاتمۇو. بە دنهى ئەو شىكىدارو بە دنهى ئەو زەليلم. ئىستا، لەگەل يەكەمین رەتكىرىن كە دەگاتە رۆخت، يەكەم شت زىكى خوا بکە" چونكە ئەمە بىزواندى خوا خۆيەتى، بىر لەوە بکەرەوە كە ئەگەر جوولانە كە هوپىك بىت بۇ سزاو زەليلكىرىن و ژان پىتگەياندىن، هانا بۇ خوا بەرە تا وات نەبزوپىنىت، ئەگەر هوپىك بۇو بۇ

شکۆداریی و شەرافەتمەنلییە، حەمدى خوا بکە تا ھەموو ساتیک بتخاتە ئەو حالەوە.
ھەركاتى شتىك لە دوو حالەتمى بەخشىيە رۆخت، بزانە تو بە نورى پىغەمبەرایەتى
ھەلبىزىدراویت.

لىرىدا بەراستى كىرىشىيەك لەنىوان سروشتى رۆحى و ئارەزووە جەستەيىھە كانى بەھادىن دروست بۇوە، ئەم كىرىشىيە لە پرسىيارەوە سەرەتەلەددات كە ئارەزووى دەجولىيەت بۇ ھاوسمەرىيەك كە بەشىۋەيە كى شەرعىيە ھېتىابۇرى، بۆچى ئەم حەزە بەسەريدا زال دەبىت و لە كاتىيەكدا كە خەرىيەك بىكەت و سەرنجى ناھىيەت. ئەم مانانىيە كى وەھا ناگەيەنیت كە بەھادىن مۆلەتى زىناكىردى يان پەرين لە مەحرەمى دايىت. لە جىڭايە كى دىكەشدا سەرى سۈرەدمىنیت لە بىنىنى كەشۈھەۋايە كى ھاوشىۋەيە كەرنەقان، كە دواي ئاھەنگىكى خەتنە سوران شوينە كەي داگرتبوو، رەنگە ئەو نەرىتە خوتەنلەي چىننەيە كارى تىكىرىدىت، ژنان سەريان رۇوت كردىبوو، بە ئاشكرا دەستى پىاوانىيان گىرتبوو، شەرابى ساكىيان دەخواردەوە، سەمايان كرد، بىگە سىنگىشىيان رۇوتىكەر. بەپىنى ئەفلاكى، بەھادىن كچىكى ھەبۇ ناوى فاتىيمە خاتۇون بۇو، لە خۆراسان شۇوى كردىبوو، كە ئەم لە گەل خىزانە كەي بەرەو خۆئاشاوا رەويىكەر، ئەو لە گەل ھاوسەرى خۆى مائەوە. لە خىزانە كەي خۆيدا ژنېك شىرى پىداپۇ ناوى نوسوب خاتۇون بۇو، رەنگە ئەوپىش لە گەل ھاوسەرە كەي لە خۆراسان مابىتەوە. كتىبى مەعاريف باسى ئەو دەكەت كورپىكىشى ھەبۇوە ناوى حسىن بۇوە، بەناوى باوکى خۆيەوە، رەنگە ئەمە نوبەرەي بوبىت. لەبەر ئەوەي سوپاسالارو ئەفلاكى باسى ناكەن، بۆيە پىتى تىيدەچىت لە خۆراسان لە گەل دايىكى بەھادىن مابىتەوە، يان پىش رۆيىشتىنى خىزانە كە بۇ ئەنادۆل مەربىت. سەرچاوه كان دەلىن عەلادىن مەھمەد براڭەورەي مەولانا بۇوە، دوو سال لەو گەورەتر بۇوە سالى ۱۲۰۷ ئى زايىنى لەدایك بۇوە. ئەمەش سالى لەدایكىبۇنى مەولانامان بۇ دىيارىسى دەكەت بە ۱۲۰۵. جووتەبرا لە گەل باوکىاندا رۆيىشتۇون، گەرچى مەعاريف بە ناو باسى كەسيان ناكات.

رەوش كارو پىشەي بەھادىن وەلد لە ژياندا

بەھادىن وەلد نازناوى سولتانى زانايانى بەكاردەھېتىنا، ئاماڭەيە كە بۇ ئەوەي لە پىاوانى دىينى سەرددەمى خۆى لەخوا تىرستى يان رۆحانىتى بۇوە. بەپىتى ئەم نازناوە لە كتىبەكانى سەربوردە (مەناقىب)ي سولتان وەلد دو سوپاسالارو ئەفلاكى دەي�ۇينىنەوە،

که باسی شوره‌تی به‌هادین و ئاپۇرای زۆرى خەلک دەکات کە لە هەر جىڭكايىك بوايىه، بۇ بىستنى گوتارەكانى دەھاتن، ئەم پياوه يەكىك بوجو لە دانا حەنەفييە زۆر نىيودارەكانى سەردەمى خۆى. بەلام ئەمە ويئەي باوي ناو نوسىنەكانى به‌هادين يان فەرەنگە مىيژووپەيە نوسراوەكانى سەدەكانى ناودەپاست نىيەو لەبارە گەورەپىاوانى ئىسلامەوه، وانالىن. تا ئىستا هيچى وامان دەستنە كەوتۈو، ئەمە بسىەلىيىت. خۆ تەگەر واشان دانا داناكان ھەموو دانيان پېدا نابىت و بە "سولتان"ى خۆيان لەقەلەم دابىت، دەبىت پىشىيارى و ھىزىفەيەكىان بۇ كەدبىت لە قوتاغانەيەكى گىنگداو خۆ دەشبوو ناوى لاي سەربورەنسان ھەبىت.

ھەرچۆنېك بىت، ھەمېشە كە ناوى به‌هادين دىت، ئەوه بەھۆى مەولانى كورپىيەوەيە. يەكەمین فەرەنگى سەربورەدى داناياني حەنەفى، كە بەددەستى ئىمە گەيشتۇو، كتىپى "گەوهەرە رېشىنەكانى حەنەفييەكان"د، كە عەبدۇلقدارى كورپى ئەبو وەفا (١٢٩٧-١٣٧٣ز) نوسىوپەتى و جىڭكەيەك بۇ مەولانا سولتان وەلەدى كورپى تەرخاندەكەت (ھەموو ھەلەيە)، بەلام هيچى لە بارەي بەھادينەوە تۆمار نەكىردووه. ئەبو وەفا ئەم زانىارىيانە لە قۇناغىكىدا كۆكۈرەتەوە كە ١٥٠ سالىك دوايى مردىنى بەھادينە واشى بۇ دەچىن سەرچاۋە كۆنترىشى بەكارھىنابىت، كە ئىستا بەردەست نىن. پىشەي واعىز و مەلا، لەگەل ژيانى ھاتوچۇدا سازىنراون، ئەوەش دەرفەتى بۇ بەھادين و پىشىنالى خولقاند كە سەفەرو گەرەن بىكەن و شوپەنەتتۈرى نوئى بىگەن. لەوانەيە بەھادين لە ماوهى نىتوان سالانى ١٢٠٤ و ١٢١٠دا، لە بەلخ لەدایك بوبىتى، كاتىكىش مەولانا لەدایكبوو، ئەو لە مالىكىدا بوجو لە وەخش. تا ئەو كاتەي مولانا دەگاتە پىنچ سالىيى، نىشتەجىيى ھەمېشەبى بەھادين و خىزانەكەي لە وەخش بوجو نەك لە بەلخ، لەو كاتەدا، لە دەرورى سالى ١٢١٢دا، خىزانى وەلەد كۆپۈزىيانەوە بۇ سەمەرقەندو دايىكى بەھادينيان جىھىشت كە دەبىت لەو كاتەدا گەيشتىتىھە تەمەنلى خەفتاۋ پىنچ سالى.

وەخش

ئەم شارە بە شىۋەيەكى يەكلايى نەكراوه بە ھەمان شارى لاوكەند يان سەنگىتىدە سەدەكانى ناودەپاست لەقەلەم دراوه، كە لەناو سنورى تاجىكستانى ئىستادايدە، ماوهى ٦٥ كىلومەتر لە باشورى خۆرەللاتى شارى دووشەنبەوە دوورە، ٣٥ كىلومەترىك لە

باکوری خۆرەھەللتى قورغۇننەپەيەو نزىكەي ٥٠٠ كىيلۆمەترىك لە سنورى چىنهۇد دوورە. ئەم شارە دەكەۋىتتە سەرروى ھىلى پانىي ٣٨ لە بەرى خۆرەھەللتى رەوبارى وەخشاب، كە زىيى سەرەكىي ناوجەكەيەو دەرىزىتتە ناو رەوبارى ئامۇ دارياوە، كە ئەو سەردەمانە بە رەوبارى جەيچۈن دەناسرا، يۈنانييە كۆنە كانىش ناوييان نابوو ئۆكسىيۆس. رەنگە وشەي ئۆكسوس خۆى لە وشەي وەخشىمەدەتلىق، وەخشابىش ئەم ناوجەيە كە ناوجەيى جەيچۈن پاراوا دەكەت، ياخود له ويىدا زىياد دەكەت، جوڭرافىناسە مۇسۇلمانەكان رەوبارى جەيچۈنيان بە سنورى مېزۇمىي نىيوان خاكى فارس و تۈرك داناواه. ئەوهى لە پشتى رەوبارەكە، يان راستر دوو رەوبارەكەوەيە، واتە جەيچۈن و سەيچۈن (ئۆكسوس و جاخارتىيەس) ھەۋىيە، سنورىيىكى ئەندىشەيىيە لە نىيوان ناوجەي شارنىشىنەن گەشاوەي فراوان و رۇوتەن. ناوجەي نىيوان ئەم دوو رەوبارە، ژيانىيىكى شارنىشىنەن گەشاوەي بەخۆو بىنیيە، دوو شارى ئىسلامىي زۆر دلگىرى سەددەكانى ناوهەراتى لىيە: سەمەرقەند و بوخارا.

شارى وەخش، لە رۇوى كەلتوريي يان ژمارەي دانىشتۇوانەوە، بە يەكىيەك لە ناوجە گۈنگەكانى ناوجەي تارانسۇخانىا (ولاتى پىشته ودى رەوبار) دانەدەنرا. ھەر خۆى ناوى وەخش ئاماڙىيە بىز ھەرىيمىك لە نىيوان ھەردوو رەوبارى ئەخشاواو وەخسابدا، دەكەۋىتتە لاي پىرە بەردىنە دىريينەكەوە لەسەر رەوبارى وەخشاب كە نزىكەي ٤٥ كىيلۆمەتر لە باکورى وەخشەوەيە.

بەپىي ئەستەخەرى، لە سەددەي دەھەمدا، ناوجەي وەخش بەپىت و بەرھەمدار بۇوە، بە ئەسپو چارەۋىكەنانى كە بۆ باركىدن بەكاردەھاتن، پىشىيوانى ژمارەيەكى زۆرى شارەكانى سەر كەنارى رەوبارو جۆبارەكانى بۇو. ناوجەي باشورى، كە لە جەيچۈنەوە نزىكتىر بۇو، پى دەوترا خوتەل و پايىتەختى ناوجەيشى هولبۇك بۇو، لەو ماۋەيدا شارىيەكى گەورەو خۆش بۇو (پىش بەھادىن بە نزىكەي دووسەد سال) مزگەوتى گەورەي * ھەبۇو. ھەرچۆنۈك بىيت، ھەردوو شارى مۆردو ھەللاوەرد جوانلىقىن شارى ناوجەكە بۇون. رەنگە لە قىسى جوڭرافىناسەكانى سەددەكانى ناوهەراتى وە ئەوه تىبگەين كە شارى وەخش يان لىيەكەند بچۈركۈزىنى شارەكان بۇون، گەرجى لەوانەيە لە ماۋەي ژيانى بەھادىندا له ويى، شتەكان گۈرانكارىييان بەسىردا ھاتبىتتە.

ۋېرائى بۇونى ژمارەيەك شارى مامناوهندى نزىك لىيەوە، وەك قوباديان و ئەشگەرد، نزىكتىرين شار لىيەوە ترمۇز بۇو لە ناوجەي چاغانيان لەسەر كەنارى باکورى رەوبارى

جهیون له جیگای تیکه‌لبوونیدا له‌گهله روباری زامیل، له دووریس ۱۷۵ کیلومه‌تر له باشوری خورئاواي وەخشهوه به ھیلیکی راستو سەفەرى چەند پۇزىك لەسەر پىگای سەرهکى. ترمز شارى بورھانەدین موحەقىق بۇو، كە موردى بەھادىن بۇو، ئەم شارە ناودەندىكى بازركانىي بۇو بۇ ئەو كالايانە لە ولاتى پشتهوهى روبار دەھاتن و پەوانەى خوراسان دەكران. ترمز دوو شوراى ھەبۇو، دەرەوهى شارى زۆر فراوان و بەرين بۇو، له سەدەھى دەھەمدا، والى لهوى دادەنىشت. شەقامەكانى شار بە خشتى سورەوهەكراو پىزراپۇون، بازاريش ھەر لە خشته دروستكراپۇو، بەلام مزگەوتى گەورە چونكە كۆنتر بۇو، به خشتى كال دروستكرا بۇو. دواى ئەوهى خىزانەكەي بەھادىن ناوجەكەيان جىھېيىشت و رۇويان كرده ئاسىيابچووك، جەنگىزخان شارى ترمىزى وېران كرد، بەلام

دواتر شارەكە بەته اوادتى دروست كرايەوە. ئىين بەتوتە له دەرورى سالى ۱۳۳ زايىنیدا سەردانى شارەكەي كردوودو وەها باسى كردوو كە فراوان و گەشاوهىپەر لە جۆگەي ئاودىيىرى و بىستان و خەرمانەو بىناسازىيەكى جوانىشى ھەيە.

ئىين بەتوتە باسى ئەمە

دەكات كە رۆژو نيوىكى پىويىست بۇوە تا له ترمزەوه بە سارايىكى لمىندا بگاتە بەلخ، ئەوي وېرانەو چۈل و ھۆل بۇوە، جەنگىزخان خەلکەكەي پاڭواستبۇو. بەلام مزگەوت و مەدرەسە زۆرۇ زەۋەندەكانى بەلخ نەزكىكى جوانيان لاي ئەو جىھېيىشتىبۇو ”دەبۈت، چوار شارى مىيىزۈمىي مەزن لە خوراسان ھەن، دوانيان ھيرات و نەيسابورن، كە من چۈرم ئاودان بۇون، دوانىشيان مەررو و بەلخن كە مەغۇلەكان وېرانىان كردىبۇون.

شارى بەلخ ۲۵۰ کيلۆمەترىك لە وەخشهوه دوورە، كاتىك بەھادىن و جەلالەدین لە‌گەل ژمارەيەك رەوکردوو دىكەي خوراساندا قىسىيان كرد، رەنگە ئەمان بەشىۋەيەكى وردىر شوينى شارەكەيان دەستنىشان كردىيەت، ئاماڙەيان دەكەد بۇ ئەوهى لە وەخشهوه هاتوون. بەلام ليشگەرابۇون كە خەلکى ئەنادۇل وابزانن لە بەلخەوه هاتوون، كە پىش

ئەوەی مەغۇلەكان تالانى بىكەن، ناودەندىتىكى كەلتوريي گەورەي ئەو سەددەمە بۇوە. ئەمە خالىيىكى باشە بۇ تىنگىشتن (چونكە تا ئىستاش خەلکى لادى و دەشتە كانى جىهان كە سەفەر دەكەن و لە زىدى خۆيان دووردەكەونەوە، دەلىن لە شارە گەورە كانەوە هاتۇوين)، ئەو قىسىمە پايىمى ئەوانى زىياتر دەچەسپاند، مادام ئەوانە خەلکى بەلخن، يان پىشىنەيەكى رۆشنېرىيى و جىهانىيى دەركەوتۇرتىيان ھەمە، زىاد لەوەي ئەگەر لە وەخشەوە هاتىن، پىيانەوە دىيار دەبىت. ھەرچۈنىك بىت، لەوانەيە بەھادىن، يان باوکى ياخود بابىرى ماواھىدەك لە بەلخ زىابن.

بۇ شارى سەممەرقەندىش، كە خىزانى وەلەد لە دەرۋەبەرى سالى ۱۲۱۶ دا روويان تىيىكىدۇوە، نزىكەي ۲۵۰ کىلو مەترىك لە باکورى خۇرئاوابى وەخشەوە دوورە، لە جىڭكايىكدا بۇوە كە ئىمپۇر بە ئۆزبەكتستان دەناسرىت. سەممەرقەند سەنتەرىيەكى ئايىنىي سەرەكى بۇوە، رەنگە ناودەندى ئابورىي ھەرە گەورەي وەلاتى پىشىتەوەي رووبارىش بۇوېت. ياقوتى حەممەوېيى، كە لەماواھى دەھەيدەك دواى سەفەرى خىزانەكەدا نوسىيۇيىتى، خەلکى سەممەرقەند بۇوە، باسى شارەكە دەكەت كە رووبەرەكەي نزىكەي ۷۵۰ ئىكەر بۇوە. شارىكى قايىسم بۇو، شورايمەك و خەرەندىتىكى ئاوىشى ھەبۇوە كە زۆر قوول بۇوە. باخچەو بىستانە كانى ناودار بۇونو بە بۇرىي ئاويان بەناو شاردا دابەش كەدبۇو تا دەگەيىشىتە مالان. بەداخموھە مەغۇلەكان لە سالى ۱۲۱۹ دا خاپوريان كرد، بەلام نزىكەي سى سالىك پىش ئەو رووداوه تراژىدييە، وەلدە شارەكەي جىھېيىشتبۇو.

پىشە بەھادىن

بەپىي سوپاسالار بەھادىن پوشاكى زانيانى پوشىيەدەل لە بەلخ زىاواھ، لە بەيتومالىشەوە مووجەيەكى جىڭگىرى ھەبۇوە. بەپىي شەريعەت و بەشىوھىيەكى مىانپۇيانە زىاواھ، بەھىچ جۇرىيەكى دىكەي لە بەيتومال راپانە كىشاوە (رەكىشانى پارە لە بەيتومان بىرەوشتىيى و بىگە حەرامىش بۇو، گەرجى كارىيەكى ناڭشىنا نەبۇوە، چونكە خەلکى تر كەدوويانە). لە ھەمۇو لايەكى خۇراسانەوە مەلاو پىاوانى دىن دەھاتن تا پرسىيار لە بەھادىن بىكەن بۇ ئەوەي لەبارەي پرسە قورسە كانەوە فەتويان بۇ بىدات. پۆلەكانى كراوەبۇونو لەماواھى نىيوان نويىزى نىيۇرۇقۇ عەسردا، وانەي گشتىيى دەۋەتەوە

باييشه کانى فيقهى ئىسلامى پىشكەش دەكىدن. دواى نويىزى عەسرىش وانەي بە مورىدە كانى خۆى دەوتە وە باسى پرسە رۆحى و عيرفانىيە كانى بۇ دەكىدن. رۆزانى دووشەمەو هەينى بەهادىن وتارى گشتىيى هەبۇو، جەلالەدين مەھە خوارەزمشا، زۆرجار ئامادەي دەبۇو، گەرچى ئەو لەشىر كاريگەرى فەخرەدىنى راپىدا بۇو، كە موتە كەلىمېتىكى دىكەي ناوچە كە بۇو.

كاتىئك جەلالەدين مەھە خوارەزمشا بۇو (پىشىدەوتىت مىنگۈربىنى و لە ماوەي نىوان ۱۲۳۱-۱۲۲۰ دا حوكىي ناوچە كەي كردووه)، بەهادىن لە بەلخ نەبۇو، بۆيە

دەتوانىن بە تەواوەتى گىرپانە وە كەي سوپاسالار فەرامۆش بکەين، يان وا دابنېن كە مەبەستى باوکى خوارەزمشا بىت، واتە عەلادىن مەھە كە (لە ماوەي نىوان ۱۲۰-۱۲۰ فەرمانىرەوا بۇوە). هەرچۈنېك بىت، سوپاسالار نويىزى هەينى بە مەوعىزە دادنېت، رەنگە مەبەستى لە مەوعىزە يەك بىت دواى وتارى هەينى پىشكەش كرابىت، ياخود لە مزگەوتىكى دىكەي غەيرى مزگەوتى

گەورە بۇوېت، بەلما ئەگەر سولتان يان شا ئامادەي نويىزى هەينى بۇوېت، ئەو دەبىت وتارى فەرمىي ناو مزگەوتى گەورە بىت، ئەوەي كە ئامادەي مەوعىزە كانى بۇوېت، ئەوەيان مەسەلەيەكى دىكەيەو بۆمان يەكلا نابىتەوە. ورددە كارييە كانى گىرپانە وە كەي سوپاسالار (ديارىكىرنى ئەوەي لە بەلخ چى دەگۈزەرا، هاوسەردەم كەرنى خوارەزمشا لە كەل فەخرى راپىداو ئامادەبۇونى لە مەوعىزە رۆزى هەينىدا، نەك وتارە فەرمىيە كە.. تاد) ئەمانە گومانى گەورە دەخەنە سەر دروستىي گىرپانە وە كەي. ئىمەش لاي خۆمانەوە دەتوانىن شتە گشتىيە كانى وەربىگەين و بېرىك لە ورددە كارييە كان رەتكەينەوە.

ئەم ھىلە درشتانە رۆشنايىيە كى باش دەخەنە سەر چالاكىيە كانى بەهادىن لە وەخش، ئامادەبۇونى خوارەزمشا لى دەرچىت. ئەو باسى ژيانىكى كردووه لە كەل چالاكىيە كانى

واعیز (یان و تاریخ) ده‌سازیت، گهچی کاتیک به‌هادین خوی باسی و دعوه کانی خوی ده‌کات، به یاده‌یینانه‌وه (ته‌زکیر)، به‌واتایه‌کی نزیک له ئامۆژگاری بـه‌کاریده‌هیئنیت، که هـر له توچمی مـهـوعـیـزـهـیـهـوـهـسلـهـکـهـیـبـیرـکـرـدـنـهـوـهـیـهـ لـهـ بـکـهـوـ مـهـکـهـیـخـواـ،ـخـلـاتـیـ بهـهـشـتـ بـوـ پـیـاـوـچـاـکـاـنـ وـ سـزـایـ تـایـیـهـتـیـشـ بـوـ گـوـنـاـهـبـارـانـ.ـ بـهـهـادـینـ بـیـرـ لـهـمـ پـرـسـانـهـ دـهـ کـاتـهـوـهـ،ـ کـاتـیـکـیـشـ لـایـ مـورـیدـهـکـانـیـ دـهـیـتـ بـهـ شـیـواـزـیـ تـرـسـانـدـنـ لـهـ نـاـگـرـیـ دـوـزـهـخـ قـسـهـ نـاـکـاتـ،ـ بـهـلـکـوـ وـدـکـ ئـامـۆـژـگـارـیـکـهـرـیـتـیـ کـهـ گـرـنـگـیـیـهـ کـیـ زـوـرـ دـهـدـاتـ بـهـ بـهـهـادـارـیـ کـرـدـهـوـهـ چـاـکـ.ـ بـهـهـادـینـ دـهـنوـسـیـتـ کـهـ چـیـزـیـ لـهـ پـیـشـهـیـ وـهـعـدـهـوـهـ،ـ وـدـکـ وـانـهـیـ رـاـفـهـکـرـدـنـیـ قـوـرـئـانـ.ـ تـوـانـاـشـیـ هـبـوـهـمـوـوـهـ وـانـانـهـ بـهـ زـمـانـیـ عـهـرـبـیـ بـلـیـتـهـوـهـ،ـ بـهـلـامـ خـوـیـ زـیـاتـرـ حـهـزـیـ لـهـوـ بـوـ بـهـ فـارـسـیـ بـیـانـلـیـتـهـوـهـ.ـ بـهـ باـشـیـ پـارـیـزـگـارـیـ لـهـ پـیـداـوـیـسـتـیـیـهـ کـانـیـ شـهـرـیـعـهـتـ وـ دـیـنـ دـهـکـرـدـ،ـ چـاـوـهـرـوـانـیـ ـهـوـدـشـیـ لـهـ خـلـکـیـ دـیـکـهـ دـهـکـرـدـ کـهـ هـهـمـانـ شـتـ بـکـهـنـ،ـ بـیـزـارـیـ خـوـشـیـ لـهـ وـانـهـ دـهـدـبـرـیـ کـهـ وـاـ نـاـکـمـنـ.

ـهـفـلـاـکـیـ بـاسـیـ کـهـسـیـکـ دـهـکـاتـ گـوـایـهـ قـازـیـ وـهـخـشـ بـوـوـهـ،ـ جـهـخـتـیـشـ لـهـسـهـرـ ـهـوـهـ دـهـکـاتـ کـهـ وـهـخـشـ تـاـ پـادـهـیـهـکـ گـهـوـرـهـ بـوـوـهـ،ـ نـهـکـ گـوـنـدـیـکـیـ بـچـوـوـکـ.ـ بـهـلـامـ لـهـمـ قـسـانـهـ وـهـ نـاـنـوـانـیـنـ بـزاـنـیـنـ کـهـ ئـایـاـ ـهـوـهـنـدـهـ گـهـوـرـهـ بـوـوـهـ کـهـ مـهـدـرـهـسـهـیـ تـایـیـهـتـیـ خـوـیـ هـهـبـیـتـ.ـ ـهـ گـهـرـ هـشـیـبـوـوـیـتـ،ـ بـهـهـادـینـ هـجـ بـاسـیـ ـهـوـهـ نـاـکـاتـ کـهـ لـهـوـیـ وـانـهـیـ وـتـبـیـتـهـوـهـ.ـ بـیـشـکـ بـهـهـادـینـ لـهـ شـوـیـنـیـکـیـ دـهـرـهـوـهـ وـهـخـشـ خـوـیـنـدـوـوـیـهـتـیـ،ـ تـرـمزـ بـیـتـ یـانـ بـمـلـحـ،ـ کـهـ مـامـۆـسـتـایـ نـاـسـراـوـیـانـ هـبـوـوـ.ـ ـهـ گـهـرـ لـهـ وـهـ ماـوـهـیـدـاـ ئـیـجـازـهـیـ مـهـلـایـهـتـیـ وـهـرـگـرـتـبـیـتـ،ـ ـهـوـهـ تـوـانـاـیـ هـبـوـوـهـ خـوـیـ وـانـهـ بـهـ شـاـگـرـدـهـ کـانـ بـلـیـتـهـوـهـ.ـ لـهـ قـوـنـاغـیـکـیـ زـیـانـیدـاـ وـانـهـیـ فـیـقـهـیـ وـتـوـتـهـوـهـ،ـ هـهـفـتـانـهـشـ لـهـ شـهـمـهـوـهـ تـاـ چـوـارـشـهـمـهـ وـهـعـزـیـ دـهـدـاـ،ـ بـیـنـجـشـهـمـهـ وـهـیـنـیـ بـوـ خـوـیـ هـیـشـتـبـوـوـهـوـهـ تـاـ بـوـ خـوـیـ تـیـپـامـانـ بـکـاتـ وـ مـؤـرـکـیـکـیـ رـوـحـیـانـهـ بـهـ کـارـهـکـانـیـ بـبـهـخـیـتـ.ـ ـهـمـهـشـ مـانـایـ ـهـوـهـیـ وـتـارـیـ هـهـیـنـیـ دـانـهـداـوـهـ.ـ بـیـنـاـچـیـتـ زـوـرـ گـرـنـگـیـ بـهـ مشـتـومـرـوـ بـیـنـهـوـبـهـرـهـ دـابـیـتـ،ـ زـیـاتـ خـهـرـیـکـیـ بـاـبـهـتـهـکـانـیـ کـهـلـامـ وـ ئـیـلاـهـیـیـاتـ بـوـوـهـ.ـ بـاـبـهـتـیـ رـهـخـنـهـ گـرـتـنـ لـهـ سـهـرـچـاوـهـکـانـیـ فـهـرـمـودـهـ (ـجـمـرحـ وـ تـهـعـدـیـلـیـ)ـیـ نـهـخـوـیـنـدـبـوـوـ،ـ بـهـلـامـ وـادـیـارـبـوـوـ شـتـیـکـیـ لـهـ بـوـارـیـ پـزـیـشـکـیـ وـ فـهـلـهـکـ دـهـزـانـیـ،ـ مـاـوـهـیـهـکـیـشـ بـیرـیـ لـهـوـهـ کـرـدـبـوـوـهـوـهـ کـهـ لـهـ گـهـلـ عـیـمـاـدـهـ دـیـنـیـ پـزـیـشـکـداـ پـهـرـهـ بـهـ خـوـیـدـنـ بـدـاتـ.ـ حـمـنـهـفـیـیـکـانـ حـمـزـیـانـ لـهـ زـانـیـنـیـ بـرـیـکـ لـهـ زـانـسـتـیـ پـزـیـشـکـیـ هـبـوـوـ،ـ بـهـتـایـیـهـتـیـ دـهـقـیـ پـزـیـشـکـیـیـ پـیـغـهـمـبـهـرـیـ ـهـبـوـ عـهـبـاـسـیـ مـوـسـتـهـغـفـیـرـیـ،ـ بـهـنـاـوـنـیـشـانـیـ پـزـیـشـکـیـیـ پـیـغـهـمـبـهـرـ.ـ فـهـلـهـکـ زـوـرـ گـرـنـگـ نـهـبـوـوـ،ـ ـهـوـدـنـدـ بـهـسـ

بوو بزانیت قیبله له کوئیه و کهی کاتی نویژه. له وانه یه بهادین له بازنیه کی بچووکی موریده کانیدا، سه‌رپه‌رشتیی هندیک کاری خواپه‌رسنی کردیت.

تهنائت ئه‌گهر له وەخش مەدرەسەش نەبوبیت، ئەوه خۆ دەشیت مزگەوت پارهی دابیتە مامۆستایەك. ئه‌گهر شاگرده کانیش هاتین بۆ مزگەوت يان له ماله و تا لای بهادین بخوین، پىتاچیت ژمارەیان زۆر بوبیت. مەدرەسە کان ریوشونیان بۆ له خۆگرتنى ژمارەیەك قوتاپى دەگرتە بەر، بهادین نەيدەتوانى له سەر حىسابى خۆي ئە و کاره بکات. ئىنجا له وانه ش بوو شاگردان له گوندانى دەوروبەرىشەو بىن "جگە له وانه ئومىتى گەورەتريان هەبۇو، روپيان دەکرە شارە گەورە کان. له‌گەل هەمۇر ئەوانەشدا، بەلايەنى كەمەوه، وانه یه بە يەك دانه مورید يان شاگرە و تۆتەوه: بورھانە دين موحةقىق، خەلکى شارى ترمى دراوسىي خۆيان بۇو.

باپىرەي بهادین، ئەجمەدى خەتىب، واعيزو خەتىب بۇو، ناوەكەشى ئاماژىيە بۆ ئەوهى وتارى هەينىي داداوه، خەتىب بۇو. كارى خەتىب نويىز و تارى هەينى بۇو بۆ موسولمانان كە لە رۆزىدا دەھاتنە مزگەوتى جامیع. سەرەتاي وتارى هەينى، ستايىشكىدن و دوعاکردنە بۆ خەليفە يان فەرمانپەۋاي ناوخۆ. له شارە گەورە کان هەمۇوان له يەك مزگەوتدا جىيان نايىتەوه، بۆيە ژمارەي مزگەوتانى نويىزى هەينى زياتر دەكەن. له ناودەپاستى سەدەي يازدەھەمى زايىنيدا، شەش مزگەوتى گەورە (ھى نويىزى هەينى) له بەغدا هەبۇو، له بەرامبەرىشدا سەدان و بگەرە هەزاران (تىيكەسى ھەزار) مزگەوتى بچووکى لى بۇو. له قاھيرەش مزگەوتە کانى رۆزى هەينى زۆر بۇون. جىڭگاي سەرخە لاي شافىعى و مالىكىيە کان هەر شارىك يەك خەتىبى هەيمە، بەلام لاي حەنەفييە کان بوار دراوه زياتر بن. هەر بۆيە شارانى وەك بەلخو بەغدا، ژمارەيەك خەتىبىان هەبۇو، قاھيرەش هەروا بۇو. له وانه یه جىڭگايەكى وەك وەخش هەر يەك تاقە مزگەوتى لى بوبىت.

ئه‌گهر بهادین له وەخش خوتېي دابىت، ئەوه بەدلنیايىيەوه له پرسە سىياسىيە کانىش تىيەگلاوه، بەتاپەتلى لە سەروبەندى گۈرانكارىي لە فەرمانپەوا كاندا. ئه‌گهر له خوتېيە كىدا، خوارەزمشاي بە لادر بىدەھەساز دانايىت (دواتر دىيىنە سەر ئەمە)، ئەوه دواي ئەوهى خوارەزمشا دەچىتە سەر تەخت، كىشەي بۆ دروست كەردووە "ئه‌گەر واش بوبىت، ئەمە لىكدا نەوەيەك بۆ پرسى ئەوهى بۆچى بهادین وەخش و ناوجە كەي جىھەيىشتۇوە. هەرچۈنەك بىت، ئه‌گەر پەۋانى هەينى خەرىكى بىر كەرنە وە

تیزامان بوبیت، ئەوە ئەگەری ئەوە خوتبەی دابىت، لەگۈرى نىيە، ئەگەر ئەوەش دروست بىت كە گوايە حەزى لە ديدارى مىرو پادشايان نەبووه، ئەوە چاودپى ئەوە نىن، بهادىن بە ئەركى خۆى زانىبىت ستايىشى فەزلۇ چاكەي فەرمانپەواكان بکات. زىاد لە ھەمۇ ئەمانەش ئەگەر ئەم پىاوه لە ژيانى خوراسانىدا خوتبەي دابىت، ئەوە دەبۇر يادوەرىي نوسان ئامازدیان بۇ ئەوە كردىت كە نازناوى خەتىبىشى ھەبۇرە.

زىاتر رېتى تىىدەچىت لەناو مىزگەوتىدا وەعزى خەلکى دادابىت. واعيز مەلايەكە خۆى لە جىڭگايەكدا بە تەنها ئەو كاره دەكتەر لەكتى جىاجىادا، ئامۆژگارىي دىنى و پەروەردەبىي خەلک دەكتەر. ئەوە عادەتى كۆبۈونەوە كانى مىزگەوت، يان مەدرەسە، ياخود خانەقاى سۆفيييان بۇوە. هانى جەماوەرى دەدا رەفتاريان باش بىت، ئەركە ئائىنى و رۇحىيەكانى بىرەھىئانەوە، دىيارە بۇ ئەمەش پىيويست بۇو تونانىيەكى باشى لە قىسە كەدندا ھەبىت و زانىارىي فراوان بىت، بە شىيەتى كى بەرچاوشى لەخوا ترس بىت، تا بە جۆرىك لە جۆرەكان لە يادوەرىي خەلکدا بىيىتەوە. واعيز بەرپىزەوە لە مىزگەوت دادنىشتە خەلک دەچۈنە لای، بەلام حىكايەتخوان لە بازارو شەقامەكان دەۋەستاو لە يادوەرىي خۆيەوە چىرۆك و سەرگۈزەشتە كانى دەگىرپانەوە ھەندىكى لە قورئان و ھەندىكى تريشى لە سەربورەدى وەلى و پىاواچاكان وەردەگرت.

بهادىن بە ئاسودەيى و ھىيورىي خەرىكى وەعزەكانى نەبووه، بە تەواوېيى قەناعەتى پىييان نەبووه. ھەر خۆى پىيمان دەلىت كە نوسىن و دانراوە كانى ئەبومۇعىنى نەسەفى ماخولى (1115 مىردووه) كە مەلايەكى حەنەفى بۇوە لە پىرسە كەلامىيەكاندا شوينىكەوتەي ماتورىدى بۇوە، وايان لىكىرددووه بىرېكتامۇھ تا بىزانى چ سودىكى ھەيە خەرىكى وەعزدادان و ھاندانى خەلک بىت بۇ ئەوە كارى چاكە بىكەن. ئاخىر خۆ ناچاركەدنى خەلک و زۆرلىكىدىان تا گوئىپايەل بن و خارپە نەكەن، لە كۆتايىدا نابىتە لەمپەر لەبەرددەم ئەنجامدانى ئەو كارانەي كە خودا خۆى دەزانىت بەندە كانى دەيانكەن. دەسەللتى خوا خۆيەتى كە لە گوناھەكان خۆش بىتت و گوناھبارەكان بېبەخشىت. ئەو لە بەرامبەرى كرددەوە چاكدا بەھەشت نابەخشىت، بەلکو بەپىتى فەزلۇ خۆى، ئەو كاره دەكتەر.

بهادىن بىرى لەم مەسەلانە كرددە، سەرى لى تىچۇو، كشايرە دەستبەردارى وەعزدادان بۇوە، گەيشتە ئەو باوەرەي كە ھىچ سودىكى نىيە. ثىتر تىزامان و بىركردنەوە زىاتر لە ديدو بۆچۈنە كانى موعۇتەزىلەكان نزىكىيان كرددە، كە دەيانگۇت مەۋەق

بوونه و ریکی نازاده و هرچی به دل بیت شهود دهکات. گهیشهه شهود قهناعهه که فهرمانکردن به چاکه و کاری باش و نه هیکردن له خراپه، ئامۆژگاری کردنی خەلک و پیدانی مەشورهت پییان، ئامانجىكى ديارىکراوی هەيە. گهیشهه شهودی پیویسته مرۆڤ به پىيى بنه ماكانى شهود مەزھەبە بىشى كە بەلايەوه دروستتو پەسەندىرىه. بۇ خوشى لايەنگىرى شهود لايەن بۇ كە باودى وابوو مرۆڤ سود له گۈرپايەلى و خۇلادان له هەلە، و دردەگرىت. لەوەش زياتر، دەبىت ئامۆژگارى خەلک بىكەت تا پېرەويى لەوە بىكەن كە حەلەلە و ئاكارىيە. لەمەشهود توانىي لە پىيىشە كەى خۇيدا بەردەوام بىيت.

بەهادىن، بەھۆي شهود داھاتەوە كە لە وەعزدانەوە دەكەوت، توانىي بەرپىوه بىردى خىزانە كەى هەبۇو، بەلام لەناو پياوانى ديندا جىڭىگىيە كى بەھىزى نەبۇو. لەلايەكەوە، ھەستى كرد كە نەبۇونى دەسىلەت لەوە بەدوورى دەگرىت كە سىياسەت و كاروبارى دنيا پىسى بىكەن“ لە لايەكى دىكەشەوە، ناوەنەوە حەزى دەكەد بىيىتە خاودەنى پىگەو رېزى كۆمەلایەتى و پەلەيە كى بالاترى ھەبىت لەوەي ھەمەتى، شەۋەتا دەلىت:

ھەندىجار ھەست دەكەم شايىه كى بى شانشىن، قازى بى قەزام خاودەن دلى بى مەنزىلەم، دەولەمەندى بىسامانم. لەگەل شەجۇرە ھزارانەدا خوشە ويىستىي سامان و پله و پايە دىن، چاوجنۇكى و ئىرىھىپەيدا دەبن. بە خەرىكبوونت بەم شتانەوە، خۆت توشى خەمۆكى دەكەيت. پیویسته رۆحى خۆت لەگەل سىفەتە كانى خودادا يەكبەختى، تا لە ناخىدا شەم جۇرە ھزارانە نەميىن. خەلک لە بازارى دنيادا بۇ سامان و شكۆ تىيەدە كۆشىن، خواست و ئارەزووە كان پەيىھە كى درېشى بەرزن. شەوانە پلە بە پلە بەرەو سەرەوە دەرۇن، بەلام من دلىيام لەوەي لە ناودەپاستى پەيىھە كەدا دەكەونە خوارەوە.

خەوبىيىن بە سولتانى زانايانەوە

سوپاسالار بۇمان دەگىرەتىوە، پادشايان و شىيخان و شەھلى زانىن لە ھەموو لايەكەوە گرنگىييان بە بەهادىن دەداو ئامادەي مەجلىسى وەعزە كانى دەبۇون، ژمارەي مورىيدو شاگىرددە كانى و شەوانەي بە باشى باودپىان پىيى بۇوە، بە سىيىسىد كەس دەخەملەينىت. لە رپوئى تىيۈرىيەوە شەگەرى شەمە ھەيە، شەگەر پۆستىيەكى واى ھەبۇوايە دەيتوانى لە مزگەوتىيەكەوە بۇ مزگەوتىيەكى دىكە لەگەل خۆي بىبات و بۇي ھەبىت وەعز دابدات و دەرس بلىيەمەوە ھەلقە كانى وانەوتىنەوە لە فيقە ئىسلامى و قورئاندا بەرپىوه بىبات.

سوپاسالار ئامازە دەکات بۇ ئەوهى لە دوو دامەزراوه يان زیاتردا وەزىفەي وەعزدادان يان وانھوتنهوھى دەستكەوتتووه. پەنگە ئەم ھەولە بۇ ئەوه بىت ژمارەي مورىدەكانى

بىاتە ئاستى ھاوتاكانييەوە، وەك فەخرەدىنى راھى. ئىت جەماوەرى بەھادىن ھەرچۈنىك بىت، دەبىت بەر لە ھەمۇ شت ئامادەي مەوعىزەكانى بىن، گەرچى وا دەردەكەۋىت كە

لە بوارى دەرىپىنى راۋ بۆچۈونە فيقەھىيەكان، يان فەتواكانيشدا، نوسىنى ھەبىت.

نوسەرانى مەناقىقىبى ئەوليا (يان يادەوەرىي نۇرسان) پىيىلى ئەدەكىيەن و دەلىن

گوايە شەويىكىيان سىيىسىد موقۇتى لەخوا ترسى ناوجەھى بەلۇخ لە خەۋياندا پىغەمبەريان بىنىيەوە فەرمانى پىتكەردىن نازناۋى "سولتانى دانايان" لە بەھادىن بنىيەن. بىشك ئەوانە خەمونەكانىيان بۇ يەكتىرى گىرپاۋەتەوە ھەستيان كردووه لېك دەچن، ئىت ژمارەيەكى

زۆرى مورىدان لە دەوري بەھادىن كۆبۈنەتەوە. ھەردوو سەربورىد نوسە كەمان لە دەمى

بەھادىنەوە چىرڙكەكەيان بىستۇرۇ، كە خەونە راستەقىنەكەي خۆئى زۆر جىڭكاي سەرنجە، يادوەرنى نوسە كانىشى زۆريان پىتوه ناوه.

بەھادىن بۆمان دەگىرپىتەوە كە كەسييەك، تەنھا كەسييەك، كەسييکى زۆر رۆحىي،

كەسييەك لە كۆمەللى خاسانى حەق (يەكىك لە ئازىزانى حەق) خەۋىنەكى بىنىيە. ئەو

كەسە بە ropyنى ئەوهى دەستنېشان نەكردووه كە پىغەمبەر فەرمانى پىتكەردىت بە

بەھادىن بلىت "سولتانى دانايان"، بەلكو وتوویەتى كە پىرييکى نورانى، يەكىك لەوانەى لە حەقەوە نزىكىن، لەسەر گەدىيەكى زۆر بەرز راۋەستاواھو قىسەي بۇ بەھادىن كردووهو

گوتويەتى: "ئەي سولتانى دانايان، دەركەوە تا جىهان پې بىت لە نورو تارىكستانى غەفلەت بېرىتەوە". بەھادىنېش ئەم خەمونى بۇ خواجهەكى شارى مەرو گىرپاۋەتەوە،

كە خزمەتكارى سولتانەكان يان گەورەپىاوان بۇوه، ئەم خواجهەبە بەھادىنەت تووه كە

ئەوיש چەندىن بەندە خوداي بىنىيەوە كە شايەتى ئەوه دەدەن پىغەمبەر بەھادىنې بە

"سولتانى دانايان" بانگ كردووه. ئەم خواجه مەرويە ھاوسۇزى بەھادىن بۇوه پىتى

سەير بۇوه كەسييەك بويىرى ئەوهى تىدا بىت لەم دنيادا نازناۋەكەي رەش بىكەتەوە،

لەكاتىيەكدا كە لە دنيادا ئەم نازناۋەلىتىراوه. مەروزىش ديسان بۇ بەھادىنې

رۇوندەكتەوە كە خەونى بىنىيە يان كۆمەلە خەلکىكى بىنۇوھ كە بە دەنگى بەرز ھاوار دەكەن "سلاو لە ھاودلائى سولتانى دانايان".

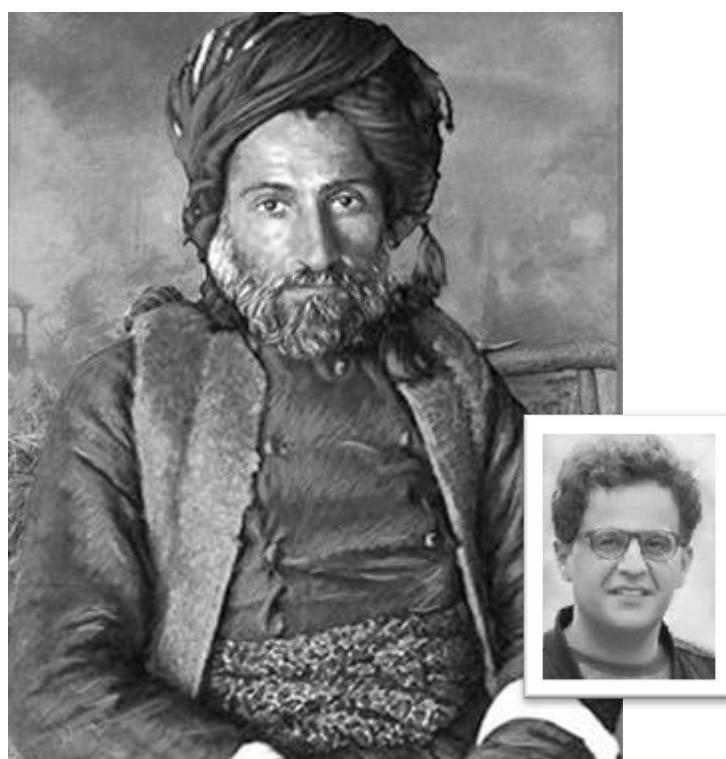
بەھادىن لەمەوه دەرەنجامى كرد كە نەيارەكانى بە نەفرەت كراون ياخود دووعاکەي

گىرا بۇوه. پەنگە ئەم پىياوه مەروزىيە، وەك بەھادىن لە جىڭكايەكى دىكەدا ropy

ده کاته وه، هر هه مان مه مه عه بدولر هزاق بیت که داواي له خوا كردبوو له خهونيدا پيغه مبهر ببینیت، بهلام له برى ئه و به هادينى بینى. لهوانه شه ئه و پياوه بیت که ناوی عه بدولای هيئديي ليئراوه، که له خهونيدا به هادينى بینيبوو له سهر عه رشیك بهرام بهر سولتانى وە خش و سوپاکەي دانيشتبوو، خەلکە کە هه ممويان چونه پىشە و بۆ ئه ودى قاچە کانى به هادين ماج بكمەن.

بەھۆى نازناوى "سولتانى داناييان" وە، به هادين بوبو خاودنى بلندترین پايە له هەرەمى داناييان و زاناياني دىيىندا. بهلام بۆ بەدې ختىي ئەم نازناوه کارىگەرىي لە سەر خەلکانى دىكەي خاودن سولتان نەبوبو. به هادين خۆى بۆمان دەگىرېتە و کە قازى نازناوه کەي ئەوي دە سرپىيە وە، چونكە حەزى لە چارەي نەبوبو. گەرچى به هادين حەزى لە وە نەبوبو له کاروباري دنيادا هانا بۆ خوا ببات، ئەو دووعاى دە كرد کە خوا ئەم بارەي دنيا بگۈرۈت، چونكە پىرە لە سەتمە و جەور. قازىش تەنها بۆ زىياد بوبۇنى شۆرەتى خۆى و بە دىيەاتنى ئارەزووە کانى، ئەو کارە دە كرد. ئەفلاكى ئەم كەسەمان بۆ دەستنېشان دە كات و دەلى كەسە كە: قازى وە خش بوبو، پىا ويىكى بە شەوكەتى ناو داناييانى ئەم جىهانە بوبو، هەولى دەدا نازناوى "سولتانى داناييان" لە فەتوا كانى به هادين و له پىشە كى كتىبە كەي "مەعاريف" بسىرىتە وە. كۆپىيە كى ئەم كتىبەش گەيشتۆتە لاي قازى بۆ ئەوەي بىخويىنېتە وە، لهوانه شە ئەفلاكى دەستنوسە كەي بىنېبىت کە نازناوى "سولتانى داناييان" ئى لە سەر بوبو، بۆ يە واي گرىيانە كردىتە كە قازى وە خش هە مان دە سەنوسى بىنېبىت.

«غونچەی بەھارستان» و
سەرھەلدانى گۇنارى مېژوونوو سانەى كوردىيى
(حۇزنى مۇكىيانى و سەرەتاپ مېژوونوو سى نەتەوە تەۋەر)

د. ئىسماعىل مەھمۇدى
دكتوراي مېژوو و توپىزدىرى مېزۇوى شەندىشە

پوخته‌ی لیکولینه‌وه:

ههولی یه که م نه‌سلی مونه‌وه‌رانی کوردی نیشته‌جیئی «نه‌سته‌موول» و ههروهها مونه‌وه‌ران و دده‌سنه‌للتدارانی «سلیمانی» یه بـ نه‌ته‌وه‌سازی له پیناوا دامه‌زرانی دهله‌ت- نه‌تموه که له « حاجی قادری کوئی» یه دهستی پیکردو تا سمرده‌می «جه معیه‌تی ته‌عالیی کوردستان» (۱۹۲۲-۱۹۱۸) و «نه‌بغوونه‌منی بیستقیالی کوردستان» (۱۹۲۲) دریزه‌ی کیشا، به سه‌ره‌که‌وتني «که‌مالیسته‌کان» و ریکه‌وتني «لوزان» (۱۹۲۳) کوتایی پیهات.

به کوتایی هاتن و کوتایی پیهینانی ئه م ههولانه، پرسی نه‌ته‌وه‌سازی و شوناس سازی ودک ههولی سه‌ره‌کی رۆشنبیران، گواسترايیه‌وه بـ بواری میژوونووسی و له م پرووه‌وه ریگه بـ سه‌ره‌هه‌لدانی گوتاری میژوونووسانه‌ی کوردی سازبورو.

ئه م تویزینه‌وه‌دیه ددیه‌ویت جگه له ئاماژه‌کردن به په‌وتی ده‌سپیکردنی پرسی نه‌ته‌وه‌سازی و پیناسه‌کردن و روونکردن‌وه‌دی به‌ستینه‌کانی سه‌ره‌هه‌لدانی گوتاری میژوونووسانه‌ی کوردی، په‌وبه‌پروی ئه م پرسیاره‌ش بیتته‌وه که ده‌لی: ئایا ده‌کریت "غونچه‌ی به‌هارستان" ئی حوزنی موکریانی ودک سه‌ره‌تای میژوونووسی نه‌ته‌وه ته‌وه‌ر پیناسه بکریت؟

ئه م لیکولینه‌وه‌دیه پیوایه نووسینی میژوو به زمانی کوردی، به ئایینی کردنی خوش‌ویستی نیشتیمان، رابردووسازی، ستایشی کوردستانی کونارا، یادکردن‌وه‌و یادسینه‌وه، عه‌ره‌ب دژی و تورک دژی و روانینی ئه‌زه‌لی بـ کورد ودک نه‌ته‌وه، سمه‌هه‌تای سه‌ره‌هه‌لدانی گوتاری میژوونووسانه‌ی کوردی و به واتاییه‌ک میژوونووسی نه‌ته‌وه ته‌وه‌ر کوردییه که به نووسینی «غونچه‌ی به‌هارستان» له سالی (۱۹۲۵) دده‌ست پیده‌کات.

وشه سه‌ره‌کییه‌کان:

غونچه‌ی به‌هارستان، حوزنی موکریانی، گوتاری میژوونووسانه، میژوونووسی نه‌ته‌وه ته‌وه‌ر.

پیشنهاد:

سەرەتاي هەزارەي دوودم لە سالىز مىرى زاينى سەددى شانزدەي زاينى لە سالان ژمىرى زاينى، سەرەتاي دەركەوتىنى «مېزۇونۇسى كوردى» يە، واتە نۇوسىنى مېزۇوي تايىھەت بە كوردو كوردىستانە كە بە شەرەفناમە و دەست پىيەدەكتە. «شەرەفنامە» يەكەمین مېزۇوي كوردىستانە كە لە سالى (١٥٩٦/١٥٥٠) و لە سەر دەستى شەرەفخانى بىلىسى (١٥٤٣-١٦٠٣) نۇوسراوه.

رەوتى مېزۇونۇسى كوردى پاش شەرەفخان نە تەنبا بۆ چەندىن سەددە تۈوشى پچىان و داپىان بۇو، تەنائىت تۈرۈشى دارمانىش بۇو، بۆ وىئە نزىكى «٢٠٠» سال پاش شەرەفنامە دووبىارە مېزۇونۇسى كورستان لە سەردەستى مېزۇونۇسانى سەر بە دەسەلەتى ئەردەلەن دەستىپىيەكتە، بەلام ئەجارەش نۇوسىنى مېزۇو بە زمانى فارسى، ناوجەگەرایى، ستايىش و شەرعىيەت بەخشىن بە دەسەلەتى سىياسى حاكمانى ئەردەلەن و پەرأويىز خىستنى خەلک، مېزۇونۇسى كوردى تۈرۈشى دووباتبۇونۇھى كەم بايەخى مېزۇونۇسى نەريتى بۇو، بە واتايىك مېزۇونۇسى كورتەكرايەوە لە نۇوسىنى رۇوداوه سىياسىيەكان، ناوجەگەرایى و شەرعىيەت بەخشىن بە دەسەلەت و ستايىشى دەستەلداران، ئەمەش لە حالىكدا بۇو ھاواكتە مېزۇونۇسى مۆدىيەن و گوتارى مېزۇونۇسانەي تۈركى و فارسى بۆ نەتهۋەسازى لەپىتىا دامەز زاندى دەولەت-نەتمەوە لە سەرەھەلدىان و گەشەسەندىدا بۇو

مېزۇونۇسى سەردەمى ئەردەلەن سەرەرای ھەندى خالى ئىجابى، ئىدامەي ھەمان سونەتى رۇوداونۇسى پىشۇو بۇو، تەنائىت بۆ ماوەيەكى دىكە دووبىارە مېزۇونۇسى ناوجەگەرایەنەو سىياسى بلاوكرايەوە بۆيە لە كوردىستانى ئىرمان ھەر ئەم سونەتە مېزۇونۇسىيە واتە مېزۇونۇسى ناوجەگەرایانو رۇوداونۇسى يەك لەو ھۆكارە سەرەكىييانە بۇو كە رىيگەي بە سەرەھەلدىانى گوتارى مېزۇونۇسانەي كورد نەداو لەم رۇودوھ دەكىيەت بلىيەن گوتارى مېزۇونۇسانەي كوردى بۆ بەشە كانى دىكەي كوردىستان لە ژىر كارىگەرى كەش و ھەواي تازەگەرى و رۇشنىبىرى ئەستەمبول گوسترايەوە.

ئەستەمبول لەبەر نزىكى و پىيەندى لەگەل رۆزئاوا، يەكەم ناوهندى دنياى ئىسلام بۇم ھەستى بە پىيوىستى گۆرانكارى فەرەنگى و سىياسى كردو بۆ يەكمىجار ھەر لەم شارەشدا، دەنگى نۆيىخوازى بە شىۋاپى رۆزئاوابى سەرى ھەلدا.

له بهر ئەوهى بەشىكى زۆرى خاکى كورد سەر بە دەسەلّاتى عوسمانى بۇو، ھەروهە باهى نىشته جىيپۇنى ھەندى كارىبەدستى كوردى سەر بە دەسەلّاتى عوسمانى و گىنگەز لە ھەموسى بانگھېشى ميرانى كوردو نىشته جىنگىردن و كردنهوهى يەكم مەكتەبى عەشايەرى لەسەر دەستى سولتان عەبدۇلھەمیدى دووەم (١٨٧٦-١٩٠٩) لە سالى (١٨٩٢)، ئەستەمبول بۇو بە ناودىنى نويخوازى و مافخوازى خوتىنەواران و سیاسەتمەدارانى كوردو هەر لەم شارە يەكم چىنى رۆشنېپەر رۆژنامەنوس و سیاسەتمەدارى كورستان-تەۋەرەنە كوردىيەكان، سەريان ھەلّدا. (ئەلّا كۆم، ٢٠٠٥: ٥٧)

له كۆتايى سەددى نوزد دو سەرتايى سەددى بىستەم و پاش سەرھەلّدان و بىلابۇونەوهى ويسىتى چاكسازى و تازەگەرى و شوناسخوازى لە نىوان نەتهوهەكانى ژىر دەسەلّاتى عوسمانى و دواتر سەرھەلّدانى گوتارى توركخوازى لە لاين توركە لاؤھەكانەوهە لە سالى (١٩٠٨)، كوردانى ئەستەمبولىش كەوتەنە ژىر كارىگەرى ئەو گوتارەدە يەكم دەركەوتەكانى تازەگەرى كوردى و لە سەررووى ھەمووبىان بىرۆكەى نەتهوهەسازى لەم شارەدا سەريان ھەلّداو ئەستەمبولى كۆتايى سەددى (١٩) و سەرتايى سەددى (٢٠) ھاندەرى ھەول بۇو بىز بىرگەنەوهى لە شۇناس و نەتهوهەسازى و هەر بەم بۆنەوهە ھەر لەم سەرددەمەشدا بە كارىگەرى لە رۆژئاوا دەركەوتەكانى وەك ناسىيۇنالىزم، پرسى نەتمەسازى بەرجەستە كرايەوهە.

بەرزبۇونەوه ويسىتى دامەزرانى يەكمى دەولەت-نەتەوهە لە نىوان نەتهوهەكانى ژىر دەسەلّاتى عوسمانى و ھەروهە سەرھەلّدانى شوناسى نوى لە رىيگەى پەرەسەندىنى ئايى يولۇزىي ناسىيۇنالىزم وەك دىاردەيەكى مودىرنى رۆژئاوابىي، پىيناسەي «مېللەت» بە تەواوەتى تۈوشى گۈرانكارى بۇو، چەمكى مىللەت لە پىيناسەي شوينىكە وتۈوانى ئايىن بۇ سۆز بۇ خەلکو زەنجىرە نەتهوهە ھاوارەگىزو ھاوبەش و بە واتايەك بۇ ناسىيۇنى رۆژئاوابىي گۆراو لە گوتارى نوى كوردىشدا كە دەكىيەت سەرتايى بۇ حاجى قادرى كۆپى بىگەرتىھە دەنگىدايەوهە بە واتايەك دەستەوازەو چەمكى «مېللەتى كورد» بۇو بە سەرتايى سەرھەلّدانى گوتارى نوى كوردى و دواتر لە رۆژنامەي كورستان و يەكم بازنهى رۆشنېپەر رۆژنامەي كوردو ھەروهە يەكم ناودىنى كوردىيەكانى ئەستەمۈول پەرەي سەندو لە ئەنجامدا لە سەرھەلّدانى گوتارى مېشۇنۇسانەي كوردى كارىگەرى بەرچاوى ھەبۇو.

مهبەست لە گوتارى مىيۇونوسانە واتە بەگوتار كردنى مىيۇو. لەم دۆخەشدا مىيۇونوس دەيەويت لە رىيگەمى مىيۇونوسى و مىيۇونوسىيەوە ھەولۇ بۇ دروستكىرىنى شۇناس سازى و نەتهەۋەسازى بىرات و لېرەوە ئىتر ماناي مىيۇو لە گىپانەوە پۇداۋەكانو ھەروەها ستايىشى دەسەلەتداران و شەرعىيەت بەخشى بە مىرەكان دەگوازىتەوە بۇ نەتهەۋەسازى و شۇناس سازى لە رىيگەمى مىيۇونوسازى و ژياندىنەوە رابدوو و كۈنىنەسازى و لەم حالەتەشدا مىيۇونوسى دەبىتە گوتارو دىارە ئەركى سەرەكى گوتارىش شۇناس سازىيە و لېرەوە گوتارى مىيۇونوسانە كوردى لە پىيىناو نەتهەۋەسازى سەرەلەددات. لەم توپىتىنەوەيدا ھەولۇ دەدرىت جىا لە باسکىردن لە گوتارى مىيۇونوسانەى كوردى و ھەروەها گوتارناسى «غۇنچە بەهارستان» وەك يەكمەن ھەولى گوتارى مىيۇونوسانەى كوردى، تىشكى بخىتەسەر ئەو ھەولانە بۇ نەتهەۋەسازى لە پىيىناو دامەزراندى دەولەت-نەتهەۋ يان لانىكەم ئۆتكۈنۈمى لە ئەستەمبولو سلىمانى دراون.

(۱) يەكمەن ھەولەكانى مونەوران و سیاسەتمەدارانى كورد لە پىيىناو نەتهەۋەسازى:

(لە ئەستەمبولەوە تا سلىمانى):

ئەستەمتىين پرس سەبارەت بە كورد لە سالى (۱۹۱۸) ئەوە بۇ كە ئايىا بە راستى ئەماڭە نەتهەون يان وەك نەتهەۋ خۆيان پىنناسەدەكەن، كورد بە پىچەوانەي بەشەكانى دىكەي ٹىمپراتۆريەكە نەيان دەتوانى شانازارى بە مىيۇو راستەقىنە يان ئەفسانەبىي خۆيانەو بىكەن (لايان، ۱۳۹۵: ۵۷)

دەركەوتىنى دىاردەكانى مودىپەنەتەو پەوتى چاكسازى لە عوسمانى بە تايىبەت چاكسازى «سەردەمى تەنزىيات» (۱۸۳۹-۱۸۷۶)، تىكىرای لەسەر ويسىتى دەسەلەتداران و سیاسەتمەداران و بەواتايىكى دىكە لە لايىنانەندى دەسەلەتەو جىېبەجى كرا.

يەك لەو دەركەوتە بەرچاوانەي پەوتى چاكسازى سەر بە دەسەلات، سەرەھەلدىنى چىنەتكى نوى لە نىيوان كەسايەتىيەكانى دەرەوە دەسەلات بۇ كە خوازىيارى رېفۆرمى سەرەكى لە بوارى حکومەتدارىيەتى بە شىۋازاپ رۇۋىشاوابىي بۇون. ئەم چىنە واتە «مونەورلەفيكىران»ي تازە سەرەھەلداوى تورك، نزىك بە (۳۰) سال پاش پاگەياندىنى «خەتى شەريفى گولخانە» لە سەردەمى تەنزىيات، بە فرمى بۇنى خۆيان وەك يەكمەن

به‌ردی مونه‌وهرلوفیکری تورک له سالی (۱۸۶۵) به دامه‌زراندنی ده‌زگای «ئیتیفاقی حەمییەت» راگەیاند..(Mardin.2000.11)

تاقمی مونه‌وهرلوفیکری تازه سەرھەلداوی عوسمانی، خاوهن گوتاری شوناسخوازانهی «تۇورانى» و «تۇركى» بۇون و لە ژىئر نىئۆي «جەمعىيەتى ئىتىحادى عوسمانى» نېوبانگیان دەرکرد.(انتخابى. ۱۳۹۲. ۱۱۸-۱۲۴) ھاواکات لەگەل دەسپىيىكىرىنى چاكسازى و بەرجەستە كەردنەوەي گوتارى شوناسخوازى لە سەردەستى مونه‌وهرلوفیکرانى تورک و كەمینەكانى دىكەي عوسمانى ئىتىر «شارى ئەستەمبولى ئەو پۆزە بۇ بە جىڭەي كۆبۈونەوەي ھەمۇ ئازادىخوازەكانى ولىتانى عوسمانى لە كوردو عەرەب و ئەرمەن و نەتهوەكانى ئۇروپاي خوارووی پۆزەللت» (مەلا كەريم، ۱۹۶۰: ۱۰) و ھەر بەم بۆنەوە «كوردىيىكى زۆر لە ناواچەو پارچە جىاكانى كوردىستانەو رويان لە ئەستەمبول كىدو پىناسەي عەشايەرى و ناواچەيى خۆيان خستە لاوھو كەوتىنە پشكنىنى ئەتنىكى و گەران بە دواي بنچىنهى نەتهوەدىدا»... (تەلەتكىم، ۲۰۰۵: ۸).

بە ئامادەبۇونى جەماودەرىيىكى بەرچاوى كورد لە ئەستەمبول و پەرسەندىنى گوتارى تازەگەرى و زال بۇونى گوتارى شوناسخوازى، ئەم دۆخە كارىگەرى و كارتىكەرى كىدە سەر كوردانى نىشتەجىئى ئەو شارەو ھەر لەم شارەشا بۇ كە يەكەم بەرەي مونه‌وهرلوفیکراني كورد، واتە سەيد عەبدۇلۇقادىر، ئەمین عالى بەدرخان، ئەحمد رامز، مەممەد شوکرى، پىرەمىيەدو مەولانزادە رەفعەت و لە پىش ھەمووشيانەوە حاجى قادر كۆپى سەرى ھەلدا.

ئامادەبۇونى حاجى لە ئەستەمبول ھاواکات بۇ لەگەل سەرھەلدانى يەكم بەرەي مونه‌وهرلوفیکراني عوسمانى لە ئەستەمبول (۱۸۶۵) و ھەروەها سەرھەلدانى مونه‌وهرلوفیکراني كەمینەكانى نىئۆ ئىمپراتۆريتە كە لە ژىئر كارىگەرىي ناسىئۇنالىزمى رۆزئاوايى كە كارىگەرى بەرچاوابىان ھەبۇ لە سەر گوتارى حاجى قادرى كۆپى. حاجى قادر بەپىي پىيويستىي كۆمەلگەي كوردى كە كۆمەلگەي كى عەشرەتى، نەرىتى و شېرزەو لەمانەش گىنگەر بى دەسەللت و ناشارەزا بۇ، زەرورەتى نەتهوەسازى و دەربازبۇونى لە ژىئر دەسەللتى عوسمانى ھەست پىيىكىدو بۆ يەكەمجار، لە لايەن ئەمەد پرسى نەتهوەسازى بەرجەستە كرا .

پاش حاجى ھەول بۆ نەتهوە سازى لە لايەن مونه‌وهرانى كوردى ئەستەمبولەوە لە رىگەي بىلاؤكەرنەوەي رۆزئانامەي كوردىستان (۱۹۱۲)، رۆزى كورد (۱۹۱۳)، ھەتاوى

کورد (۱۹۱۳)، ژین (۱۹۱۸) و هروهها دامهزارانی چهندین ریخراوهو ناوندی و دک «جهمعییه‌تی تهعاون و تمردقی» (۱۹۰۸)، «تهعالی کوردستان» (۱۹۱۸)، «کۆمەلەی هیئى قوتاییانی کورد» (۱۹۱۲) و به تایبەت «جهمعییه‌تی تهعالی کوردستان» (کۆمەلەی هیئى قوتاییانی کورد) دریزدی پیدرا.

سەرەتای هەولى چەندین دەیەی مونەودرانی کورد لە ئەستەمبول لە ریگەی رۆژنامەو هروهها دامهزارانی چەندین ریخراوهی فیکری و سیاسى کە ھاوکات بۇ لەگەل سەرەتەلدانى ناسیونالیزمى قەومى و زال بۇنى گوتارى شوناس خوازى و گرنگتر لەوەی ھاوکات بۇ لەگەل ھەلگیرسانی جەنگى جىهانى يەكەم (۱۹۱۴-۱۹۱۸) کە دەرفەت بۇ نەتەوەسازى و دامهزارانی دەولەتى نەتموھ سازکاربوو، بەلام هەولى مونەودرانی کورد بۇ نەتەوەسازى بە راگەياندىنى كۆتايى خەلافەت و سەرکەوتىنى كەمالىستەكان لە سالى (۱۹۲۱) و به تایبەت راگەياندىنى كۆمارى تۈركىيە نۇى لە سالى (۱۹۲۳) كۆتايى پىھات.

بە كۆتايى ھاتنى خەنلى نەتەوەسازى لە ئەستەمبول، ولايەتى موسىل و به تایبەت شارى سليمانى بۇ بە ويستگەى دوودمى ھەول بۇ نەتەوەسازى مونەودران و سیاسەتەدارانی کورد، گەرانەوە مونەودرانى سليمانى نىشته جىي ئەستەمبول بۇ سليمانى و شىكستى عوسمانى و بېپارى كۆبۈنەوە قاھره لە سالى (۱۹۲۱) ئەو ھیوايەي ژياندەوە كە ھىشتا دەرفەت بۇ نەتەوەسازى لە پىتىا بۇون بە دەولەت لە بەشىكى دىكەى كوردستان لە ئارادايە. كەواتە پاش كۆتايى هەولەكانى يەكەم ناوندی مونەوەرى كورد لە ئەستەمبول، بە ھۆى رووخانى ئىمپراتوريەت و بېپارى زل ھىزەكان بۇ دابەشكەرنى عوسمانى، رىگە بۇ سەلماندىنى نەتەوەبۇونى كورد لە ولايەتى موسىل و ناوجە كوردىنىشىنەكانى موسىل خۆشکرا بۇ، سەرەتەلدانى شۆرشى شىخ مەممۇد، بلاؤكەرنەوە چەندىن گۇثارى و دک تىنگەيىشتى راستى (۱۹۱۸)، پىشىكەوتىن (۱۹۲۰)، بانگى حق (۱۹۲۳) و هروهها ریخراوهی ئىستقلالى كوردستان (۱۹۲۰) لە پىتىا ناساندىنى كورد و دک نەتموھ بۇ دامهزارانی دەولەتى كوردى يان ئۆتونۇمى و سەلماندىنى نەتەوەبۇونى كورد دەكىيت و دک بەشىك لەم ھەولانە تەماشا بکرىت.

ھەولى ناوندی مونەودران و سیاسەتەدارانى ليواي موسىل و به واتايىە كى دروستىر ناوندی سليمانى لە بېپارى (۱۹۲۳) ئەپريل (۲۳) ئى ئىنگلىز كە ليواي سليمانى بە فەرمى و دک بەشىك لە عىراق ناساند، كۆتايى پىھات (مك داول، ۱۳۸۳ : ۳۰۱) و هەولى

دودوم ویستگهش بۆ نهتهوەسازی لە پیتناو دامەزرانی دەولەتی کوردى لە لایەن مونهەدران و سیاسەتوانانەوە تتووشی شکست بورو.

پیەدەچیت جیا لە هەولی ئینگلیز، سی ھۆکار لە بەردەم پرۆژەی نهتهوەسازی و بەنهتهوەکردنی کورد لە سەردەستى مونهەدران و سیاسەتمەدارانی ئەو سەردەمەی دوو ناوندی ئەستەمبول و سلیمانی رۆلی سەرەکیان ھەبۇوه :

١-١) یەکلانەبۇونەوە خودى مونهەدران و سیاسەتمەدارانی کورد:

کورد لە سالى ١٩١٤ بۆ عوسمانى شەپىرى کردو دروشمى سەربەخۆبى کورد، بەرەي سەركەوتۇرى شەپ خستەيانە نىپۆ زارى کوردانەوە.(لایان، ٥٩: ١٣٩٥)

زۆربەی مونهەدرانی کوردى نىشتەجى ئەستەمبول، ھېشتا سۆزیان بۆ دەزگاى خەلافەت ھەبۇو، خۆشیان وەك بەشىڭىك لە دەزگاى خەلافەت پیتناسە دەکردو ھەولى ئەوان لە پیتناو چاكسازى بۇو، نەك جیاسازى و نهتهوەسازى، بۆ نمۇونە رۆژنامەی «کورستان» بەرددوام رووی لە خەلیفە بۇو، کوردىيىشى بە جیا لە خەلیفە خەلافەت پیتناسە نەدەکردو تەنانەت رىخراوە کوردىيەكان سەرەتاي ھەندى ئاماژە بۆ دامەزرانی دەسەلتاتى کوردى، ئەمانىش خۆيان يەك لا نەکرددبۇوه بە وتەمى «ئەمیر كامران بەدرخان»: «زۆربەيان قاچىكىيان لە لای عوسمانى بۇو ئەوي دىكەيان لە نىپۆ كورستان، ئەوان بەس دەيانویست بىنە وەزىرو نەك شتى دىكە». (بىزارسلان، ١٣٩٨: ٢١٧) و تەنانەت لە دەستەي دامەزىرنەرى رىخراوە تۈركىيەكانيش رۆلی سەرەکىيان ھەبۇو، لە ھەقىقتىدا کوردبۇون ھېشتا بۆ ئەوان وەك «پرس» يېكى لى نەھاتبۇو، تەنانەت بۆ زۆربەی کورد پرسى سەرەكى سەمانىنى موسەلەمانىيەتى و يەكىزى و پىۋەندى لەگەل دەزگاى خەلافەت بۇو، لېرەو رەنگە ھەق بە «شەريف ماردىينى» بىت كە لەو بىرۋايەدا بۇو کوردايەتى لە چوارچىپەيەكى مانايى وەك «ھاودلى نەنووسراو» لە ھەناوى ئىمپراتورىيەتى عوسمانىدا مانا دەکرا.(بىزارسلان، ١٣٩٨: ٢١١)

بە راگەيىاندىنى كۆتايى خەلافەت و دامەزرانى دەولەتى تۈركىيائى نوي لە سەر بنەماي نەتمەوەي تۈرك، ئەو كاتە ئىتەر ئەو پىۋەندىيە پېچەو كورد ھەستى بە جىاوازى و زەرەرتى سەمانىنى نەتمەبۇونى خۆى كرد كە ئىتەر ئەو كاتە زۆردرەنگ بۇو بۆيە بە ناچارى دەستى كرد بە خەباتى چەكدارى و لەم ئاراستەيە، شۆرپى كۆچگىرى (١٩٢١)، راپەريىنى شىخ سەعید (١٩٢٣) و ھەروەها راپەريىنى بەيتى شەباب لە سالى (١٩٢٤)

دهکریت لەم سونگەوە خویندنهوەی بۆ بکریت و لیپەوە دووباره ھەق بە «ئەمین زەکى» بۇو کە پېوابۇو «كەلیمەی جامعیەی عوسمانلى ئەعسابى قەومىيەتى ھەموومانى تا درجه يەك خاوكىرىدبووە». (زەکى بەگ، ۲۰۰۶: ۱)

۲-۱) سەرقال بۇونى كارى سیاسى و گرنگى نەدان بە بوارى مىئۇنۇسى و فيكىرى: «كورد ئاگادارى مىئۇوو خۇي نىيە» (رۆزى كورد، ۲۰۰۵: ۱-۴)

ھەولى سەرەكى يەكەم مونەودرانى كورد، نەتهوەسازى لە پىتىاو دامەزرانى يەكەم دولەت-نەتهوەي كوردى و يان لانى كەم گەيشتن بە ئۆتونۇمى بۇو، بۇ گەيشتن بەم ئاواتە، زۆرتىين ھەولى مونەودرانى كوردى نىشته جى ئەستەمبول لە بوارى سیاسىدا بۇو، لەم بوارەشدا بە ھۇي ئەھى مونەودران ھېشتا خۇيان يەك لا نەكىرىدبووھە هەروەھا لە بەر ئەھى لە باتى كارى فەرھەنگى و فيكىرى زۆرتى سەرقالى كارى سیاسى و سیاسى كارى بۇون دەرفەتىيان بۇ تىورىزەكىنى پرسى نەتهوەسازى و بە واتايىيەك بۇ سەماندىنى نەتموھ لە رىيگەي مىئۇونۇسى و گوتارى مىئۇونۇسانە نەبۇو، بۇيە قەت نەياتوانى چىنى شارنىشىن ھاودەنگ و ھاوارى خۇيان ناكەن و بە واتايىيەك جەماودەر راپەرىيەن.

ھەلبەت لە بىر نەكريت نەبۇنى مىئۇونۇسى و گوتارى مىئۇونۇسانە لە لاي يەكەم بەرە مونەودران و سیاسەتمەدارانى كورد بە ماناي كەلك ودرنەگرتن لە مىژۇو بۇ بەرە مىھىيەنانى مانا نەبۇو (بۇز ارسلان، ۱۳۹۸: ۵۱)، تەنانەت جار جارىش ھەندى ئاماڙەيان بە گرنگى مىژۇو ئەدا بۇ نۇوونە «عەبدۇولى جەودەت» لە ۋەزارەتى يەكەمى رۆزىنامەي «رۆزى كورد» لە (۱۹۱۳) بە وردى باس لە پىيوىستى مىژۇو بۇ كوردو زيانى پەروايز خىتنى مىژۇو لاي كورد دەكتات و پېوايە: «ئەو نەتهوانەي بە باشى شارەزاي مىژۇو و داھاتووى خۇيان نىين، ناتوانى بىنە خاودەن كىانى سەرىيەخۇو ھەروەھا ئەو نەتهوانەي ھەست بەبۇونى خۇيان ناكەن و دەبنە مۆلکى كەسانى دىكە». (رۆزى كورد، ۲۰۰۵: ۱-۴)

بەلام بە گشتى سەرەپاي ھەندى ئاماڙەي مونەودران و تەنانەت سیاسەتمەدارانى كوردى ئەو سەرددەمە بە بايەخى مىژۇو و كەلك ودرگرتن لە سىيمبولە مىئۇوبييەكان و ھاندانى خەلکى كوردستان بۇ ئاگادارى لە راپردوو و گرنگىدان بە مىژۇوی كوردستان، بەس بە بۇنەي ئەھى بۇو کە مونەودران و سیاسەتمەداران خۇيان زۆرتى سەرقالى كارى

سیاسی کردبوو، بۆیەش دەرفەتیان بۆ بیرکردنەوە لە گوتاری میژوونووسانە نەبwoo. (بوز ارسلام، ١٣٩٨: ٥٢) بۆیە قەمت نەیاتوانی لە میژوو وەك ئايدیولۆژیای نەتەوەسازی و ریسکخستنی خەلکی کوردستان، كەلکی بیوپیست وەربىگەن.

٣-١) بنه‌مای تایفی و عه‌شیره‌تی کۆمەنگەی کوردى:

«نۆتل» دەلی: «کورد لەو شپرژترو پەرس و بڵاوترە بتوانن له ئاییندەدا بگەنە رىيکەوتن». (مك داول، ۱۳۸۳: ۲۹۸)

به گهراهنه و هدی مونه و هرانی و دک «پیر میرد» و «زه کی به گ» بۆ کوردستانی «عیراق» و کاریگه‌ری کهش و هه‌وای فیکری نهسته مبول و شکستی عوسمانی له سالی (۱۹۱۸) و بوشایی دده‌سەلاتی عوسمانی و هروهه سره‌هەلدانی شیخ مه‌حمود، زدمینه بۆ نه‌تەوه‌سازی هاته‌ئاراوه و بونی چەندین رۆژنامه و گۆڤاری دک، بانگی کوردستان (۱۹۲۲)، رۆژی کورستان (۱۹۲۲)، ئومیدی ئیستقلال (۱۹۲۳) و پیشکه‌وتینیش (۱۹۲۰) نەم دەرفه‌تهی بھیز کربوو، بەلام له بەر ریزدی بەرزی نه خویندەواری، کیشەی فەرھەنگی و بنه‌مای تایفی و عەشیرەتی کۆمەلگەی کوردى نەم دەرفه‌تەش نەنجامی گونجاوی نەبوو، چونکه جیا له دۆخى نه خویندەواری کۆمەلگای کوردى «سۆزو هەستی يە كريزى و يە كييەتى زۇرتىر بۆ تاييفە و عەشیرەت بۇ تا نەتەوهەپەرسىتى و نىشتەمانپەرەورى» (مك داول، ۱۳۸۳: ۲۹۸)، بە واتايىھە کى دىكە بنه‌مای تایفی و عەشرەتی کۆمەلگەی کوردى نەم سەردەمە ھۆکار بۇ بۆ شەوهى له سالی (۱۹۲۳) «ئەدمۇنداز» لە راپورتىكدا بۆ وەزارەتى دەرەوه ئىنگلىز بنووسيتت: «كىشەی کورد يە كييەتى و يە كەدنگى بۆ سەرەز كايمەتى بۇ نەگەر زاخۇ، دەزك، سلىمانى، كفرى و خانە قىين پىش سالى ۱۹۲۳ يە كەز دەبۈن نە بېتانيا و نە عىراق و نە هېيج ولاتىكى دىكە نەيدەتوانى بەر بە سەرىيە خۆبى كورد بىگىتت». (هاوس، ۱۳۹۵: ۶۵)

بهم و هسنه ده کریت بلیین بنه مای تایفی کۆمەلگەی کوردى، نەبوونى مونه و دران و سیاسى کارى يەکەم بەرەدە مونه و درانى کورد، سى بەریەستى سەرەدە کى بۇون لە بەردەم ھەولۇ نەتەوەسازى مونه و درانى کوردا، بۇيە پاش سەركەوتىنى كەمالىستە كان لە تۈركىيا و اۋەز و كەردىنى بېپىارنامە لۇزان، ھىۋاى نەتەوەسازى كۆتايى پېيھنراو لېرەدە پېرسى نەتەوەسازى لە دوو رەوتى شۆرشى چەكدارى و رەوتى مىئۇونووسى ئىدامەمى

پیّدراو به واتاییهک ههولی شکستخواردوی دهولهت نهتهوهی کورد له لایان مونهودرانی کوردهوه له بواری میژونووسی دریزه‌ی پیّدراو پیویست بموئی پروژه‌ی به نهتهوهبونن یان تهنانهت به دهوله‌تبوننی کورد له کتیبی میژووییدا مسوگه‌ر بکریت. (بوز ارسلان، ۱۳۹۸: ۵۲) و ههر لهم تاراسته‌یه نووسینی میژووی «غونچه‌ی بههارستان» و دک سره‌تای گوتاری میژونووسانه کوردى له سه‌ر دهستی حوزنی موکریانی دهستی پیّکرد.

۲) گوتاری میژونووسانه کوردى و «غونچه‌ی بههارستان»:

غونچه‌ی بههارستان له سالی (۱۹۲۵) و له شاری «حله‌ب» بلاؤ کرایه‌وه . سه‌ید حوسین حوزنی حمه‌نه‌ی یان حوزنی موکریانی نووسه‌ری ئەم کتیبی له سالی (۱۸۹۳) و له شاری مه‌هاباد له دایك بمو (ههتاو، ۱۹۵۴: ۱/۱۳) له سه‌رده‌می مندالی لای بابی و خاله‌کانی فیّری خویندن و نووسینی سره‌تایی ده‌بیت و پاش مه‌رگی باوکی و به هوی باری سه‌خله‌تی ژیانه‌وه له تەمه‌نی دوانزه سالاندا روو له شاره‌کانی مه‌راغه و تهوریز ده‌کات و له‌ویوه ده‌چیت بتو «یه‌ریشان» و ده‌بیت به مامۆستای سه‌رمالان، پاش ماویه‌ک خالی ده‌چیت به شوینیدا بتو ئەوهی بیگه‌رینته‌وه بتو مه‌هاباد به‌لام حوزنی ناگه‌ریته‌وه پاش دوو سال مانه‌وه له یه‌ریشانی پایته‌ختی ئەرمەنستان روو له تفليیسى پایته‌ختى گورجيا ده‌کات و پاش مانه‌وه‌یه‌کى کورت ده‌چیت شاری باد‌کوبه. (ههتاو، ۱۹۵۴: ۱۶-۱۷) حوزنی پاش مانه‌وه‌یه‌کى کورت له باد‌کوبه و ده‌چیت بتو ئەسته‌مبول و له شاره چوار سال ده‌مینیت‌وه‌وه سه‌رقالی خویندنی برهه‌مه میژووییه‌کان ده‌بیت و له ریگه‌ی «مۆرچیتی و خۆشنووسی» ژیانی دابین ده‌کات و هاوکات به زمانی فارسی وتار بتو دوو گۇشارى «خاودر» و «چىھەنامە» ده‌نووسیت. (ههتاو، ۱۹۵۴: ۶/۱۷)

حوزنی له ئەسته‌مبول شاره‌زاي کاري رۆژنامه‌وانى و چاپخانه ده‌بیت و جيا له‌وهش كەش و هەواي ئەو سه‌رده‌مەئى ئەسته‌مبول کارىگەرى له سەر بىر و هزرو روانىنى ده‌بیت و پاش ماویه‌ک رووده‌کاته شاری «حله‌ب» و له سالی (۱۹۱۲) ههولی كېینى چاپخانه‌یه‌ک لە ئالمان ئەدات و پاش سى سال واته له سالی (۱۹۱۵) چاپخانه‌کە ده‌کاته حله‌ب و پیّدەچیت ئەو کاته حوزنی تەمه‌نی نزىكى (۳۳) سال ھبیت. (زەنگەنە، ۲۰۰۲، ۲۵)

حوزنى له شارى حەلەب يەكەمین بەرھەمى مىۋۇوبىي خۆى چاپ دەكتات و ھەر ئەوه سالە واتە سالى (١٩٢٥) دىتە بەغداو سالى دواتر دەچىتە «رواندز» بى سالى (١٩٣٢) ئىمتىيازى رۆژنامە «زارى كرمانجى» و ھەروەها لەسالى (١٩٣٥) مۆلەتى دوودم رۆژنامەي واتە رۆژنامەي «روناكى» لە ھەولىر و دردەگرىتى و پاش ماۋىدەك بەھۆى دوزمنايەتى ھەندى كەسمەو دەگرىتەوە رواندزو لە شارەش دوزمنايەتى بە بىانووى سەير زيانى بە تەواوەتى تالۇ پە لە ئازار دەكتات و بە ناچارى رwoo دەكتاتە كەركۈك و ھەولىر دووبارە رواندزو تەنانەت لە سالى (١٩٤١) دەستبەسەر دەگرىت. (ھەتاو، ١٩٥٥ : ٦-١٦) و دەرنجام بە ناچارى بىز ھەمېشە كوردىستان بەجى دەھىتلىتى و رwoo لە بەغداد دەكتات تا مەركى لە سالى (١٩٤٧) لەوي دەمېننەتەوە. (ھەتاو، ١٩٥٥ : ٨-١٠)

حوزنى پاش نىشتە جىبۇون لە كوردىستانى عىراق و بە كارىگەرى لە كەش و ھەواى سىاسى ئەو سەردەمە گەيشتىبووه ئەمۇ قەناعەتەي كە مىۋۇونووسى، ناوەندى وشىارى نەتەوەيىھەو لە رىيگەي مىۋۇونووسىيەوە دەگرىت بەرىبەستە كانى بە نەتەوەبۇونى كورد بىرىتەوە، بۆيە حوزنى سەرەرای زيانى تالۇ پە لە ئىش و ئازارى لە كارى مىۋۇونووسى و رۆژنامەوانى وەك دوو زەرەورەتى سەرەكى نەتەوەسازى بەرددەوام بۇو.

حوزنى پرسى نەتەوەسازى و بە نەتەوەنېشاندانى كوردو گەيشتنى كۆمەلگەي كوردى بە وشىارى نەتەوەيى وەك ئەرك سەرەكى خۆى پىناسە كرددبۇو، بۆيە تا كاتى مەردىنى لە بەغداد سەرقالى ئەركى رۆژنامەوانى و ھىنانى دىياردە مۇدۇرلىنى وەك چاپخانە و وىنەگەرى و لە سەرەرووی ھەموويان مىۋۇونووسى بۇو، ھەقە ئەوەش بلىتىن بە راستى ئەو پىاواھ عاشقى كورد بۇو بىز كوردو لە پىناو كوردا بە داماوى سەرى نايەوە. (مەزەمر، ٢٠٠٢ : ١٨٩)

سوْزو عەشقى حوزنى بىز كوردو ھەروەها ھەست بە زەرەورەتى ئەو سەردەمەي كۆمەلگەي كوردى و پاش شىكستى پرۆژەي نەتەوەسازى مونەوران و سىاستەمەدارانى كوردى ئەستەمۈول و سلىمانى، حوزنى هاندا دەرفەتناسانە ئەم پرۆژەي بىگوازىتەوە بىز بوارى مىۋۇونووسى و بە نۇسىنىي «غۇنچەي بەھارستان» گۇتارى مىۋۇونووسانەي كوردى دەست پىېكەت.

۲-۱) غونچه‌ی به‌هارستان:

«تهریخ حسیات و نه‌جیبی ژینسان بلند دهکات... ژینسان له سه‌ر ریگای تهره‌قی و ته‌واوی بۆ مه‌نزاوی ئازادی و سه‌ربه‌ستی ده‌باته پیشنه‌وه» (حوزنی، ۲۰۰۷: ۵۸) غونچه‌ی به‌هارستان یه‌که‌م کتیبی میزرووی کوردو کوردستانه که به زمانی کوردی و له لایان حوزنی موکریانیه‌وه له‌سالی (۱۹۲۵) بلاوبوت‌مه، غونچه‌ی به‌هارستان سه‌ردپای هه‌ندی هه‌له‌ی میزرووی و گرفتی میتودی، که ته‌خان کراوه بۆ باسکردن له میزرووی ره‌گهز، زمان، شارستانیه‌ت و سه‌لاندنی کون بونو و میزرووی بونی کورد، سه‌رها تای میزروونووسی نه‌ته‌وه ته‌وهو دابرانه له نه‌رتی پیششووی میزروونووسی که له راستیدا هه‌مان رووداونووسی و ستایشی بنه‌ماله ده‌سەلتدارو میره‌کانی کوردستان بورو که به زمانی فارسی نووسراویبون. له غونچه‌ی به‌هارستان میزرو جیا له‌وهی هونه‌ریکی «زۆر شه‌ریفه» ته‌نیا «حیکایه‌تکردن و سفرگوزشته و چیروک» نیه به‌لکو میزرو له ئه‌ساسدا «خوناسی و ئه‌ویترناسی» یه. (موکریانی، ۵۷: ۲۰۰۷) و به واتایه‌ک ناوه‌ندی شوناس سازی و پیناسه‌کردنی شوناسی نه‌ته‌وه‌یه.

به پیچه‌وانه‌ی سونه‌تی پیششووی میزروونووسی واته شه‌رعیه‌ت به‌خشین و ستایشی میره‌کورده‌کان و هه‌روه‌ها کیپانوه‌ی رووداوی سیاسی، کوردو شوناسی کوردی و ژیانه‌وهی رابردوو له پیتناو نه‌ته‌وه‌سازی ده‌بیته ناوه‌ندی سه‌ره‌کی غونچه‌ی به‌هارستان.

بهم و دسفه ده‌کریت بلیین به ناوه‌ندکردنی کوردو کوردستان و په‌رد‌هه‌لدانه‌وه له رابردووی کوردستان به مه‌به‌ستی به‌مه‌زن و کونارا نیشاندانی کوردو نیشتمانی کوردان بۆ یه‌که‌مجار له غونچه‌ی به‌هارستانی حوزنی موکریانیه‌وه دیته نیو ناوه‌ندی گوتاری میزروونووسی کوردی و ده‌بیته سه‌رها تای ده‌سپیکردنی گوتاری میزروونووسانه کوردی و بهم بۆن‌وه ده‌کریت غونچه‌ی به‌هارستان و دك سه‌رها تای گوتاری میزروونووسانه کوردی پیناسه بکریت که لیزه‌دا ئاماژه به گرنگتیرین تاییه‌تمه‌ندیه‌کانی ئەم گوتاره ده‌کریت.

۳-۱) به ئابینی کردنی خوش‌ویستی نیشتمان:

له گوتاری میزروونووسانه که نه‌ته‌وه-ناوه‌نده، گشتگیرکردنی پرسی نیشتمان و سۆزو خوش‌ویستی بۆ نیشتمان و دك سه‌رها تای نه‌ته‌وه‌سازی پیناسه ده‌کریت و حوزنی له غونچه‌ی به‌هارستان و دك بەرهه‌میکی میزرووی نه‌ته‌وه-نه‌وهر هه‌ول ئەدات مانای نیشتمان و دته‌ن له زیده‌وه بگۆریت بۆ یانه‌ی هاوبه‌شی هه‌موو کوردان و به واتایه‌ک

کوردستان ببیته نیشتمانی هه مموو کوردان و گرنگ تر لهودی به رهچاوکردنی بارودۆخی کۆمەلایه‌تی و ئایینی به هینانی حمدیسی «حب الوطن من الايمان» جیا له به خشینی شەرعییەت به خوشەویستی نیشتمان و به پیروزکردنی، پیش به برھەله‌ستی پیاوائی ئایینی لایەنگری گوتاری ئومەتی ئىسلامى و هەروەها دەزگای خەلافەت دەگریت و خوشەویستی نیشتمان و دك ثەركى ئایینی پیناسەدەکات و لە مبارەه دەنوسیت: «لازمە لە سەر هە مموو میللەتی کوردو واجیبە و شەرتی ئیمانیانە مەحەبەتی کوردستانیان هەبى و خۇشیان بوى و بزانیت (خاک و خۆل و رەگى میللەت و شارو دیھات و سنورى و دەتنى، تەئىریخ) شەرتى باوەری: هە مموو رۆزىك چەند جاران دووباره باوەری تازە بکاتەوه تاکوو ئیمان و دینى نە كەۋېتە تەھلۈوكەوهو ئیمان و ئایینى روو لە شىكتەيى نە كا». (موکریانى، ٢٠٠٧: ٥٣)

له گوتاری نیشتمان ناوەندی حوزنی بە یارمەتی حەدیسی «حب الوطن من الایمان» روانگەیە کی نوی بۆ نیشتمانی کورد واتە کوردستان پیناسە دەکات و لهو بروایەدایه بیر نەکردنەوە له نیشتمان دبیتە ھۆی ئەوهی دین و ئایین بکەویتە مەترسیە وەو ئەمە سەرەتاوی روانگەیە کی نوییە بۆ نیشتمان کە بە غونچەی بەھارستانەوە دەست پىدەکات کە له بنچینەدا پېرۆزى بە نیشتمان دابەخشتیت و نیشتمانپە رودریی و داک مەرجى ئیمان سەنسە دەکرت.

۳-۲) یادگاردنده‌وه و یادسرینده‌وه:

«کورد پیاوی و دک رؤسته م داستان و داراو به همه نو جاماسب و زهردشتیان پیگه یاند تا قیامه ت له تایفی دهه مه دحیان ده کا. (موکریانی، ۵۴: ۲۰۰۷)

له میژوونووسی نه تهوده تموده رو همرودها میژوونووسی ناسیونالیستی له پیتناو به هیز کردنی و شیاری نه تهودی و هاندان و ریکخستنی خلک بۆ یه کگرتن و یه کریزی، بهرد هوا م یاد له سیمبوله نه تهوده یه کان ده کریته و هو تهنا نهت بەرد هوا م سیمبول سازی ده کریت و همرودها یادی هەندێ سیمبولی هاوبه ش و ئایینی په روایز ده خریت، بهواتاییه کی دیکه تووشی پادسرینه و ده کریت.

حوزنی موکریانی له غونچه‌ی بهارستان دهست به یادسرینه‌وهي سيمبوله
ئاينييه‌كان ده‌كات و په راينزيان ده‌خات و به پيچه‌وانه نهريتى پيشووی ميژووتووسى كه

به یادی که سایه‌تی ژاینی و ستایش کردنی شهوانه‌وه دهستی پیده‌کرد ثیتر له میژونوسی نه تمهوده در غونچه‌ی بهارستان له که سایه‌تی و سیمبوله ژاینیه کان یاد ناکریته‌وهو به واتاییک یادکردنوه‌ی که سایه‌تیه ژاینیه کانی عهرب و دک سامانی هاوبه‌شی کلتوری ئیسلامی له گوتاری حوزنی جینگه و پیگه‌یان نامینیت و له بەرامبەردا یادکردنوه‌ی که سایه‌تیه کوردیه کان و دک شهوله‌ویه‌تی نه تمهوده‌سازی بۆ کورد له غونچه‌ی بهارستان بەرجه‌سته ده‌کریت.

حوزنی له غونچه‌ی بهارستان چیتر و دک موسلمانی قسه ناکات و شانازی به ژیمازو سیمبوله ژاینیه‌یه کانی جیهانی ئیسلامه‌وه ناکات، هەروه‌ها پرسی پیوه‌ندی کوردو

ئیسلام له بواری میژوودا
ده خاته پهراویزه‌و به واتاییک
یادسپینه‌وهی ده کات و له پیناو
نیشاندانی جیوازبونی
نه تمهودی کورد، شه و پیوه‌ندی و
که سایه‌تیانه دسپیتەوه له
بەرامبەردا له پیناو شانازی
مرۆشی کورد یاد له
که سایه‌تی و سیمبولانه
ده کاته‌وه که ته‌نیا پیوه‌ندیان
به کوردوه همیه و یان به‌هی
کوردیان ده کات که له پیناو
نه تمهوده‌سازی و سازکردنی
شانازی بۆ ژینسانی کوردو
کۆمەلگه‌ی کوردى یاد
کردنوه‌یان بەپیویست

ده زانیت، بۆ نuronه یادی هورمزان پادشای لورستان، ئەسفندیار پادشای شەھزاده زور،
بەهram کورپی فەرخزاد پادشای ئاوربایگان، يەزدی کوردیان، کیانیان، روسته‌م،
کەیکاووس و داراو..تاد، زیندووده کاته‌وه ده‌نووسیت: «کوردستان پیاوی وەکو توکله‌و

فه‌زَلُون و ده‌سِه‌م و سه‌لا‌حه‌دینی ئه‌یوبی و نادرو که‌ریم خانی زهند له سه‌لَتینان هینا وجودد. (موکریانی، ۲۰۰۷: ۹۵-۷۵)

لیره‌وه یادسرینه‌وهی که‌سایه‌تی و ئیماژه ئاینییه‌کان و یادکردنه‌وهی که‌سایه‌تی و ئیماژه کوردىییه‌کان له‌پینا نه‌تموه‌سازی ده‌بیت به بهشیک له‌گوتاری غونچه‌ی به‌هارستان و به گشتی ره‌وتی می‌ژوونووسی حوزنی موکریانی.

۳-۳) به ئه‌زلى زانین و كۆننەسازى مىللەتى كورد:

"كورد له چهند ده هه‌زار سالان‌وه تا ئىستا هەر كوردن و خۆيان به كورد ده‌زانن وه لە عادات و ژيانى قەوميەتىان دەرنەچوون". (موکریانی، ۲۰۰۷: ۶۲)

به زالبۇنى پرسى ناسىيونالىزم و دىياردەي دەولەت-نەته‌وه لە كۆتايى سەددەي نۆزدەو بە تايىبەت سەرەتاي سەددەي بىستەم لە كوردستان، ماناي «مېللەت» وەك چەمكى ئايىنى و نەريتى و بە ماناي شويىنكە و تووانى ئايىن بە كارىگەرى لە گوتارى رۆزئتاوايى بۇ مانايىكى ناثايىنى و بەريلاؤتر لە پىتىا نه‌تموه‌سازىدا بۇ ماناي (nation) دەگۈرىت. لە گوتارى حوزنى موکریانىش وەك حاجى قادرى كۆبى و مونەودران و سياسەتەمەدارانى كوردى ئەستەمبۇل، جىا له‌وهى چەمكى «مېللەت» ماناي نوى و ناثايىنى بەخۆه دەگۈرىت و مېللەت وەك نەته‌وه (nation) پىناسە دەكتات بەلكۇ كورد وەك مېللەتىيىكى ئەزلى پىناسە دەكريت.

لە گوتارى حوزنى مېللەت دىاردەيەكى ئەزلىيە و شتىيىكى نوى نىيەو بە واتايىيەك لەو گوتارە مېللەتى كورد تازە دروستكراوو ساختەكراو نىيە، بەلكو لە ئەزلەوه هەر بۇوه كۆن و دىريينى بۇونى كورد وەك مېللەت شتىيىكى تازە نىيە و تەنانەت لاي حوزنى كاتىن «بە شهر بە تەھەدە حەش لە كويىستانان و سەحراباندا دەزىيان و بە تالان و كوشتارى يەك و لە حال بە دەۋىستاندا رايان دەبوارد، كورد بە جووت و چاندىن و دانىشتن لە دىيەتىدا بە سەريان دەبردو رپو لە بلندى و پىشىكە وتن عادەتىيان گرتبوو». (موکریانی، ۲۰۰۷: ۵۴)

حوزنى پىوايە لە كۆننەوه تا ئىستە كورد هەر وەك مېللەت بۇونى بۇوه تەنانەت «پىش لە عمرەباندا بە چەندىن هەزار سالان لە تەمەددۇنېكى تەواودا بۇون» (موکریانی، ۲۰۰۷: ۶۱)

که واته به میللەت بونی کورد له گوتاری حوزنی شتیکی ساخته کراو و بهره‌می بیری مۆدیرن نییە، بەلکو کورد له سەرەتاوه تا ئىستە هەر میللەت بۇودو ئەم روانگەمی بۇ يە كە مجاڭ لە غونچەی بەهارستان دەنگەدداتەوە.

٤-٣) رابردووسازی و ستایشی کوردستانی کۆنارا:

« کورد حومداران و کۆمەئابادو جەمشیدو كەيانى و ساسانىيان لە پىش ئىسلام پىيگەياندۇوە. (موكىيانى، ٢٠٠٧: ٥٤)

حوزنی لە سەر شىوازى مىۋۇنۇوسانى نەتمەۋەتەوەرى ئەو سەردەمەو لە پىنماو نەتمەۋەسازىدا بىر لە ئايىپولۇزىيى نەتمەۋەسازى دەكتەۋەدە لەم پىنماوەدا دەست بە «رابردووسازى» و بە واتايىك ساختە كەدنى ھەندى سىمبولى كوردى و ستایشى کوردستانى کۆناراو تا رادەيەك ساختە کراو دەكت.

دیارە ھەست كەدن بە مىۋۇيىبۇون، سەرەتاى ھەست بە نەتمەۋەبۇونەو بە واتايىك ھەنگاوى سەرەكىيە لە پىنماو بەنەتەوە كەدن و ھەر لەم پىنماوەدا حوزنی بۇ نىشاندان و سەماندىنى مىۋۇيى بونى کورد، ھەنگاوى سەرەكى ھەلەگریت.

لە گوتارى غونچەي بەهارستان، کورد خاونى يەكەم شارستەنیيەت، دامەزريئەرى يەكەم سىستەمى پاشايىيەتى، ئازاترین قەوم، سەرچاوهى رەگەزى عىلام، فارس، بلووج، ئەفغان و ئەرمەن و ھەروەها كۆنترىن قەومى دونيا پىناسە دەكرىت (موكىيانى، ٢٠٠٧-٦٢) تەنانەت كورش دامەزريئەرى ھەخامەنشىيەكان وەك كورد نىشان دەدرىت «میللەتى كورش كە پايتەختىان كەركۈوش (كەركۈوك) بۇو تايىھى كوردن و تەقالىيدۇ عادات و رەوشتىيان بۇ ئەو شاھىيە. (موكىيانى، ٢٠٠٧: ٧٤-٥) و گۈنگۈر لەوەش لە رابردووسازى دەكتە ئەو جىيگەيە كە حوزنی دەنۇسىت، لە سەرەتاوه تا ھاتنى ئىسلام كورد ھەر سەربەخۆ بۇو «مۇئەرېخانى رابردوو ئىپسات بونى كەلىمەي كوردو میللەتى كوردو زوبان و كوردستان و حکومەت و ئىستيقاللى كوردستان و ئىدارەو حوكىمەنیان بە ھەموو جۇرىيەك دەكەن. (موكىيانى، ٢٠٠٧: ٦٨)

پاش رابردووسازى، ستایشى کوردستانى کۆنارا كە بە لای حوزنیيەوە سەربەخۆ بۇوە. (موكىيانى، ٢٠٠٧: ٧١) و ھەروەها خەلکى كە خاونى باشتىن ژيان و رەوشت و

به خته‌وهری بوروه، دهیتنه بهشیک له گوتاری غونچه‌ی به‌هارستان و لهم پیتوهندیه‌دا بۆ دۆزینه‌وهی هۆکاری دواکه‌وتوبیی ئیسته‌ی کۆمەلگەی کوردی روو له تورکو عهرب ده‌کات و وەک هۆکاری سەرەکی دارمانی سیاسی و ئەخلاقی و به گشتی دواکه‌وتوبیی ئیسته‌ی کۆمەلگەی کوردی پیناسه‌یان ده‌کات.

٣-٥) تورک دژی و عهرب دژی و کوردپاریزی:

«...کورد ئەوەن کەسیکن قانونن و ئایین و قاعیده‌یه کیان هینابووه گۆری. لهنیو تەواوی بەشەردا چاکتیرینی تەواو ئەدیان و ئایینیان بۆ عەدل و بەدادتیرینی ھەمۇر قانونیتکى ئىنسان قەبۇللى کردىبو و نزىكتىرینی عەقل و ئىنساف و تەبیعت بۇو كە خىل و گەل و قەبایلى دىكە بە کاريان هینابوو». (موکریانی، ٢٠٠٧: ٥٤)

حوزنى دەيەویت ئەوە بىسەمینىت کورد وەک نەتەوەيەکى خاودن مىزۇو و کۇناراو ئەزلى خاودن شارتانىيەت و ئازا بۇوە «تەئىریخ بۆ ئەو گەواھى و شاھىدە مىللەتى کوردى نەجىب و پەشىدە سەخى و زەکى، ئازاترىنى ئەقوابى ئارىيەو...زەۋى و ئەرازىيان لانكى تەممەدون و پېشىكەوتىن و بلندييە بۆ قەبایلى دىكە». (موکریانی، ٢٠٠٧: ٤) و ئەگەرچى ئیسته دواکه‌تۇوە، دواکه‌وتوبىي بەرھەمى ھېرچى تورکو عهرب و تەنانەت فەرھەنگى عەربەو لەمبارەو دەنۈسىت: «بى موبالەغە تورک بە غەيرەز فەسادو تالانگەری و بەد ئەخلاقى و تەوهەوش و جەھل و بى ئىدراكىيان فيرى کوردان نەكىد». (موکریانی، ٢٠٠٧: ٩١)

ھەر لەمبارەو راي وايە ھەرچى شتى خراپە كەوا ئیسته لە نىyo کوردداد باوه بەرھەمى ھاتنى عەربە. «کورد ھەم دىن و ھەم تەقلىدە ھەم خرافات و ئەفسانەي جاھيلانى عەربەيىان بە تەواوی قبۇل كەدو لەو ئەفسانەو خرافاتانەدا ئىشتىھادىيان كەد تەوسىعىيان نىشان دا. بەلكە بە بى ترس دەلىم عولەماو مەشايخى كوردان فەننانى ئەفسانەو درۆي خرافاتى نەزانانى عەربەن و لە سەر ئۆسولى نەسلى ئەو درۆ ئەفسانە كىتىب و حاشىيەو تەئىلەفاتكراوه...لاكىن ھەر وەكى بەحس كرا تا زەمانى دەركەوتىنى ئىسلام، کورد بە موستەقىل لە بن ئالائى پادشائى خۆياندا دەزىيان». (موکریانی، ٢٠٠٧: ٩٤)

بە راي حوزنى كارىگەرى كلتورى عەرب بۆتە هۆى پەرتەوازىيى كوردو لەمبارەو دەنۈسىت: «مولاحە دەكىيت لە ئەوەن دەركەوتىنى ئىسلامەوە تا ئەمەز. عەلەماو

مونه‌وهروانی کوردستان به بوغزو نیفاق و شیقاق ویرانی کوردستان دهکشان. و هتمیان له زوبان و عادات و تهبايع و زیان و ئاوهدانی و میللەت و قەومیبیه‌تیان مەحروم کردن و خستیانه ژیئر لینگى ئەعداوه له ئەحوال و تەشیخى خۆیان و ئەجادیان بى خەبرکردن. تەئیفات و نوسین و خدمەتایان به زوبان عاداتی غەیرى خۆیان دەست پىکرد. بۇون و زیان و ھەستى ئازادیان کرده فیدای ھیندىك ئەشیای ناچىزەو مەوهوم و خیالى وەتنە و میللەتیان له دەست دەرخست». (موکریانی، ۲۰۰۷: ۵۵)، ھەروەها پیاواني ئایینى كە زۆرتەر خەمی ئایين و خەلافتیان ھەبۇوه لای حوزنى ھۆکارى دواکەوتوبىي كۆمەلگەمى كوردین «چۈنکە ئەوان رۆژىك بۇ تەرەقى و پېشىكەتون و ئاوهدانى و زیان و زانىنى كوردەوارى موتەفەكىر نەبۇون و نەياخستە بىرەوە». (موکریانی، ۹۰: ۲۰۰۷)

تورك دىزى و عەرەب دىزى وەك بەشىك لە گوتارى غونچەمى بەهارستان لە پىنناو دوو ئامانج و مەبەستى سەرەكى دايىه يەكەم جىاكاردنەوە كورد له تورك و عەرەب و تەنەنت فارس «كورد ھەر كورده، نە نىسبەتى لە عەرەب و نە لە تورك و غەيرە دەدرىت. كورد لە چەند دەھەزار سالانەوە تا ئىستا ھەر كوردن و خۆیان به كورد دەزانن». (موکریانی، ۶۲: ۲۰۰۷)، دووەم خستنە ئەستووی ھۆکارى دواکەوتوبىي كۆمەلگەمى كوردى لە سەر شانى تورك و عەرەب و ھەروەها ھاندانى كورد بۇ گەرانەوە بۇ رابردوو و رىزگرتن لە شوناسى نەتهۋەي خۆیان و لەم پىنناوددا واتە لە رىيگەمى گوتارى مىژۇنۇسانە دەيھوپىت كورد وەك نەتهۋەي كى ئەزلى و جياواز پىناسە بىكات و كۆمەلگەمى كوردى بۇ خوشەويىستى نىشتمان و ھەستى نەتهۋەي ھان بىدات.

ئەنچام:

غونچەمى بەهارستان، يەكەم مىژۇوی كوردو كوردستانە كە به زمانى كوردى و لە لاپەن حوزنى موکریانىيەوە لە سالى (۱۹۲۵) و به كارىگەرى لە گوتارى نەوهى يەكەمى مونه‌وهرانى كوردى نىشته جى ئەستەمبول و شىكتى ھەولى نەتهۋەسازى مونه‌وهران و سیاسەتمەدارانى كوردى ئەو سەردەمە نۇوسراوە.

لە پوانگەمى حوزنى موکریانىيەوە، مىژۇو تەنیا «حىكايەت و چىرۆك» نىيە بەلگۇر «خوناسى و ئەويتناسى» يە كە مرۆق «بۇ مەنزالى ئازادى و سەربەستى» ھان ئەدات (حوزنى، ۲۰۰۷: ۵۸) و به واتايىك مىژۇونۇسى، ناوهندى خۇناسى و ئەويتر ناسى و رىيگەمى

گهیشتن به نازادی و سهربهستی کۆمەلگەی کوردییە و غونچەی بەهارستانیش بەم ئامانجە نووسراوه.

غونچەی بەهارستان، سەرەتای دابرانە لەو نەرتیه میژووییە کە میژوونووسى بريتى بۇو لە ناوجەگەرایي، ستايىش و شەرعىيەت بەخشى بە دەسەلاتى سیاسى میرانى كوردو هەروەها نووسىنەوەي پەوداوى سیاسى بەزمانى فارسى و عەرەبى و پەرأويىخستنى خەلک و رابردووی كوردستان.

غونچەی بەهارستان سەرەپاي هەندى هەلەي میژوویي و گرفتى میتودى، لە رىگەي بەناوەندى كورستان و هەروەها بە مەزن و كۆنارا نيشاندانى كوردو نيشتمانى كوردان، دەبىتە خاودن گوتارييکى نوي لە رەوتى میژوونووسى كوردى.

بە ئايىنى كردنى خۆشەويسىتى نيشتمان، رابردووسازى، عەرەب دېزى و تۈرك دېزى، ستايىشى كورستانى كۆناراو روائىنى ئەزەلى بۆ كورد وەك نەتهوە، لە رىزى گرنگتىرين تايىبەتمەندىيە كانى گوتارى «غونچەي بەهارستان»ي حوزنى موکريانىيە كە دەكىيت وەك سەرەتاي گوتارى میژوونووسانەي كوردى و بە واتايىمك میژوونووسى نەتهوە تەوهەرى كوردى پىناسە بىرىت.

سەرچاوهگان:

كوردى:

-ئەلەكۆم، روهات (٢٠٠٥) كورده كانى ئەستەمبولى كۆن. وەرگىرانى ئەحمد تاقانە، هەولىر، موکريانى.

-بىلىسى، شەرەفخان (٢٠٠٦) شەرەفناخە، وەرگىرانى هەزار، هەولىر. ئاراس.

-بىلىسى، شەرەفخان (٢٠٠٧) شەرەفناخە، شەرەفخانى بىلىسى. میژووی میرانى خانەدانى عوسقانى و پادشايانى ئىرلان و توورانى ھاوجەرخيان، بەرگى دوودەم، وەرگىپاوى سەلاحەدین ئاشتى، سليمانى. ژين.

- حاجی قادر کوئی (۱۳۹۰) دیوانی حاجی قادر کوئی، لیکولینه وہو لیکدانه وہی سردار حه مید میران و که ریم موسته فا شارهزا، له سه نوسینیکی نوی به پیتی بچونه کانی موحه مهدی مهلا که ریم، سنہ، کورستان.

- حوزنی موکریانی (۲۰۰۷) سه رجہم بہ رہہ مه کانی حوسین حوزنی، بہ رگی یہ کہم، به سرپہ رشتی کورستان موکریانی، هه ولیر، تاراس.

- مه زهر، کہ مال (۲۰۰۲) حوزنی موکریانی روزنامہ نووس و زاراوه میثووییہ کان، روزنامہ قانی، ژمارہ (۹) سالی سی یہم، هه ولیر، سهندیکای روزنامہ نووسانی کورستان.

زه کی بہ گ، نہ مین (۲۰۰۶) خواصہ یہ کی تاریخی کوردو کورستان، سلیمانی، بنکہم زین.

زه نگنه، عہ بدولل، (۲۰۰۲) مالی کوردی تالان بردى. روزنامہ قانی، ژمارہ (۹) سالی سی یہم، هه ولیر، سهندیکای روزنامہ نووسانی کورستان.

روزنامہ کان:

- روزی کورد، (نہستہ مبول ۱۹۱۳) ئاماذه کردن و لیکولینه وہ: عہ بدولل زه نگنه، پیشہ کی ئیسماعیل شوکور، سلیمانی، بنکہم زین.. ۲۰۰۵

- روزنامہ قانی، ژمارہ (۹) سالی سی یہم، هه ولیر، سهندیکای روزنامہ نووسانی کورستان. ۲۰۰۲

- کورستان، (۱۸۹۸-۱۹۰۲) یہ کہ مین روزنامہ کوردی، کوکردنہ وہو پیشہ کی، د. کہ مال فوئاد، هه ولیر. بنکہم نہ دیسی و روناکبیری کہ لاویٹ. ۲۰۰۰

- هه تاو (۱۹۵۴-۱۹۶۰) بہ رگی یہ کہم سدیق صالح، رہفیق صالح، عہ بدولل زه نگنه، پیشہ کی و لیکولینه وہ د. کورستان موکریانی، هه ولیر. بنکہم زین و چاپخانہ باز. ۲۰۱۰

فارسی:

- انتخابی، نادر (۱۳۹۰) ناسیونالیسم و تجدد در ایران و ترکیه، تهران، نگاره افتتاب.

- انتخابی، نادر (۱۳۹۲) دین و دولت و تجدد در ترکیه، تهران، هرمس.

- بزارسان، حمید(۱۳۹۸) گفتارهای در خاستگاه ناسیونالیسم کرد، عباس ولی، بزارسان و.. ترجمه‌ی کراد روحی، تهران، چشمہ.
- پورگشتال، هامر(۱۳۶۷) تاریخ امپراتوری عثمانی، ترجمه میرزا زکی، تهران.
- زرین جی شاو، استانفور (۱۳۷۰) تاریخ امپراتوری عثمانی و ترکیه جدید. مشهد. استان قدس رچوی.
- رئیس نیا. رحیم (۱۳۶۸) ایران و عثمانی، تبریز. ستوده.
- فرامکین، دیوید (۱۳۹۶) صلحی که همه صلح‌ها را برباد داد، ترجمه حسن افشار، تهران، ماهی.
- فیلد هاوس، دیوید(۱۳۷۰) لایان، والاس، کردها. عرب‌ها و انگلیسی‌ها، ترجمه‌ی حسن افشار. تهران. مرکز.
- لایان، والاس(۱۳۷۰) کردها. عرب‌ها و انگلیسی‌ها، پیشگفتار فیلد هاوس، دیوید ترجمه‌ی حسن افشار. تهران. مرکز.
- مک داول، دیوید (۱۳۸۳) تاریخ معاصر کرد، ترجمه ابراهیم یونسی، تهران، پانیز.

ئینگلیزی:

- A.M.Hamilton(1937),**road through Kurdistan.** The narrative of an Engineer in Iraq, London,
- Mardin(2000) **The Genesis of young ottoman Thought.** New York: – Syracuse University press.

هېڭل ... مامۆستاڭ "گىمنازىيۇم-ئامادەبى"

پىيىن ٻهسول ئىسماعىل

(۱)

كاتىيىك ئىيمە لىرە لهنىيۇ ئەم توپىشىنەوە يەمان لەبارەي ھېڭل، بىر لەسەردەم و قۆناغى مامۆستايەتى نىيۇ ژيانى ھېڭل دەكەينەوە، مەبەستمان قۆناغى مامۆستايەتى سەردەمى زانكۆ نىيە، بەلكو باسى قۆناغىيەكى زووتىرى نىيۇ ژيانى ھېڭل دەكەين، ئەويش قۆناغى مامۆستايەتىيە لهنىيۇ قوتاچانەي ئامادەبىدا، كاتىيىك ھېڭل مامۆستاي ئامادەبىي بۇوه، بىرى لەچى كردىتەوە؟ چۈن وانەي گۇتوەتەوە؟ چۈن تەماشاي پىزگارامى خوينىدىنى قوتاچانەي ئامادەبىي سەردەمى خۆى كردووه؟ چى لەبارەي پىداگۆجياو پەروەردەوە دەلىت؟ دەيەۋىت قوتابىيەكانى خۆى فيرى چى بىكەت؟ يَا پىشىيارى چ بابەتىيکى فيكىرى و فەلسەفى دەكەت بۇ ئەوهى بخريتە نىيۇ پىزگارامى خوينىدىن؟ ئەم پرسىيارانەو دەيەها پرسىيارى تر بە خەيالى ئىيمە خوينەراندا دىت، چونكە ھېڭل ھەر

تەنیا مامۆستايىكى ئاسايى، بىريارىنىكى ئاسايى نەبۇو، بەلکو يەكىكە لە گەورەترين بىريارو فەلسەفە كاران لەسەر ئاستى جىهاندا.

(٢)

دواى ئەوهى ھىيگل خويىندى خۇرى تەواو دەكات، بۇ يەكەمەر وەكى مامۆستايىكى تايىبەت لەلای بىنەمالەمى فۆن شتايىگەر لە بىرەن، لە نىتوان سالانى (١٧٩٣ - ١٧٩٦) دەست بەكار دەكات. دواتر كاتىك دەچىتە فرانكفورت، لە ماوهى نىتوان سالانى (١٨٠١-١٧٩٧) دەچىتە لاي بىنەمالەيەكى تر بەناوى يۆهان گۆڭولو لهۇيىش ھەر وەكى مامۆستايىكى تايىبەت وانه بەم بىنەمالەيە دەلىتتەوە. لەسالى (١٨٠٨) دەبىتە مامۆستا تو بېرىيەبەرى قوتايانە ئامادەيى پاشايەتى باقاريا لە نۇرنېيىرك، وانه بەسى پۆلى كۆتايى ئەم ئامادەيە دەلىتتەوە^(١) تاۋەكى لە سالى (١٨١٦) دەبىتە مامۆستايى فەلسەفە لە زانكۈرى ھايىلىبىرگ.

ئەوهى لىيە لەنېيۇ ئەم توپىشىنەوەيدا جىيگائى بايەخى ئىمەيە، تەنیا ئەو چەند سالە كەمەي ژيانى ھىيگلە وەك مامۆستا تو بېرىيەبەر لە قوتايانە ئامادەيى - گىمنازىيۇم Gymnasium - نۇرمېيىرك. ھىيگل لە سايىھى ھاۋپىتى لەگەن نايىتمامىر كە سەرپەرشتىيارى پەروەردەيى بۇو لە مىيونشن، ئەم پۆستەي وەرگرت، بۇيە دەبىنин ھىيگل لەسالى (١٨١٢)دا، راپورتىكى تىرۇ تەسىمل بۇ ئەم پىياوە لەبارە شىۋازو فۇرمۇ بابەتكانى خويىندى وانه فەلسەفە لەنېيۇ گىمنازىيۇمدا دەنۈسىت. بۇيە زىاتر جەخت لەسەر ئەم قۇناغە ئىلان و بېرىكىدەنەوە ھىيگل دەكەين، بەتاپىتەتىش ئىش لە بارە دىپرسى خويىندى دواناوندى دەكەين لە روانگە ئىيگلەوە.

(٣)

ئەگەر بانەويىت بۇ چىكەيەك وىنای كەسايەتى ھىيگلى مامۆستاي ئامادەيى بىكەين، كاتىك لەنېيۇ پۆلدا سەرقالى كارى خۆيەتى، دەتوانىن بىر لەم وىنەيە بىكەينەوە "جار جارە، ھىيگل ئەو قوتاپىيە، يا ئەويتىيان بانگ دەكەت و داواى لىدەكەت ئەو شتانە بۇ بۇيىنېتتەوە كە بۇيىانى نۇرسىيۇتەوە، لەلایك بۇ ئەوهى لەكاتى وانە كەدا خەيالىيان دۈر نەرۋات، لەلایكى ترىش بۇ ئەوهى چاودىتى ئەو شتانە بىكەت كە قوتاپىيە كانى نۇرسىيۇيانەتەوە، ماوه داواى سەرلەنۈ نۇرسىنەوە ئەو خالانە دەكتەوە.

لەسەرەتاي هەموو واندیھىكىش، داوا لە يەكىك لە قوتاپىيەكانى دەكات بەكورتى وانەي رايىردووی بۇ بخاتەوە روو."^(۲)

بیرکردنده و له دیمه نیکی لهم شیوه‌یه، خه‌یال‌مان بُو ئه‌وه ده‌بات بیر له‌وه بکه‌ینه‌وه
هیگل چ وانه‌یه کی بهو قوت‌ابیانه خۆی گوتۆت‌تەنوه؟ ئه‌وان چون مامه‌له‌یان له‌گەل
مامۆستاییک کردووه، که دواتر دهیتە يەکیک له گەورە‌ترين فەلسەفه‌کارانی جیهان؟
رەفتاری له‌ناو پىل چۈن بۇوه؟ ئه‌و كاتانه‌ی سەرقالى وانه‌گوت‌تەنوه بۇوه، بېرى له‌چى
كىردىت‌تەنوه؟ ئاپا له رەوشى خۆی له‌نیيۇ گەنجانى ئامادەيى راپزى بۇوه؟ يا به ناچارى له‌بەر
بى پاره‌بىي و بى ئىشى ئەم كاره‌ي قىبۇل‌كىردووه؟ چونكە هیگل بەدواتى ئەمۇه نەبۇو بېتىه
مامۆستايى كىمنازىيۇم، بەلكو بەدواتى ئه‌وه بۇ بېتىه مامۆستايى فەلسەفه له زانكۆ.

بیرکردنەوە لەم پرسیارو دیمەنانە ئەوەندەی سەنگراکیش و خەیالاًوین، ئەوەندەش کاریکى ئەستەم و دەگەمنە، چونكە وەکو ھېگل ئاماژەپىددە، ھەر كەسيتەك مندال و نەوەي سەردەمى خۆيەتى، ئىيەمە لەم سەردەممە خۇماندا، ئەستەممە بتوانىن ويئەيەكى ورد لە بارەي ئەو سەردەممە تىپەرپ راپىرىدۇوهى ھېگل بکىشىن.

(٤)

له میانه‌ی تیپ‌امانگان له و دقه پیداگوجیبیانه‌ی که هیگل له کاتی و تاره‌کانی له باره‌ی روشی خویندن و پهروه‌رد له نیو قوتا بخانه‌ی ئاماده‌یی ئاماژه‌ی بۆ کردوون، دهینین ئو ده قانه‌ی هیگل وه کو ده قی فەلسەفی و فیکری قول نهیده‌نوسین، بەلکو وه کو ئەرکیکی سەرشانی، وه کو مامۆستایه‌کی ئاماده‌یی نوسیونی که دهیت پاپورتی سالانه‌ی پیشکەشی بەریو بەرایەتی یا لیزنسی سەرپەشتیاری خویندنی وانه‌ی فەلسەفه له و دزاره‌تى پهروه‌رد بکات. ئەم ده قانه که بەشیکی کە میان له نیو ئەرشیفی پهروه‌رد ھیبی، یا له نیو ئەرشیفی خۆیدا ماونەته‌وه، برتین له چەند راپورتیکی ئەدەبی و دارایی، راپورت له باره‌ی باسکردنی دامەزر اوه کەو کیشەو کەم و کوورپیسەکانی کە دەبورا یه بە شیویه‌یه کی سالانه پیشکەشیان بکات. له پاڭ ئەو پاپورتانه، ھەندیک راپورتی تریش ھەن ھاوشان، یا دواتر پیشکەشی کردوون و تایبەت بۇون بەشارەزايى و راپیشى خۆى و بە روانگەو روانینى و ئەنجامى تىنگەيشتنو شارەزايى خۆى بۇون، بەرزى کردوونەته‌وه بۆ دەسەلاتدارانی فېرکدن، له باره‌ی خویندنی وانه‌ی فەلسەفه له قۇناغى ئاماده‌یی، له نیوان سالانه (۱۸۱۶-۱۸۰۸). ئەگەر راپورتی يەکەمی سالانه کاریکى ناچارى بۇ

بیت بو هیگل، بهلام راپورتی دووهم کاریکی خوبه خشانه بوو، ئەنجامى ھەستکردنى هیگل بوو بە بەرسیارىتى لە ئاست سیستەمى پەرودردە فىركردن لە قۇناغى گىمنازىيۆمدا.

(٥)

ئىمە لەنىو ئەم توپىزىنەوەيەمان، بە تايىيەتى ئىش لەسەر ئەو سى راپورتە دەكەين كە هىگل لەبارەي خويىندى وانەي فەلسەفە نۇرسىيەتى و بەرزى كەدەتەوە بۇ دەسەلاتداران و ئەو مىۋووانەي خوارەوەي بەسەرەوەي (١٨١٢/١٠/٢٣)، (١٨١٦/٨/٢)، (١٨٢٣/٢/٢٧). ئەوداش ئەو ماوەيەيە كە هىگل تىيىدا بەرىۋەبەر و مامۇستاي ئامادەيى بۇوه لە نۇرمېيرگ لە نىيوان سالانى (١٨١٦-١٨٠٨). تاكە راپورتىك كە لەنىيوان ئەم سىيانەدا رېزىپەرە، ئەو راپورتەيە كە لە سالى (١٨٢٣) يە، ئەو كاتە نۇرسىيەتى، مامۇستا بۇوه لە زانكۆ بەرلىن.^(٣)

گرنگى ليكۈزىنەوەيەكى لەم شىوه يە لەلای ئىمە، لە گرنگى ئەو راپورتەدا يە كە هىگل لە بارەي خويىندى وانەي فەلسەفە لە قوتاڭانە ئامادەيە كان نۇرسىيەتى، ئەم راپورتەنە ھەلگرى رۇانىن و بىركەنەوەي هىگلن بۇ ئەم پرسە، ھەلگرى بۆچۈن و ويىناكىرىنىكى رۇون و ئاشكىران بۇ پەنسىيەكاني خويىندى فەلسەفى لەرپۇي ناودەرپەكى بابەتكە كانى خويىندىن، مىتۆدى گۆتنەوەي وانەكان، مەرج و مەبەست و ئامانجە كانى ئەو جۆرە خويىندە سەبارەت بە قوتاڭانە ئامادەيى و قوتاپىانى گەنج و ھەرزەكار، كارىگەرى ئەم جۆرە خويىندە لەسەر دروستكىرىنى كەسايەتى قوتاپىان و دروستكىرىنى باكىگراوندى مەعرىفيان، ... تاد.

ئىمە لەم توپىزىنەوەيەمان جەخت دەكەينە سەر ناودەرپەكى ئەو راپورتەنى هىگل و كە پشتىيان پى دەبەستىن، دەمانەوەيت لە تىيىنەيە كانى هىگل تىيىگەين، ئەوەش لە مىيانەي وەستان و جەختكەنەوە لەسەر ھەندىليك پرسى گرنگى وەك: ناودەرپەكى زانستە فەلسەفييە سەرەتا يەكەن كە بۇ خويىندى ئامادەيى ئامادەكراون و دەخويىنرەن، مىتۆدى خويىندى وانە فەلسەفييەكەن لەنىو ئامادەيە كاندا، پىوهندى هىگلى فەلسەفە كارو مامۇستا بە خويىندى فەرمى و كتىيىبى قوتاڭانە ئامادەيە كان.

له کۆتابیشدا، بەپیشی گەواھى و قسەی ھەندىك لە قوتابىيەكانى خۆى، ھەولددەين وىنەي ھىنگلى مامۆستاي ئامادەيى بخەينه ropy، وىنای ئەم ھىنگلە بکەين كە لهنىو پۇل وەستاوه وانەي فەلسەفەي لە گىمنازىيۇم بە قوتابىيانى ئامادەبىي گوتۆتەوه.

(٦)

ئەو كاتمى ھىنگل لەم قوتابخانىيە دامەزرا، ژمارەي دانىشتۇوانى نۆرنېرگ Nürnberg تەنبا (٢٥٠٠) كەس بۇو، بەپیشى قسە كانى لىدىكە Liedtke ھىنگل بەم وەزىفەيە رازى نەبۇو، چونكە دەرسا سەرقالبۇونى بە ما مۆستايەتى و كارى كارگىپى قوتابخانىيە كى ئامادەيى، بېيتە ھۆى ئەوهى لە ثىيانى پىشەبى خۆى وەك فەلسەفە كارىك دۈورى بخاتمۇدە. ئەم كاتمى ھىنگل دامەز زىئىرا، مۇوچەي مانگانەي (١٣٠٠) گولدىن Gulden بۇو، لە كاتىكدا مامۆستايە كى ئاسايىي مۇوچە كەي تەنبا (٣٠٠) گولدىن بۇو.^(٤)

يەكىك لەو كىشانە ھىنگل زۇو ropy بەررووى بۇوهوه، كىشەي ئەوه بۇو كە قوتابخانە كان بەشىكى زۆريان قوتابخانىي پېيقات و تايىبەت بۇون، بە تايىبەتىش قوتابخانەي سەرەتايى، بۆيە ھەموو كەسىك نەيدەتوانى مندالى خۆى ۋەنەي قوتابخانە بکات، ئەوهش لەكەل سىستەمى خويىندى زۆرەملىيى سەرەتايى نەدەگۈنجا، بۆيە ھىنگل داوايى كرد سىستەمى خويىندى قوتابخانە كان لە لايەن دەولەتەوه دەستىيان بە سەردا بىگىرىت و لە لايەن دەولەتەوه بەرپىوه بېرىن، تاوه كە سىستەمى خويىندى زۆرەملىيى بى كىشە جىبەجى بىكىرىت.^(٥)

(٧)

يەكەم شت كە لهنىو ئەو راپورتانە ھىنگل لە بارەي خويىندى فەلسەفە سەرجمان راپادە كىشىت، ئەو مانا سەرەتايىيە كە ھىنگل بەوانەي فەلسەفەي قوتابخانەي ئامادەبىي دەدات، رۆلە كەشى لهنىو ئەو چوارچىيە دەستىيىشان دەكەت. ئەم پىشى وايە نابىت لە قوتابخانىيە كى ئامادەيىدا، لەوە زىياتر چاودەپوان بىكىرىت كە بۆي دانراوه، ئەويش بىتىيە لەوهى قوتابى بۆ قۇناغى خويىندى زانكۆبىي ئامادە بکات. كەواتە، خويىندى فەلسەفە

مۆركى زانستى تەواوى خۆى وەرناگرىت، تەنیا لەنیو چوارچىوهى زانكۆدا نەبىت،
نەوهەكى لە دەرەوهى زانكۆ.^(۶)

ھىڭل پىيى وايه بەهای خويىندىنى نۇوسىينە فەلسەفييە كۆنەكان لەنیو قۇناغى
ئامادەيى كارىيەكە پىيوىستى بە لىتكۈلىئەوهى زۆرتەرىھەيە، تاوهەكى بتوانىت لەلايەك ئەو
ماددانە ھەلبىسەنگىزىرىن كە دەخويىندرىن، لەلايەكى تىريش تاوهەكى راپدەيى گرنگى
ماددهەكان و شىۋازى دروستكىرىنى پېنسىپپە بىنەماي فەلسەفى لەلائى قوتابيانى پىيى
ھەلبىسەنگىزىرىت. لەم پوانگەيەوه بەپىيى شىكىردنەوهى ئەو راپۇرتابانى خۆى، ھەندىك
كات، پىيى وابۇوه دەكرىت دەستبەردارى خويىندىنى زانستە فەلسەفييە دەستپىنکە كان بىن،
دەستبەردارى فەلسەفە بەرايى بىن، دەستبەردارى مامۆستاۋ خويىندىنى فەلسەفە بىن
لەقتابخانە ئامادەيى كان، چونكە دەكرىت مامۆستاكانى وانەي ئەدەب و زمان، ئەو
نۇوسىينە فەلسەفييە كۆنانە وەك وانەكانى خۆيان بلىنەوه، نەك مامۆستاي تايىەتىان بۆ
تەرخان بىكىت.

لەگەل ئەوهەش، دىيارە مەيلى فىلۆلۆزيا بەرەو قۇولبۇونەوه تايىەتەندى فىلۆلۆزى بە
تەنیا، ھەرەشە لە مۆركى گشتى پىكەتەھى نىيۇ قوتابخانە ئامادەيى دەكات، بۆيە
بەلاوهنانى خويىندىنى فەلسەفە لەم لايەنەوه زەرەرىتىكى گەورە بەقوتابيان دەگەيەنەت، بۆيە
پاراستنى فەلسەفە خويىندىنى وانەي فەلسەفە بەمانا سەرەتايىھەكەي و مىزۇوهكەي لەنیو
قوتابخانە ئامادەيى، بىرىتىيە لە پاراستنى تواناي پىكەتەھى رۇشنبىرى گشتى و
بنچىنەيى لەلائى ھەموو قوتابييەك، ئەوهەش ئەو توانايىيە كە فىلۆلۆزيا وەك زانستىكى
دەستپىنکە سەرەتايى، بەھۆى شۇربۇونەوهى بەرەو تايىەتەندىتى، ناتوانىت لە خۆى
بىكىت.^(۷)

(۸)

يەكم تىيىنى كە ھىڭل لەبارەي وانەكانى خويىندىنى فەلسەفە، لەنیو سىستەم و
مېتۆدى خويىندىنى قوتابخانە ئامادەيى تۆمارى دەكات، بىرىتىيە لە مۆركى زنجىردەيى
وانەكان، كە بەپىيى سالەكانى مىزۇو و سالانى خويىندىن دابەشكراوە، ئەوهەش لەلائى ھىڭل
كارىيەكى زۇر ناياب و سەركەوتۇوە. لەگەل ئەوهەشدا، ئەو سەركەوتىنە، رېيگەن نىيە لەبەرددەم
ھىڭل بۆ ئەوهە كۆمەلېيك پىشىنيارى رەخنەيى و زانستى بخاتەرۇو، كە پىيى وايه دەبى بۆ
سەركەوتىنى خويىندىن پىرەويان لېبىكىت. لېرەدا ھىڭل كاتىك ئەم تىيىنىيانە دەخاتە

رپو، هه میشه بیری له لای شیوازی گوتنه وهی
وانه کان و چونیهه تی و درگرتني پرنسيپه کانه له لایهن قوتابیه هاوریکانی خویه وه، بویه
بۆچونه کانی زیاتر پشت بهو باکگراوند فەلسەفییه و نیگا رەخنه ییهی خۆی دەبەستن.

(٩)

بەپیش سیستەمی خویندنی ئەو کاتى قوتابخانەی ئامادەیی ئەمانی، له سەرتاتى
وەرزى يەکەم و سالى يەکەمی خویندن، تىپری ئايین و ماف و ئەركە كان دەخوینریت.
له سالى دوودم كۆسمۆلۆژیاى سروشتى و نووسینه رەخنه ییه کانی کانت و سايكۆلۆژيا
دەخوینریت. له سالى سیيەمیش ئىنسىكلۇپیدىاى فەلسەفی، بەشیوھ سەرتاتایە كەمی
دەخوینریت. ئەوهى له لای ئىمە لىرەدا گرنگە، هەلۆدستە كەردنە لەسەر پیوەندى ھېگل
بەو بەرناھەو میتۆدو سیستەمی خویندن، شیوازى تىگەيىشتىنى ھېگل لەو پرۆگرام و
میتۆدە، ئىنجا شیوازى دابەشكەرنى وانه کان بەسەر وەرزە کانى سال، تاوهە كە كۆتابىدا
کاتىك قوتابى خویندنی ئامادەیی تەواو دەكات، بە تەواوى ئامادە كرابىتت بۆ ئەوهى
بچىتە نیو كەش و ھەواي خویندنی زانكۆيى.

ھېگل ئەو پرۆگرام و بەرناھەيى وەكۆ ئەوهى لەسەرهەو ئامازەمان پىداوە قبۇل
نېيە، بەلكو وەكۆ پرەنسىپى میتۆدىك تەماشاي دەكات كە رەچاوى سروشتى ناودەرۆك و
پىويىسى دەستپىيىكەن لە شتە هەرە سادەو ئەپسەراتە كان بەرەو هەرە قوللىيە
فراوانە كان دەكات. پىيى وايە دەبىت خویندنى فەلسەفە بە قۇناغۇ ھېمن و لەسەرە خۆ
بىت، له شتە سادەكانەوە بالا بىت بەرەو قوولبۇونەوە لە زانستە فەلسەفیيە كان، چونكە
پىوەرە كانى دەستپىيىكەن لىرە، برىتىيە لە سادەيى و پشت بەستن و دەستنیشان كەردىك
كە لە ئاستى تەمەنی قوتابىياندا بىت. ناودەرۆك بەو رادىيە دەستپىيىكەن دەبىت كە
پالپىشىتىيەك لەنیو ھەستى سروشتى قوتابىيان بەدەست بىنیت. ئەوهەش وَا له ھېگل
دەكات خویندنى لۆژىك دوا بىخات و پىيى واپىت قوتابى لەو قۇناغەدا ھېشتا بايى ئەوهەندە
ئامادە نەكراوه بتوانىت مادەيەكى وەكۆ لۆژىك بخوینىت، چونكە پىيوايە دورترە له
واقىعى كردهى راستە و خۆى ناودوھ.

(۱۰)

که واته هیگل له سالی یه کمی خویندند، ئەو ناودرۆکه پیش دەخات که زیاتر
کردەیە و دەکریت رۆزانه تاقیبکریتەوە ، بۆیە لهو چوارچیوھیدا تیۆرى ئەركەكانو
ماف و ئایین شوینگەیە کى تايیەتییان ھەیە، چونکە دەستپیکى یەکەمن بۆ ھەموو
ھەولیکى خویندنی فەلسەفییانە. "ئۇدە بەرددوام له خویندنی دەستپیکانە فەلسەفە
داوا دەکریت، بىگومان ئەوهەیە لهو شتانە دەست پېبکەین کە بۇنیان ھەیە و لەو شەوە
وشیارى بەرەو ئاستىكى بەرزو بالا تر بېھىن، واتا پووهو ھزر بچىن". (ھیگل، راپورتى سالى
1812 بېگەی هەشتەم).^(۸)

ھیگل توانى جياوازى نىيوان چارەسەركىدنى ناودرۆك بەپىي ئەو شىوھ رېكخراوەدى
لەنیو ياداشتىنامە كەدا ھاتبۇر
بناسىننیت، لەگەل چارەسەر
كىرنى ھەمان ناودرۆك، بەو
پېيەى لە ميانەى وىنەكىرنى
خۆي بۆ سروشتى ئەو
ناودرۆكەي دەخويىرىت و
پەيوەندى بە قوتايىيە كان،
تىبىينى ئۇدە كرد قوتايىان
زىياتر بايەخ بە ناودرۆك و بايەتى
رەستەو خۆ دەدەن، حەز دەكەن
شتى رەستەو خۆ بخويىن و
ھەستى پېبکەن، كەمتر حەز لە
ماددەو بايەت و ناودرۆكى
ئەبىستراكت دەكەن.

ھیگل ھەر تەنیا لە ميانە تىپوانىن بۆ ناودرۆكى دەستپیکى ماددەكان لەسەر
سنورى پەنسىپى گواستنەوە لە سادەو ئەبىستراكتەوە بەرەو دەستنىشانڭراوو ئالۇز
ناودستىت، بەلكو پېكھاتەيەك بۆ ئەو ناودرۆكەو پلە كانى بەو شىوھىيە: یەكەم لۆزىك،
دووەم سايکۆلۈژىيا، سىيەم مىتافىزىيکا دروست دەكەت.^(۹)

(۱۱)

لیردا ئەگەر سەرنج بەدەین، دەبىنن بەپىي ئەم پۆلىنكارىيە بىت، ھىنگل پىي وايە ئەوەي لۆزىكىيە ماددىيە كى ساناترە، چونكە ناودرۇكە كەرى برىتىيە لەدەستنىشان كراوه سادەو ئەبىستراكتەكان. لە كاتىكدا سايكۆلۆزىياكە زەجمەتترە، چونكە دەستنىشانكراوه ناكىيت سادە بىكىتىمۇ، لەبەر ئەوەي لەكۆتايىدا بە ماناي ھەزارخىستى قوتابى دىت بۇ تىيگەيشتن لم بابەته. پېشخىستنى لۆزىك لم روانگەيمۇ دىت كە پىي وايە پىويستە قوتابيان لە سەرەتاي ژيانى گەنجىتىياندا فيرى بنهما لۆزىكىيە كان بىكىن، بۆيە لۆزىك وەكۈشتىيەكى ئەبىستراكت تەماشا ناكات، بەلكو وەكۈ بنهماو روھى بىريارى تەماشاي دەكات و داوا دەكات بايەخى پىيبدىرىت و بخويتىرىت.

ناودرۇكى مادەو بابەتى سايكۆلۆزىيا بۇ خويىندى ئامادەيى، لەلای ھىنگل دەبىت بىكىتىه دوو بەش: بەشى يەكم وەسفى سەرەھەلدىنى روح بکات و برىتى بىت لەفيئومىنۇلۆزىيا لەھەر سى بزاھە كەيدا: وشىارى، وشىارى بەخود، گايسىت. بەشىكى ترىش كە برىتىيە لەھەست و نواندىن و خەيال و يادھورى و بىركەوتتەوەو..تاد. لە بەشى يەكەمدا، واتا لهىتو فيئومىنۇلۆزىيادا، وا چارەسەرى روح دەكات وەكۈ ئەوەي وشىارىيەك بىت و مومارەسەي دەستنىشان كردەكانى خۇي وەكۈ بابەت بکات، واتا وەكۈ ئەوەي ئاشنابۇن و ھەستكىدن بن بە بابەتىك. لە بەشى دووەمدا چارەسەرى چالاکىيەكانى روح بەسەر خۇيدا دەكات. بەم مانايىش بىت، ئەوا بەشى دووەمى سايكۆلۆزىيا بە مانا ھىنگلىيەكى، تەنيا ئامادەسازىيە بۇ خويىندى لۆزىك.^(۱۰)

(۱۲)

جيوازى لە تىرۋانىنى ھىنگل، لەسەر ئاستى وىناكىرىنى بۇ مىتافىزىيەك و پىوەندى بە لۆزىك، لىردا زۆر بەپۇونى دەردەكەۋىت. كايىي فەلسەفى پېشقەچۈنى گىرنگو سەرخىراكىشى بەخۇيەو بىنیوە، بەشىوەيەك سروشتى مەعرىفەي فەلسەفى گۈرپىوە، گىرنگتىرين ئەو وەرچەرخانانەش، بەزاندىن خودى ھىنگلە بۇ چەمكى مىتافىزىيەك بە مانا تەقلىدىيەكى و يەكسىتنى نىوان لۆزىك و مىتافىزىيەكايە، بە شىوەيەك ئەگەر ئەستەميش نەبىت، ئەوە زۆر زەجمەتە لە يەكترى جىا بىرىنەوە. لەو چوارچىوەيەشدا لهىتو ئەو بۇنيادە، كانت شوينىكى تايىبەت داگىر دەكات و ھىنگلىش بە شىوەيەكى

روون و ئاشكرا دان به بههای ئهو بازنه‌يیه داده‌نیت و پیی وايه دهیت ئهم شیوه بازنه‌بیههی خویندن وەکو خۆی بىنیتەمودە دەستکارى نەكەت.

ئىنسكлюپىدياى فەلسەفى بەوه لە ئىنسكлюپىدياى ئەدبى جىادە كىتىمەدە كە مۇركىيە زانسىتى و سىستېماتىكى هەيە و پېرىپە گشتىيە سەرە كىيە كانى فەلسەفە و بىنەماي زانسەتە تايىبەتىيە كان لە خۆدە كىيت. بۆيە، بە بەراورد لە كەن ئىنسكлюپىدياى ئەدبى، خويىندىنى لە رۈوى بە دەستەپەنانى زانىارىيە و بە سوودە، چونكە ئىنسكлюپىدياى فەلسەفى مۇركىيە سىستېماتىك و يە كگەرتو بە مەعرىفە دەبەخشىت. بۆيە خويىندىنى ئىنسكлюپىدياى فەلسەفى، لە روانگەي ھىنگل و لە قوتابى دەكەت لە رۈوى بېر كەرنەدە و فەلسەفەدە، سىتە خاۋەنە، مۇركىنەك سىستە ماتىك و يە كگەرتو.

له گمّل نه و هی خویندن له نیو قوتا بخانه ناماده بی هندیک کیشه تایبه تی خوی
همه بیه، و هکو نه و هی زانسته سرو شتی بیه کان هه بیه تی، کیشه که ش له لای نه و قوتا بیانه
زورتر ده بیت که سره قالی پرسه مرؤ قایه تی و پو حییه کانن. خویندن فه لسنه فه سرو شتی
پیویستی به "وزه هیزیک هه بیه که له نیو هه مهو قوتا بیه کدا نییه، مه گهر نهوانه
نه بیت که خاونی ویستو هیزن" هه رودها پیویستی به شاره زایه کی زریش هه بیه
له باره فیزیای نه؛ مهونه،^(۱۱)

هیگل دیت پهنجه دخاته سهر ئەم لاینه و دستنیشانی ده کات، چونکه پیش واي
لاینه کانی ترى ئىنسكۆپىديا به شىوه چۈنایتىيەكى سنوردار چاره سهر كراون،
بېشىوه يەك ئەندە بەسە لەزىر رۇشنايى ئەو پىودندييە نوييەدا ليكۈلىنەوەي تىدا
كىرت.

(۱۳)

ئەزمۇونى مامۆستايىتى، ھېڭلى وا لېكىردووھ ھەست بەدە بکات كەمۇكۈرىيەك لە ئاستى خويىندى بەشىكى گرنگ لە فەلسەفەي روح ھەيم، ئەويش ئەو بەشەيە كە تايىيەتە بە فەلسەفەي جوانى - ئىستاتىكا. لەلای ھېڭلى ئەوه گرنگە قوتاپىيان غايىشى داستانە تراژىدى و كۆمىدىيەكان بېبىن و بەشدارى لەغاپىشىكىنى شانۇڭگەرىيە كۆنە كان و مىتۆلۈزىيا كۆنە كان بىكەن، ھەروەها دەقە شانۇيە ھاواچەرخە ناودارو ناسراواه كانىش لەسەر تەختەي شانۇي قوتاپخانە كانى خۇيان بېبىن و بەشدارى تىدا بىكەن، چونكە ناسىينى مىتۆلۈزىياو داستانە كۆنە كان وايان لىيەكەت بتوانن بچەن نىيۇ چىيەتى ھونەر و مەبەستە كانى و بتوانن بکەونە سەر رېچكەي خويىندە وەيەكى رەسمەن بۆ دەقى شاعير و داهىنەرە گەورە كانى سەددە جىاوازە كانى مىزۇوى مرۆقاپايىتى، چونكە ئەو جۆرە فيرپۇونە خۆشى و چىزىشى تىدايەو قوتاپىيانىش بە ئاسانى لىيى بىزار نابن. ھېڭلى پىيى وايد پىيىستە لەنېيۇ سىستەمى خويىندى ئامادەيىدا، بايەخىتكى زىاتر بە ئىستاتىكا بىرىت و گرنگى پىيىدرىت.

بەپىي ئەم تىيگە يىشتىنەمان لەبارەي بايەخىدانى ھېڭلى بە ئىستاتىكا، لەو تىيەگەين كە ھېڭلى پىيى وايد نەبوونى ئەو جۆرە پرۆگرام و وانەيە لەنېيۇ سىستەمى خويىندى، كەمۇ كورپىيەكى راستەقىنە و گەورەيە، بۆيە ھېڭلى جەخت دەكتە سەر كەردنە وەي دەركا بەسەر چىزى ئىستاتىكى وەكو يەكىك لەو دەروازانە كە مرۆڤ بە بىريارو داهىنەرە كۆنە كان دەبەستىتەوە، وەك ئەۋە ئامازىتكە لە ئامازە كانى خۆ رۆشنېيىرىكەن و دروستكىرىدىن رۆحى تاك لەنېيۇ قوتاپىاندا، ئىنجا تىيگە يىشتىنىشە لە بەھاى ھونەر بەگشتى.

بەلام، لەكاتىكدا دەبىنن ھېڭلى پىيى وايد نەخويىندى وانەي ئىستاتىكا كەمۇ كورپىيەكى گرنگ و سەرەكىيە، لەلایەكى ترەوە دەبىنن باسى خويىندى مىزۇوى فەلسەفە ناکات، بىي ئەوه بە ئاشكراو راشكاوى بىلىت، دەلىت پىيىستە مىزۇوى فەلسەفە لەنېيۇ پرۆگرامى خويىندى ئامادەيى لابرىت، ئەگەرچى لەگەل دەستپىيىكىشدا دەگۈنچىت، بەلام چونكە باسى لىيۆ ناکات و وەكو ئەوه ھەر نەبوو بىت، فەرامۆشى دەكتات. باشە ئەدى ئەگەر مىزۇوى فەلسەفە بەشىكى گرنگ و سەرەكى نەبىت لەخويىندىن و پرۆگرامى خويىندى فەلسەفەدا، دەبىت لەكۈيدا بخويىرىت و جىنگاى بىرىتەوە؟ ھېڭلى وەلامى ئەم پرسىيارە ناداتەوە. لەگەل ئەوهشدا، رەنگە ئىمە بەشىك يا ھۆكارييەكى ئەم

فهراموشکردنەی خویندنی میژووی فەلسەفە لەلای خۆمان وینابکەین و پیمان واپیت
ھیگل لە روانگەیە کى ترەوە تەماشاي ئەم پرسە دەکات.

(١٤)

ئىستا رپونە ھيگل حەز بەوە ناکات فەلسەفە لە رپووھ میژووییە كەيەوە بخویندرىت و
بخوييته نىپو پۈزۈگرامى خویندنى قوتاچانە، چونكە پىيى وايە كارىكى لەم شىۋىيە، نەك
ھەر تەنیا خزمەت بە پىيگەياندىنى قوتاچى لە رپوو لۆزىكى و ئىستاتىكى و ئەخلافقىيە و
ناکات، بەلکو پەنگە بىتىھە ھۆى ئەوهى مامۆستاو قوتاچىيان بختە نىپو گىزىاوي گىرانەوە
لىكدانەوە راپ بۆچۈونى رېبازە جىا جىاكانى میژووی كۆن و نوبىي فەلسەفە، بەو
شىۋىيە ھيگل پىيى وايە وينە گشتىيە فەلسەفييە كە ون دەبىت و فەلسەفە و
دەردە كەوىت كە بىرىتى بىت لە راپ بۆچۈونى جىاوازو ناكۆك و ناتەبا، بەمەش وادبىزىت
فەلسەفە خۆى بىرىتى بىت لە میژووە، نەوە كۆ ئەم میژووە بەشىك بىت لە پرۆسە
پىيگەيشتنى فەلسەفە و پىشكەوتنى يېركىردنەوەي فەلسەفيانە.

ھيگل لەو دەترسىت خویندنى میژووی فەلسەفە لەم قۇناغە زووەي تەمەنلى
ھەرزەكارى و گەنجىدا، فەلسەفە بىكانە داستان و چىرۆكى بەرئاڭىرداو لە ماناو ناودرۆكى
خۆى بەتالى بىكانەوە، چونكە نەك ھەر تەنیا قوتاچىان، بەلکو بەشىكى زۆرى خەلکى،
لە ئىستاشدا ئەوندەي حەز لە میژووی فەلسەفە دەكەن، ئەوندە حەز لە خودى بابەتى
فەلسەفى ناكەن. كەواتە خویندن و فيرپۇونى فەلسەفە، لەرىگاي خویندنى میژووى
فەلسەفە نابىت، چونكە ئەم میژووە دەبىتى چىرۆك، خەلکى دىن چىرۆكى
زەھرخوارد كەردى سوکرات دەخويىنەوە وەك ناودرۆك و جەوهەرى فەلسەفەي سىراكۆزە
تەماشاي دەكەن، خەلکى دىن ئەزمۇونى ئەفلاتون وەك راپىيڭىارى حاكى سىراكۆزە
دەخويىنەوە وەك بەرجەستە كەردى ئايديياس سەرەكى نىپو كۆمارە كەي تەماشاي دەكەن و
ھەست دەكەن دېڭارى زۆر لەنیوان گوفتارو رەفتارى ئەفلاتوندا ھەمە، خەلکى
دىن...تاد.

تەنیا لەو حالەتانە دەبىت میژووی فەلسەفە بخوييرىت، كاتىك لەنپو پۈزۈگرامە كانى
خویندنى قوتاچانەيى، وەك ھزىيەكى تىپامانكارى دەخرييته رپو، كاتىك قوتاچى لە
رېگەي ئەم میژووە دەبىت، فېرى تىپامانكارى دەبىت، پېنسىپ و بنەما كانى تىپامانى لېپە

فیر دهیت، ئەوهش کاریکە لهنیو قوتاچانە ئامادەیدا جىگای نايىتەوە بەرجەستەش نابىت، چونكە قوتاپى ئامادەبىي بو ئەوه ناخويينىت تاوهە كار، بەلکو تەنيا ئەوانە دەچنە نیو بوارى بىركردنەوە خوینىنى فەلسەفە دەتوانن فيرى سىستەمى تىپامانكارى بن.

لەبارە مىتۆدى وانە گۇتنەوەوە.

(۱۵)

لە راپورتانە لە بارە خوینىنى بابهى ئەتكەنە فەلسەفە بۆ سەرەوە خۆى نۇوسىيويەتى، ھىنگل زۆر جەخت دەكتەسەر ھەلەي لىك جياڭىرىدەنەوە فەلسەفە فەلسەفە كارى لە يەكتى، ئەو كارەش ناودەنەت نەخۇشى سەردەم، ئىنجا پىيى وايە پىداگۆجىيا بەرپرسىيارە لەو حالەتمۇ سىستەم مىتۆدى خوینىن ئەم جياكارىيەيان دروست كردووە. بە هەرحال، ھىنگل خوینىن و فيرىبوونى فەلسەفە پرۆسە مىتۆدە كارى پىنگەوە دەبەستىتەوە پىيى وايە نايىت لەيەكتى دابېرىن و ھەر پرۆسە مىتۆدە سىستەمەك بابهى ئەتكەنە فەلسەفە پرۆسە فەلسەفە كارى مرۆڤ لە يەكتى دابېرىنەت، ھەلەيەكى گەورە دەكتات. بۆيە دەبىنن ھىنگل لهنیو راپورتى رۆزى (۱۸۱۲/۲/۲۳) دا بەم شىۋىدە دەنوسىت: "بەگشتى جياوازى لهنیوان سەمتى فەلسەفە لەگەن زانستە تايىەتە كان و خودى فەلسەفە كارىشدا دەكريت. نايىت ئىيمەش بەپىي نەخۇشى سەردەم، بە تايىەتىش پىداگۆجىيا ناودەرۆكى فەلسەفە بخويىن بەو راپەيە كە دەبىت فيرى فەلسەفە كارى بىن بەپىي ناودەرۆكىكى فەلسەفە. ئەو دەش ماناي وايە ئىيمە دەبىت كەشت بىكەين و لەگەشتە كەشاندا بەپىي وەستان بەرددوام بىن، كاتىك دەشكەينە شارىك يا ولاتىك، بەتەنيا فيرى ناسىنى شارو رۇوبارو ولاتو پىياوهكانو... تاد دەبىن، ئىيمە لەو كەشتەدا، جىڭ لەگەشت، فيرىش دەبىن، بە تەنيا فيرىش نابىن، بەلکو گەشتىش دەكەين.

يەكم: ئىيمە كاتىك ناودەرۆكى فەلسەفە دەزانىن، بە تەنيا فيرى فەلسەفە كارى نابىن، بەلکو بە شىۋىدە كى كردىيە كى فەلسەفە كارى دەكەين، بۆيە مەبەستى فيرىبوونى گەشت، ھەمان مەبەستى فيرى بۇون و ناسىنى ئەو شارانەيە، واتا شارەزابۇن لە ناودەرۆكە كان.

دووهم: فهله سه فه هزره هره بالا کانی تایبیت به بابهته سه ره کییه کان و ئهو شتانه راسته قینه و گشتین له نیو ئهو هزرانه دا له خۆ ده گریت، گرنگیشە ئیمە بتوانین له نیو میشکمان پیشوازی لهو با بهتانه بکەین. كەچى رەفتارى بیزاركەرو وینه بی، هەروهدا گەپانی دور لەھەر ناوەرۆكىيەك دواتريش زېدەرۆبىي كردن له تىپامانى ناسىستە ماتىيىكى، هيچ ئەنجامىيکى نايىت، تەنبا ميشكى بەتال ئەيت لە هەموو هزرىك، واتا هيچ شتىك نازانىت. بۆيە دەيىنин تىپرى ماف و ئەخلاق و ئايىن كايدىيەك پىتكەدىن كە خاونى ناوەرۆكىيە كەنگن. هەروهدا لۆزىكىش كە لەرۇوي ناوەرۆكەوه زانستىيکى دەولەمەندە. لۆزىكى با بهتى لەلائى كانتى ترانسىيەندىنتالى بريتىيە له هزرە بنچىنە بىيە کانى بۇون و ماھىيەت و ھيزو جەوهەرەرە ھۆكارو .. تاد. كەچى لۆزىكە كەيتى بريتىيە لەچەمك و حوكىم پىوەرە ... تاد، كە ئەوانەش دەستنىشان كراوى گەنگن. سايکۆلۆزىاش ھەست و حەدس ... تاد له خۆ دە گریت. لە كۆتايدا، ئىنسىكلۆپىديا يە فەلسەفە بى شىۋەيە كى گشتى كايدىيە كى گشتى له خۆي دە گریت. بەشىۋەيەك لەشىۋە كان لېكۈلەنەوە زانستىيە کانى فۇلۇك كەم بۇونەتەوە: لۆزىك، ئەنتۆلۆزىيا، كۆسۈلۆزىيا .. تاد، مافى سروشتى و ئەخلاق .. تاد، بەلام ئەنعامە كەي ئەو نەبۇو فەلسەفە لەرۇوي ناوەرۆكەوه بىتىئە شتىكى كەمتر لە لېكىداوېيىكى نەسەقى زانستە دەولەمەندە كان. لەلايە كى ترىشەوە، ناسىنى رەها، بە شىۋەيە كى رەھايى مومكىن نايىت، تەنبا لەپىگاي مەعرىفەي هەممە كى نەيت لە سەرجمەم پلە پىكھېتەرە كانى ئەو هەممە كىيە تەوە، چونكە ئەو جۆرە زانستانە پىويسىتە لە سەريان له نیو حەقىقە تدا ناوەرۆكى تايىھەتى خۆيان بناسن، هەروهدا له نیو رەھايىشىاندا. ئەو زانستە بەش بەش و لاود كىيانە بريتىن لەپلە كانى ئەو هەممە كىيە. ترس لە ئاست سەمت، پەيکەرېك دەخوازىت كە هيچ فورمۇيىكى نىيە،

چونکه فەلسەفەئى ناسەمتى ھزىيەكى تىپەرۇ پچىر پچەرە. لە كاتىيىكدا گۈنجان لەگەل خود ئەو حالەتمەيە كە تىيىدا رۆحى وينەبى ناودرۇكى ماف پىيكتىنېت.

سېيىم: فيرىبوون تاكە رېيگايە بۇ ناسىنى فەلسەفەيەكى دەولەمەند لە رۇوي ناودرۇكەوە، بۆيە دەبىت فەلسەفەش وەكو ھەر زانستىكى تر بخويىندرىت. ئەو بانگەشەيەكى كە دەلىت دەبىت لەپىناو بىركەدنەوە خودى و بەرھەمى تايىبەتى خۆمانەوە پەروەردەبىن، ئەو راستىيەشە شاردەتەوە، وەك ئەۋەدە كە: من بۆخۇم بىر نەكەمەوە كاتىيىك فيئر دەم جەوهەر چىيە و ھۆكار چىيە يَا ھەر شىتىكى تر، وەكو ئەۋەدە من بۆخۇم لەنىيۇ ھزىرى خۆمدا ئەو دەستنىشانكەدنانە بەرھەم نەھىيەن، وەكو ئەۋەدە فەيدەرەپەتە نىيۇ بىركەدنەوەم، وەكو چۆن بەردىك فەيدەدرىت. لەوەش زىياتر، وەكو ئەۋەدە كاتىيىك من راستى مەسەلەكان لەيەكتىرى جيا دەكەمەوە بەلگەي پىتوەندىيە لېكىراوە كانو گواستنەوەدى دىالىكتىكىيان دەزانم، ئەمە من خۆم نابە خاودەنى ئەو لېتك جىاكرەنەوەدە من خۆم بېروا بەو راستىيانە ناكەم! وەكو ئەۋەدە كاتىيىك بەلگەي فيتاڭزىسى دەزانم، ئەو من خۆم فيئى ئەو مەسەلەيە نابەم بېۋام پىيى نىيە و پىيى رازى نابە.

بەو رادەيە خويىندىنى فەلسەفە چالاکىيەكى كەسييە، بەو رادەيەش لىيى فيئر دەبىن، فيئى زانستىك و شىتىك دەبىن كە پىشتەر ھەيە. ئەو زانستە سامانىكە ناودرۇكىيەكى بەدەستەنراو لەخۆ دەگرىت كە دامەزراوە پىكھاتووە. ئەو سامانە بۆماۋەيە لەبەر دەست دايەو دەبىت مەرۇۋە ئەپەت كارى تىيىدا كەردووە، دواتر قوتاپىيانىش دەيىكەنە بابهەتى بىركەدنەوە خۆيان. زانستە فەلسەفييەكان لەنىيۇ بابهەتكانى خۆياندا ھزىرى گشتى حەقىقەت لەخۆ دەگرن، ئەو بەرھەمى بىرمەندە گەورەكانە لەنىيۇ ھەممۇ سەرددەمە كاندا. ئەو ھزىرە راستەقىيانە لەوە گەورەتنەن كەنجىكى نا رۆشنبىر بتوانىت بەرگەيان بىگرىت و بەھزىرى خۆى بەرھەميان بىنېت، بىگرە ئەممو كارە ھزىرىيە مەزنە زۆر لەھەولۇ كۆششى كەنجىكى وا مەزنتە.

بىركەدنەوە ئەسلى و تايىبەتى گەنجان لە بارەدى بابهەتكەنچىنەيەكان، لەلايەك نا تەواوو بەتالە، لەلايەكى ترىيش بەشى زۆرى ھەر تەنبا راۋ وەھم و نىوھ بىركەدنەوەيە، بىركەدنەوەيەكى نارپۇشىن و نادىيارىكراو. لە مىيانە فېرىبوونەوە راستى جىيگاى وەھم دەگرىتىتەوە، تەنبا ئەو كاتە مەرۇۋە دەتوانىت زانست پىشقاپبىات و رەسەنايەتىيەكى راستەقىينە بەدەست بىنېت، كاتىيىك عەقل پې دەبىت لە ھزر، بەلام ئىمە لەنىيۇ دامەزراوە

فیکارییه گشتییه کاندا پیویستیمان بهوه نییه، بهتاییه تیش لهنیو قوتا بخانهی ئاماد دیدا، بەلکو پیویسته له سهر خویندنی فەلسەفی بەشیووه کی سەرەکی جەخت بکاتە سەر فیربۇون و بەلاودنانى نەزانى و پېرىدەنەوە مىشکە بەتالە کان بە ناودەرۆکى بە پىز. لە كۆتا يىشدا، دەركىدىنى ئەو رەسەنایەتىيە سروشتىيە هزرە كە باسماڭىرد، واتا مەبەستىمان بىرو بۇچۇنى تىپەرۇ ھەرەمە كى و تايىە تەندىتى رايە" (ھىنگل، راپۇرتى (۱۸۱۲).^(۱۲)

(۱۶)

بەپىي خویندنەوەو تىكەيشتن لم بېرىگە درىيە خوازراوەمان بۇ راپۇرته کەى ھىنگل، كۆمەلېيك خالىمان لە بارەي ئەو گۈرانكارىيىانە بۇ رۇون دەبنەوە كە ھىنگل پىتى وايد پیویسته لهنیو سىستەمى خویندن ئەنجام بدرىن. سەرەتا ھىنگل رەخنە لەسىستەمى پىداگۆجى و خویندنى ئەلمانى دەگرىت، ئەوجا بەنە خۇشى سەرەدم ناوى دەبات، بەو مانا يەي ئەو كات سىستەمى پىداگۆجى و خویندنى ئەلمانى هاتووه سەمتى فەلسەفى و زانستە تايىەتىيە کان و فەلسەفە كارى لە يەكترى دابېپۇو جىايى كەردىتەوە. بەپىي سىستەمى خویندنى ئەو كات، قوتايانى فيرى بەنە ماكانى بېركىدىنەوە فەلسەفى و فەلسەفە كارى دەبن، بەلام نابنە خاودنى ناودەرۆكىيە كە فەلسەفەلىقى تۆكمە، ئەوەش لەلائى ھىنگل بە مانا يە كېشەيە كى گەورەپىداگۆجى دېت و تەماشا دەگرىت، بۇيە پیویستى بەپىداچۇونەوە رېفۇرم ھەيدە.

خویندن و فيربۇونى وانمو بابهتى فەلسەفە لەلائى ھىنگل وەك جۆرييەك لەگەشت تەماشا دەگرىت، مرۆژ گەشتىيەك دەست پىيدەكەت، بەلام نابىت ئەم گەشتە و دەستانى تىدا بىت، دەشىت كەمېيك پشۇو و حەسانەوە شوينگۈرکىيە تىدا بىت، بەلام نابىت كۆتا يى بىت و بودستىت، بەلکو پیویستە گەشتىيە كە بەرەۋام بىت. لم گەشتەدا مرۆژ نابىت بەناسىنى فەلسەفە كارىيەك، بە تىكەيشتن لە بېركىدىنەوە ئايديا و فەلسەفەيە كى دىاريكرارو، بە فيربۇون و شارەزايى لەبارەي سەرەدم و قۇناغىيەكى هزرى و فەلسەفى، بودستىت و بانگەشەي ئەو بکات گوایە لېرەو پیویستە گەشتە كەى كۆتا يى بىنېت، چونكە ھەمو جوگرافيا و شوينىيەكى ناسىيە. ئەم گەشتە فەلسەفەيە و شۇرۇپۇونەوە بەنیو بابهتە كانى فەلسەفە، لەلائى ھىنگل جەلە كەشە كەشتىيەكى هزرىيە و كەشە بەرۋانىن و

بىركردنەوەمان دەدات، لە هەمان كاتىشدا ھەميشە شتى تازەسى لى فېرىدەپىن. لېرەدا گەشت و فيرىبوون پروسوھىيەكى پىشكەوە گىرىداون و بىكۆتايىن.

(١٧)

ئىنجا هيىگل لە خالى يەكمى تىبىنېيەكى خۇيدا، جەخت لەسەر ئەو دەكتەمە، كاتىيىك مروق لەبارەي ناودرۆك و باپەتكانى فەلسەفە دەخويىنېت و شارەزايى بەدەست دىنېت، ھەر تەنیا وەك پروسوھىيەكى بىريارى و تىۋىرى فەلسەفە كارى نابىت، بەلكو ئەو كات مروق بەشىوھىيەكى كردەيى فەلسەفە كارى دەكات، بىركردنەوەي فەلسەفى پراكتىك دەكات. واتا فيرىبوونى فەلسەفە خويىندى، پىويسىتە لەكۆتايىدا فيرى فەلسەفە كارىمان بکات، چونكە ئىمە شارەزايىمان لەبارەي ناودرۆكى فەلسەفە بەدەستەپىناوه، فيرىبوونى ناودرۆكى فەلسەفە دەبىت بە ئامانجى فەلسەفە كارى بىت.

(١٨)

لە خالى دووەمدا هيىگل ئامازە بۆ ئەو دەكات خويىندى فەلسەفە بەو مانايە دېت كە مروق ھزرە ھەرە بالاڭاڭ لە بارەي باپەتكە سەرەكىيەكانى فەلسەفە بخويىنېت، ئىنجا ئامازە بۆ چەمكى راستەقىنە-حەقىقەت و گشتىگىرى لايەنى ناودرۆكى ئەو باپەتنە دەكات كە ھزرىن، بۆيە گرنگە مروق بتوانىت لەنیو مىشكى خۇيدا، بايى ئەوندە ئامادەكرابىت بتوانىت پىشوازى لەو باپەتنە بکات، بە پىچەوانەي خويىندى ھەندىيەك باپەت و وانە بەناوى فەلسەفە، كە لەراستىدا جىڭ لەسەر ناودرۆكىكى پىتۈيان نىيە، ھەروەها زىيەدرۆپىسان تىداكراوە كۆمەللىك تىپامانى نا سىستەماتىكى لەخۇ دەگرن و تا ئەو كاتە باو بۇون دەخويىران و بەشىك بۇون لەوانەي قوتاچانە ئامادەيىەكان، ئەو باپەتنە لەلای هيىگل بخويىنرین و نەخويىنرین، ھەر بى ئەنجام دەمىننەوە. زيانى خويىندى ئەو باپەتنە زۆر لە سوودەكانى زىياتە، چونكە شتىكە فيرى قوتاپى دەكريت و بەناوو ناودرۆكى فەلسەفى پىنى دەفرۇشىت، كە پۇوج و بەتال و بى ناودرۆك و نا سىستەماتىكىن. بۆيە هيىگل پىنى وايە بەرددوام بۇون لەسەر خويىندى ئەو باپەتنەو بەرددوام بۇون لەسەر ئەو سىستەم و پرۆگرامە پىداگوجىيە، مىشكى بەتال بەرھەم دىنېت، مىشكىكى بى ھىچ ھزو بىركردنەوەيەك، ھىچ شتىكە فيرنەبۇو بىت و نەزانىت.

ئىنجا ھىگل جەخت لەسەر ئايدييات پىشترى خۆى دەكتەوە كە پىشنىيارى كردىبو وانەو ناودرۇكى بابەته كان گۆرانكارىيان بەسەردا بىت، بۆيە جەخت لەوە دەكتەوە كە تىۋرى ماف و ئەخلاق و ئايىن، پىتكەوە كايىيەك پىتكەيىن و خاودنى ناودرۇكىكى گرنگن و پىيىستە بايەخيان پىبدىرىت و لەنیو پرۇڭرامى خويىندىن شويىنيان بۆ بىرىتەوە. جەختىرىدەن دەكتە ھىگل لەسەر ئەم سى چەمكە، ئەنجامى ئايدياو بۇچۇونى خۆيەتى لەبارەي گرنگى خويىندىن ئەم بابەتەنەو تىگەيشتن لېيان. خويىندىن تىۋرى ماف مروق دەكتە كەسىك بتوانىت شارەزايى لەبارەي مافە كان ھېبىت. خويىندىن مادە وانەي ئەخلاق مروق وەك بۇونەوەرىكى عاقلان لەنیو كۆمەلگەيەكى گەورەو تىكەلاو پەرەردە دەكت. خويىندىن تىۋرى ئايىن مروق بە جىهانىكى گەورەي دەرەوە ناودەي خۆى دەبەستىتەوە. لىرەوە ھىگل پىتى وايە ئەم سى بابەته پىتكەوە كايىيەكى گرنگ پىتكەيىن و دەبىت پىتكەوە بخويىنرىن و جىنگايان لەنیو پرۇڭرامى خويىندىدا بۆ بىرىتەوە.

ئىنجا ھىگل ئاماژە بۆ گرنگى و دولەمنى بابەتى لۆزىك دەكت، دىزى ئەمە نىيە لۆزىكى كانت لەنیو پرۇڭرامى پەرەددە بىت، بەلام بى ئەمە دەرىپېرىت، دەلىت لۆزىكى ترانسيىندىنتالى كانت له ئايدييا بىنچىنەيەكانى بۇون، چىيەتى، ھىز، جەوهەر و ھۆكارو ھەندىتك بابەتى تر دەكۆلىتەوە، بەلام چەمكە حۆكم و پىوەرە كۆمەللىك بابەتى تر لەنیو وانەي لۆزىكىكى تر دەخويىنرېت، ئەوانەش گرنگن، بەلام دەبىت پىتكەوە لەنیو يەك پرۇڭرام وانە لەبارەي لۆزىك كۆبکەنەوە جيانە كەنەوە. بەم مانايەي پىدەچىت ھىگل خۆى پىشنىيارى وانەيەكى تازەو ھەندىتك بابەتى تازەي لۆزىكى كردىت بۆ ئەمە لەپال وانەي لۆزىكى كانتدا بخويىنرىن و جىنگايان بىرىتەوە.

ھىگل دواي ئەمە پىشنىيارى بابەتى سايكۆلۆزىيا دەكت، ھەر بەوندە دەوەستىت پشتگىرى لە خويىندىن بابەته كە بکات و زىاترى لەبارەيەو نالىت. بەلام، ئاماژە بۆ گرنگى خويىندىن وانەو بابەتىك دەكت، كە كايىيەكى گشتى لە خۆ دەگرىت، ئەويش وانەو بابەتى ئىنسىكلۇپىدياى فەلسەفييە.

لە كۆتايسى ئەو خالىدا، ھىگل ئاماژەيەكى گرنگ لە بارەي چەمكى رەها دەختاتە رپو. پىتى وايە ناسين و زانىنى رەها ھەركىز بەشىوەيەكى مومكىن نايىت و دەستگىر ناكىت، كەوانە دەبىت چى بىرىت؟ لەرۇانگەي ھىگل مەعرىفە لە بارەي رەها، ئەمە كاتە مومكىن دەبىت، كە مروق دەتونانىت مەعرىفەيەكى ھەمەكى لە بارەي سەرجەم ئاستە پىتكەيىنەرەكانى ئەو ھەمەكىيەتە بەدەست بىنېت. بەسى بەدەست نەھىنانى ئەو

مهعریفه همه کییه، تیگه یشنو مهعریفه لهبارهی چه مکی رهها، کامل ناییت و دهستگیر ناکریت. هینگل جهخت لهوه دهکاتمهوه که پیویسته زانسته کان لهنیو حهقیقه تدا ناوهرۆکی تاییه تی خۆیان بناسن و دهستگیریان بکەن، بەو ماناییهی ئەم دهستگیر کردنه هاوشان دهبیت له گەل ناوهرۆکی خۆیان. لهنیو رەھایی خۆیشیاندا ناوهرۆکی تاییه تی خۆیان بزان و مهعریفه یان لهباردیه وه هه بیت. له لای هینگل، ئەو جۆره زانسته بەش بەش و لاوه کییانه، بریتین له پلەبەندی و ئاسته کانی ئەو همه کییه ته.

(۱۹)

له خالى سییه مدا هینگل پیتی وایه ناسینی فەلسەفەیە کی دەولە مەند لەرووی ناوهرۆک، تەنیا لەمیانهی فیربۇون و خویندنەوەی ئەو فەلسەفەیە دهبیت، بۆیه دیسان جهخت لهوه دهکاتمهوه فەلسەفەش دهبیت وەکو زانستیکی تر، لهنیو پرۆگرامی خویندن و سیستەمی خویندن دابنریت و بخوینریت. بەبى خویندن، ھیچ فەلسەفەیە کی ناوهرۆک دەولە مەند بە باشى ناناسریت و درناکەویت. ئىنجا هینگل ئامازە بۆ ئەوه دەکات خویندن و خویندنەوەی بابه تی فەلسەفی، چالاکییە کی کەسییانه یە، بەلام مرۆڤ لەمیانه یە و چالاکییە کەسییانه خۆیه وه فیردەبیت، وەکو چۆن بەھۆی گەشتەوه فېرى شتى تازەو شارو ولاتى تازە دەبىن و خەلکى تازە دەناسىن. ئەو فیربۇونە، فیربۇونى زانست و بابه تیکە پیشتر خۆی ھەیە، ناوهرۆک و سامانیکى مرۆفايەتىيە و بە دەستهاتووه، بەھۆی ئەزمۇونى دورود دریتى مرۆفايەتى كەلە كە بۇوه، دامەزراوەو پىكھاتووه، سامانیکە پشتاپشت بۆمان ماوه تمهوه، میراتیکى مرۆفايە، مرۆڤ دهبیت فېرى بیت و بە دەستى بىنیت.

بەلام، ئەدى کى خاوهنى ئەو سامانه یە؟ کى دەتوانیت ئەو میراتە بەرپیوه بیات؟ کى دابەشى دەکات؟ له لای هینگل مامۆستا ئەو کەسەیە بەھۆی پیگەو کارى لهنیو قوتابیان، خاوهنداریتى ئەو سامانه كەلە كە بۇوه دەکات و مافى بەكارهیتىنى بە دەستهیتىناوه، چونكە پیشتر خۆی کارى تىدا كەردووه، قوتابى بۇوه، خویندۇویەتى، ئىنجا چۈتە قۇناغىيکى بالاترو شتى زیاتر فیربۇود، بە شیوەدیەك دەتوانیت ئەو میراتە فەلسەفەيە گەورەو كەلە كە بۇوه بەرپیوه بیات. پرۆسەی گواستنەوەی ئەو میراتە مامۆستاوه بۆ قوتابى، لەمیانه یە پرۆسەی پیداگۆچیا و فېرگەنەوە خویندنەوە بەرپیوه

دەچىت. مامۆستا قوتابيانى خۆى فير دەكەت ئەم سامانە گەورەيە بىكەنە باپەتى بىركىرىنەوە خۆيان. ئەمە لەلای ھېنگل جەۋەھەر ناودەرەكى خويىندى باپەتى فەلسەفەيە لە قوتابخانەي ئامادەيىدا.

(٢٠)

لەميانەي شىكىرىنەوە رەوشى گەنجان لەنئۇ سىستەمى خويىندى ئامادەيى، ھېنگل پىيى وايد ناودەرەكى زانستە فەلسەفييە كان كە ھەلگىرى حەقىقەتن، بەرھەمى بىرمەنە گەورەكانى نىتو سەرددەمە كانى مىئۇروى فەلسەفەيە. ئەو بەرھەمە زانستى و فەلسەفييەنە، زۇر لەوە گەورەترو ئالۇزترن گەنجىكى قۇناغى ئامادەيى بىتowanىت بەرگەيان بىگرىتى و لىييان تىبگات و بەھۆى ھزرو بىركىرىنەوە خۆى، بەرھەميان بىتىنەت. لېرەدا ھېنگل بۇ وەسفىرىنى رەوش و بارى گەنجانى قۇناغى ئامادەيى وشى "گەنجى نا رۆشنېير" بەكاردىتىت و پىيوايە گەنچ لم قۇناغەدا كەسىكى نا رۆشنېير و ھېشتا لەو باپەتائى تىنگات، ئەگەر تىيانىش بگات، ناتوانىت بەرگەيان بىگرىت، چونكە ھەموو ئەو باپەت و كارە ھزرىيە گەورانە، زۇر لە ھەولو كۆششى گەنجانى و اگەورەترو كە ھېشتا لە قۇناغى گىمنازىيۆم دەخويىن.

ھېنگل ئامازە بۇ ئەو دەكەت كە بىركىرىنەوە گەنجان لەبارەي باپەتە بىنچىنەيە كانى فەلسەفە، جىگە لەوە ناتەواوه، بەتالە، بەشىكى گەورەشى بىريتىيە لە راپ بۆچۈونى كەسىيانە خۆيان، كە بۆچۈون و دەم و نىوھ بىركىرىنەوەن، نەك بىركىرىنەوە پىيگەيشتۇرى كاملىق تەمواو، بۆيە پىيى وايد مادام بىركىرىنەوە گەنجان ئەوها بىت، نا رۆشن و نا دىاريکراوېش دەيىت. ئەو سىستەمى پەروردەو فېرىبۈون و خويىندە دەتowanىت كارىكى وا بىكەت پاستى جىنگاى و دەم و راپ بۆچۈون بىگرىتەوە. تا ئەو كاتىمى عەقلى مەرۆڤ پې نەبىت لە ھزرو ئايديا و بىركىرىنەوە، ناتوانىت زانستە كان پىشىقەببات و رەسەنایەتى راستەقىنە و دەدەست بىتىت. لەكەل ئەوەشدا، ئەمە قۇناغىكى درەنگ وەختە لەنئۇ زيانى مەرۇقدا گەنجى قۇناغى خويىندى ئامادەيى ناتوانىت بەو شىۋەيە لەو قۇناغەدا پىيى بگات، بۆيە ھېنگل جەخت لەسەر ئەو دەكەتەوە كە ئىيەمە لەنئۇ دامەزراوهى قوتابخانە ئامادەيى و سىستەمى فېركىرىنى گشتى، پىويىستىمان بەو نىيە قوتابى بگەينىنە ئەو ئاستە بەرزە، بەلكو ئامانجى خويىندى باپەتى فەلسەفە لەنئۇ قوتابخانە ئامادەيى، لەوە ئاسانترەو بىريتىيە لەوەي و لە قوتابيانى گەنچ بىرىت بەھۆى

خویندنی فەلسەفەدا، فىرىٰ فىرّىبۇون بىرىن، وايان لىبىكىت حەزىيان لەفىرّىبۇون بىٰتىو
رېيان لە نەزانى بىيىتهود، ھول بەن مىشىكە بەتالەكانى خۆيان بە ناودرۆكى گرنگو
بەپىز پر بکەنەوە.

(۲۱)

ھىگل پىيى وايه بلاوبۇونەودى ئەو رايى جىاوازى دەخاتە نىوان فەلسەفەو
فەلسەفەكارى، رايىكى مەتسىدارو ھەلەيەكى گەورەيە، چونكە بلاوبۇونەودى ئەو رايى
دەبىيىتە ھۆى ئەودى خويندنى فەلسەفە بىيىتە كارىتكى ساختەو وەم. بۆيە دەيىنин ھىگل
دەلىت: "كارى ھەرە لەپىشى ئىمەرمان، بىتىيە لەودى سەر لەنۈى وا لە فەلسەفە
بىكەين بىيىتەوە شتىكى رېزد. بۇ ئەودى بەدەستىيشى بىيىن ھېج زانستو ھونەرو
بەھەيەك نىيە، بۆيە دەبىت ھەول بەدەين و كۆشش بىكەين و خۆمان راپىتىن و فير بىكەين،
چونكە دىارە لە رۆزگارى ئىمەرمان بۆچۈننېكى وا بلاوبۇتەو گوايە فەلسەفەكارى بۇ
ھەموو كەسىكە كە خاودنى عەقلىكى سروشتى بىٰتىو بتوانىت مەسەلە كان بىپىويتىو
چىز لە فەلسەفە وەرىگىت، وەك ئەودى ئىمە خاودنارىتى كەدنى فەلسەفە لەنۇو
خويندندا گۆشەگىر بىكەين. بەو مانايى ھەر كاتىك فەلسەفە دەستىيپىكىد، ئەو
خويندن كۆتايى دىت. ئىمە زۆرجار پىيىمان وايه فەلسەفە مەعرىفەيەكى فۆرمالىستىيەو
بە تالە لە ناودرۆك، بۆيەش ئىمە نازانىن ئاخۇر ھەموو ناودرۆكىك لەنۇو ھەر زانستىك يَا
مەعرىفەيەكدا مادام فەلسەفە بەرھەمى ھىنارە، مافى ئەودى ھەيە ناوى "حق"ى
لىبىنرىت. پىويستە زانستەكانى تىريش ئەودندى دەيانەۋىت بە دواي پىشكەوتىكى
بەلگەداردا بىگەرپىن، بەبى ئەودى پىويستىييان بە فەلسەفە بىت. دواجار ئەوانىش بەبى
ئەو فەلسەفەيە، زانستى بى ژيان و بى عەقل و بى حقىقتىن".^(۱۳)

ئەودى لەنۇو ئەم پەرەگرافەدا ئاماژە بۇ كراوه، پرسىكى گرنگەو پىويستى بە
بىركەنەوە شەرقەي زۆرتر ھەيە لەسەر ئاستى جىهان، چونكە لە زۆر قۇناغدا، بۆچۈنلى
گشتنى وا بلاودبىتەو گوايە فەلسەفە شتىكى جىييانە نىيە و خەيالپلاۋى ھەندىك
بىريارو تىورىيستە. بۆچۈنلى وا كە پىيى وايه ئەگەر مەرۆۋ دوو كەتىبى فەلسەفە
خويندەوە لە رېبازىكى فەلسەفى شاردزا بۇو، خاودنى ھەندىك ئايدياۋ عەقلىكى
پىيگەيشتۇ بۇو، يان توانى بىريار لەبارە ھەندىك پرس بدات، چىتى لە خويندەوە
تىيگەيشتن لە فەلسەفە بىنى، ماناي وايه بۆتە بىريارو فەلسەفە كار.

ئەم شىيۆ بۇچۇون و بىركردنەوە يە لەلای ھىيگل كارىكى مەترسىدارو بە ھەلەدا بىردى
 مەرۆقەكانە، بۆيە دەلىت پىيوىستە كارىكى وا بىرىت، پىش ھەموو شتىك، فەلسەفە
 بىرىتەوە با بهتىكى رېژدۇ چىتەر بە سادەيى و ساكارى تەماشا نەكىت. لىرەوە ھىيگل پىتى
 وا يە نابىت مولىكىدارىتى فەلسەفە بىرىتە دەستى ئە و قوتابىيانە فەلسەفە دەخويىن،
 رەنگە ئەم بۇچۇونە ھىيگل تەنبا بۇ قوتابىيانى قۇناغى ئامادەيى راست نەبىت، بەلكو
 بۇ بەشىكى زۆرى قوتابىيانى خويىندى بەشە كانى فەلسەفە نىيۇ زانكۆكائىش ھەر
 راست و دروست بىت. چونكە فەلسەفە لەنیيۇ وانە با بهتى سىستەم و پەزگرامى خويىندى
 قوتابخانەو زانكۆيىدا قەتىس ناكىت، لەنیيۇ خويىندىشدا وەددەست نايەت، ئەمە
 پەرسەيە كى تەواو جىاوازو ئالۋەز.

مەرۆق دەتوانىت فەلسەفە لەنیيۇ قوتابخانەو زانكۆدا بخويىنىت، بەلام ناتوانىت تەنبا
 بەھۆي ئەم خويىندى بىتىتە فەلسەفە كار، چونكە پەرسەي فەلسەفە كارى، لەپەرسەي
 خويىندى ئالۋەز تەقوستۇرۇ دوور مەوداتىرە.

(٤٤)

ھىيگل ئاماژە بۇ گوتهيە كى باوي ئەو كات دەكات — رەنگە ئىمپۇش ھېيشتا ھەر باو
 بىت — گوايى خەلکىتىكى زۆر ھەيە پىييان وا يە فەلسەفە مەعرىفەيە كى فۇرمالىيىتى بى
 ناودەرۈكە، گوايى مەعرىفەيە كى فۇرمالىيىتىيە و بى ئەوهى ناودەرۈكىتى كى بەسۈدى ھەبىت
 لەدەورى ھەندىتىك فۇرمى دىياركىراودا دەخوولىتەوە. ھىيگل رەخنە لەم بۇچۇونە باوه
 دەگىتىت كە زۆرجار لەنیيۇ زۆر نەتەوو گەلىشىدا، لەشىيە كەند نوكتەيە كى كۆمىدىيە و
 گوزارشتى لى دەگىتىت، بى ئەوهى ئەو كەسانە وشىارىن بەوهى دەشىت ھەموو
 ناودەرۈكىك لەنیيۇ ھەموو زانست و مەعرىفەيەك ناوى حەقى لېپىنرىت، چونكە بەرھەمى
 فەلسەفەيە و فەلسەفە بەرھەمى ھېيناوه.

ئىنجا ھىيگل وەك جۆرىيەك لە بەرەنگارىيۇنەوە ئالنگارىي، ئاماژە بۇ ئەوه دەكات
 با زانستەكانى تر ھەول بەدەن بەدواي پىشكەوتىنى بەلگەداردا بىگەرپىن و بى ئەوهى
 بىگەرپىنهو بۇ لاي فەلسەفەو پىيوىستىييان بە فەلسەفە بىت، پىشكەوتىنى پاساودراوى
 خۇيان بەرھەم بىتنىن. بەلام، ئەدى لەو حالاتدا چى رۇودەدات؟ ھىيگل پىتى وا يە ئەو
 زانستانەش بەبى ئەو فەلسەفەيە، زانستى بى ژيان و بى عەقل و بى حەقىقەتنو

زانستیکی و هاش ناتوانیت بهبی باکگراوندو پالپشتی فلسه بهرد وام بیت. ئا لیزد و گرنگه جاریکی تر رژدبون به خویندن و بابهتی فلسه بهدریته و.

ئینجا ھيگل کاتیک لهنیو ثم راپورتمدا له خستنه روی تیبنییه کانی له بارهی بابهتی خویندنی وانهی فلسه بهرد وام دهیت و دهیت: "تهنیا لەپىگەی ھەولو كۆشش بۇ تىگەيشتن لەچەمك، دەكىت ھزى راستەقىيە و زانستى بەددەست بیت، تەنیا چەمك دەتوانیت گشتگىرى مەعرىفە بەرھەم يېنىت، گشتگىرى مەعرىفەش دەستنیشان نەك دنى سادەو ھەزارى ھەستى گشتى نېيە، بەلکو بىتىيە لە مەعرىفەيە كى رۇشنبىرى تەواو، نەك مەعرىفەيە كى گشتگىرى ئاورتەي بەھە كانى عەقل، كە بەھۆي تەمبەلى و مەغۇرۇيە و بەددەست دىت، بەلکو ئەو حەقىقەتەيە كە گەيشتۇتە پىنگەيشتنى شىۋىدى رەسەنى خۆي، ئەو حەقىقەتىكە تواناي ئەمۇي ھەيە لەلائى ھەمۇ عەقلەتكى و شىارە وە بەددەست بیت^(١).

لیزددا ئىمە دەگەينە خالىكى گرنگ لە بىركىدەنەوەي ھيگل، ئەويش بىركىدەنەوەي لە دامەزراندن و داتاشىنى چەمك لەپىناو بەددەستەتىنانى ئايدىيای راستەقىنە و زانستى، چونكە ھەمۇ ئايدىيای كى زانستى و راستەقىنە، لەسەر بىنەماي چەمك دامەزرادو، چەمكە كانىش دەتوانن كارىكى وا بىكەن گشتگىرى مەعرىفى بەرھەم بیت، لەپوانگەي ئەمەشەوە، بەبى ھەبوونى چەمكە فلسەفييە كان، ھەمۇ ھەولىكى فلسەفييانە، دەبىتە جۆرىك لە تەمبەلى ھزى.

ھەروەها كاتیک بەرد وام دەبىت، پىيى وايە دەبىت توپىزدرو لىكۆللەرى بوارى فلسەفى رپو بەرۇوى خودى شتە كان بېيتەوە، ئەوەش كارىكە بەبى چۈچەرۈپ بۇونەوە لە گەمل ناودەرۆكى فلسەفى ناشىت رۇوبىات. چونكە ئەو خۆي فلسەفعىيە، مادام ئەويش بىريتىيە" لە ھزىرە عەقلەيە ھەرە بالاڭانى پەيپەست بە بابەتە سەرەكىيە كان، كەواتە راستەقىنە و گشتىيە كان لەخۆ دەكىت، بۆيە گرنگىشە ئەو ناودەرۆك و ھزىرە لهنیو مېشكدا جىنگاى بۇ بىرىتەوە". (ھيگل، راپورتى سالى ١٨١٢)^(٢).

پەرأويىز و سەرچاوه كان:

١) هيغل، فارس ساسىن، مقال منشور على الانترنت.

٢) فلسەفعى ھيگل، كۆمەلېك نۇرسەر، وەركىپانى: پىيىن رەسول ئىسماعىل، بەرپىد بەرايەتى خانەي وەركىپان، سليمانى، ٢٠٠٧، ل. ٣٨٢.

- ۳) فلسفه‌فهی هیگل، کۆمەلیک نووسه‌ر، ودرگیرانی: پیشین په‌سول نیسماعیل، به‌پیوه‌به‌رایه‌تی خانه‌ی ودرگیران، سلیمانی، ۲۰۰۷، ل. ۳۸۶.
- ۴) گولدین جوزی پاره‌و دراوی سه‌ده‌می شو کاتی هه‌رینی بافاریا بود.
- ۵) <https://www.nordbayern.de/2.242/2.229/hegel-war-nurnbergs-bestbezahltester-lehrer-1.541753>
- ۶) فلسفه‌فهی هیگل، کۆمەلیک نووسه‌ر، ودرگیرانی: پیشین په‌سول نیسماعیل، به‌پیوه‌به‌رایه‌تی خانه‌ی ودرگیران، سلیمانی، ۲۰۰۷، ل. ۳۸۸.
- ۷) فلسفه‌فهی هیگل، کۆمەلیک نووسه‌ر، ودرگیرانی: پیشین په‌سول نیسماعیل، به‌پیوه‌به‌رایه‌تی خانه‌ی ودرگیران، سلیمانی، ۲۰۰۷، ل. ۳۸۹.
- ۸) فلسفه‌فهی هیگل، کۆمەلیک نووسه‌ر، ودرگیرانی: پیشین په‌سول نیسماعیل، به‌پیوه‌به‌رایه‌تی خانه‌ی ودرگیران، سلیمانی، ۲۰۰۷، ل. ۳۹۱.
- ۹) فلسفه‌فهی هیگل، کۆمەلیک نووسه‌ر، ودرگیرانی: پیشین په‌سول نیسماعیل، به‌پیوه‌به‌رایه‌تی خانه‌ی ودرگیران، سلیمانی، ۲۰۰۷، ل. ۳۹۱.
- ۱۰) فلسفه‌فهی هیگل، کۆمەلیک نووسه‌ر، ودرگیرانی: پیشین په‌سول نیسماعیل، به‌پیوه‌به‌رایه‌تی خانه‌ی ودرگیران، سلیمانی، ۲۰۰۷، ل. ۳۹۲.
- ۱۱) فلسفه‌فهی هیگل، کۆمەلیک نووسه‌ر، ودرگیرانی: پیشین په‌سول نیسماعیل، به‌پیوه‌به‌رایه‌تی خانه‌ی ودرگیران، سلیمانی، ۲۰۰۷، ل. ۳۹۴.
- ۱۲) فلسفه‌فهی هیگل، کۆمەلیک نووسه‌ر، ودرگیرانی: پیشین په‌سول نیسماعیل، به‌پیوه‌به‌رایه‌تی خانه‌ی ودرگیران، سلیمانی، ۲۰۰۷، ل. ۴۰۴.
- ۱۳) فلسفه‌فهی هیگل، کۆمەلیک نووسه‌ر، ودرگیرانی: پیشین په‌سول نیسماعیل، به‌پیوه‌به‌رایه‌تی خانه‌ی ودرگیران، سلیمانی، ۲۰۰۷، ل. ۴۰۳.
- ۱۴) فلسفه‌فهی هیگل، کۆمەلیک نووسه‌ر، ودرگیرانی: پیشین په‌سول نیسماعیل، به‌پیوه‌به‌رایه‌تی خانه‌ی ودرگیران، سلیمانی، ۲۰۰۷، ل. ۴۰۴.
- ۱۵) فلسفه‌فهی هیگل، کۆمەلیک نووسه‌ر، ودرگیرانی: پیشین په‌سول نیسماعیل، به‌پیوه‌به‌رایه‌تی خانه‌ی ودرگیران، سلیمانی، ۲۰۰۷، ل. ۴۰۴.

دیاردەناسى و هېرەمینۇتىك^(۱)

پۆل رىكۆر
و درگىزىانى لەفارسىيەوە: مەسعود بابايى

بەشى يەكەم

1- رەخنەكارىيى هېرەمینۇتىكىي ئايىدىيالىزمى ھۆسلىقى

ئامانىجى بەشى يەكەمى ئەم تاوتۇيىيە ئاكاداربۇونە لەو تەۋەرەو ئەمەش پەردەيەكى داپ نىيە كە هېرەمینۇتىكىكى لە ھەر چەشىنە دەرىپىنىيەكى ئايىدىيالىستىيى دىاردەناسى جىا دەكاتەوە. كەواتە ئاخۇز بەرينكىنەوە پەرەدانى دۆخى دوو گەلەلەي فەلسەفىيى پىيچەوانەي يەكدى كە تىيىدا نابىنرىت، چۈن دەبىت؟ بەم پەسندەوە، مەبەستى ئىيمە

ئەمەيە” ئەم ئەگەر بپارىزىن كە دياردەناسى بەم ناونىشانە يەكسەر ناخزىتە نىيۇ فلان يان فيسارتاقىمە، ئەگەرچى راڭە كە خودى ھۆسىرىلىش بىت، بەلام ئەمە هەمان ئايديالىزمى ھۆسىرىلىيە كە بە بۆچۈونى ئىمە لە بەرامبەر فەلسەفەي ھېرىمىنۇتىكىدا بەچۆكدا دىت.

٢ - تىيۆرىيە پوخنكەرەكانى ئايديالىزمى ھۆسىرىلى

بەگوپىرىدى پىداويسىتكە كانى باسە كە بەناچارى پوختكىرنەوە كورت كىرىنەوە ئايديالىزمى ھۆسىرىلىيە، باهەتى پاشكۆكانى بىرۇكە كانىم وەك بەلگەو گەواھى نۇونە ھەلبىزاردۇوە. ئەم نۇونەيە لەتكە رامانە ديكارتىيەكان پىشىكە تووتىرىن دەرىپىنى ئەم ئايديالىزمە پىكىدەھىيەت. من چەند تىيۆرىيە كەم لىيى دەرىھىناوە كە لە خوارەوە دەيانھىئىمەوە پاشان وەبەر رەخنەي راڭەيان دەدەم.

أ- ئايديال و ئەپەپىرى خوازراوى زانستىبۇون كە دياردەناسى بانگەشە كارىيەتى، ھاپىتىناو لەتكە زانستەكان، گوزارە بەلگەنەويسىتكە كانى زانستو وەبەرخۇنانى بنچىينە گەرایانەي ئەوانە ئىيى، واتە: پاساودان و شەنوكەوى دوايىن نەخىنەر (مۇقۇم) كەم سەر بە چەشىن و جۆرىيەكى دىكەيە^(۳).

ئەم تىيۆرىيە كە دەرىپى بانگەشەي بىنەواشەيىبۇون و ئاقارى بونىادىي دياردەناسىيە، بە شىۋازى دىالكتىكى دەرخراوە سەلىئىراوە. ئەمە هەمان تىيۆرىيە فەلسەفەيە كى بەرىبەرە كانىي خوازە كە هەمەيىشە دۇزمىنەك لە بەرانبەر خۆي دادەنلى: ئىستە ئەم دۇزمەنە يان فەلسەفەي بەرھەستىتىيە، يان رېبارى رەسمەنايەتىي سروشت، يان فەلسەفەي ژيان، يان مەرقۇناسىيە و رەوتى ئەم تىيۆرىيەش، كېشىمە كېش و جىايىيە كە ناتوانى بىيچىگە لەبەلگەھىتىنەوە قوتىرىنەوە سۆنگە بىت” چونكە ئەم كە دەتوانى ئەمە بەرەنخام ھەنچىنەيە بىكەيت؟ لە كۆئى شىۋازى توپىزەرانە خۆيە خۆ لەمەر بانگەشەي بىنەواشەيىبۇون كە تەنبا گەواھى بەرتە كەنلى شتىنە كە دەتوانى بەرتە كى بىدىتىمە، دىتە ئاراواه؟ رېتكەوەند (عبارت، عبارت) سۆنگە بەدەر لەخۆي (aus letzter Begründung) باشتىرين نۇونەي چەشىنە كى لەم بارەوەيە. ئەم رېتكەوەندە هەم نەريتى ئەفلاتوپىيى مىزارى دەزەگەريانىتىي و دەزەمەرجدارىتىي و هەم نەريتى كانتى سەرىبە خۆيى و خۆسەرپىشكىتىي كەرددە رەخنە وەبىر دەھىنەتەوە. ھەروەها ئەمە نىشاندەرى جۆرە درېشەو بەردەوامىتىي باز پرسىyar (Rilckfrage)^(۴) كە زانستەكان لەمەپ خۆيان دەپەزىزىن و لەگەل

ئەوەشدا، رەوتى گەرانەو بۇ بونىادو بناخەكان بەشىۋەيەكى رەها لەتكەنە بناخەدانانىكى نىيۆكىيە ھەموو زانستىكدا ناھاوشىۋەيە: بۇ ھەر جۆرە زانستىك بنەما كانو بونىادەكان، "چەمكەللى لىللى، تەماوى و گىرىكۈرە، يان پامالكەرى كۆدەنگى ناكىرى ھەبن"^(٤). مەبەستە كە ئەمە نىيە كە "ھەندى رېگە نەبن كە ولاًمەدرى ئەم بىرۇكە تاۋىتىيە بن، بىرۇكە بونىادو بناخە، سەرتە لە شتىكە كە ھاوكىشى و ھاوسەنگى و ھاپىيەندىبى رېگە كان (لۇزىكى، دىكارتى، دەرەونناسانە، ئاكامناسانە، مىيژووپەيى و..تاد) دابىن دەكتەن. "دەسپىيەكە پاستەقىنەكان" ، يان ئەگەر باشتى بىزىن "ئە رېگاييانە كە رۇو لە دەسپىيەكەن" لە ئارادان، كە پىشىرىيەنى ھەبۈنى ئەم رېگاييانە نەبۈنى رەھاي پىشىرىيەنى پېشىۋەرە. كە وايە كە لالەى پرسىارانىك لەمەر پاساودانى فلائەن دەسپىيەكى بونىادى شتىكى بى بەرھەمە. ھۆى نىيۆكىيە بوارىك بۇ پەرينىمەدە لىتى و چۈون بۇ مەسىلە ئاخىزگە چاوجە، لە ئارادا نىيە. بەم مانايە پاساودان و شەنوکە جۆرە سۆنگەيە كى خۆبەخۇرى (Selbst – Begrundung)^(٥).

ب- بونىادى بنەرەتى بابەتىيەكە كە پىيۆندىبى بە ونبىنى (شەھەدە) بەرھەمە. بونىادانان واتە بىينىن. لە ئاكامدا پاشكۆكانى بىرۇكە كان كارىتكى كەللى پىويىت پىشتىراست دەكتەمەدە كە توپىشىنەدە شەشم لە توپىشىنەدە لۇزىكىيەكانى (ھۆسەرەلەنە) ئەوەدى دركەنەدە، ھەر ھەمان كارى پىشىبار كە برىتىيە لە ئەنجامدانى تىرۇ تەسەل و تەواوى ھەرچەشىنە بەرھەقدان (قياس) يان ھەلچىنى بەلگەھېتىنانەدە لە فەلسەفەدا^(٦).

چەمكى كلىلى، لەم دىدەدە ھەمان چەمكى بىياشى ئەزمۇون (Erfahrungsfeld) دەنامۇسى دىاردەناسى بە تەواوەتى لىرەدایە: چاوجە كە كەجى "بەستىنە كى" يەو يە كەمەن ھەقىقەت يە كەجى "ئەزمۇونى". بەپىچەوانە ھەر چەشىنە "پىتكەتەيە كى تىۋىرەك" ، ھەر جۆرە مەسىلەيە كى پىيەندىدار بە بنەواشەكان و ھەلماڭىن و ونبىنى، دەبىت بە حاشاھەلنى گرو و دەيھاتوو. من ھەنۇكە لە نامۇسى دوا. لە راستىدا، ئايىا جىتى سەرسورپمان نىيە كە سەرەرپاي (و لە ساي) رەخنە فەلسەفەي رەسەنایەتىي ئەزمۇون (ئەزمۇونباودى)، بە ماناي كەتومتى ئەزمۇونى، تەننیا بە گۈيىرى ھەزمۇون دەتوانى پىش ئەزمۇون بىكۈيت. ھەر ئەم ھاۋىرە گەزىتى و ھاوتايەتىي ئەزمۇون (Erfahrung)، بەم مانايىيە كە دىاردەناسى بۇ جىيە كى دىكە، بۇ جىهانىكى دىكە ناگۈيىزىتەدە، بەلکو بۇ ھەمان شوپىنى ئەزمۇونى سروشتى دەبرىت، بەو ناوهى گوايە ئاگاى لە ماناي خۆز نىيە. ئىدى لە دەمدەدا، ھەرچى زىياتر لەسەر تايىبەتمەندىبى پىشەنگانە، لەسەر گەرانەدە

بۇ ئايدىيا (eidos)، لەسەر دەوري بۇونبەيىتىيە خەيالىيەكان، تەنانەت لەسەر چەمكى لوان جەخت بىكىتىت، دىسان ھەميسە ئەمە تايىبەتمەندىي ئەزمۇونە كە بەپۈونى وەپىر ھېنراوەتەوە، چەندە باشە كە تەنيا سەرنج لە رېكەودنى "ئەگەرە ونبىنەكان" بىرىت^(۱).

ج-شويىنى ونبىنېي تەسىل لە زەينىيەتدايە. ھەر جۆرە بلىندەلکشانىك (ترانسىندىنس) جىي گومانە، چونك لەسەر بىنەماي گريمان و بۆچۈن (Abschattungen)، لە گەلەلە بەرائىيەكان يان "سيماكان" دوه وەبار دىت و ھاپپىۋەندى و نزىكايەتىي ئەم گەلەلە بەرائىانە ھەميسە بەگوئىرە گريمان و بۆچۈن و گريمان و بۆچۈن دەلوئ بەھۆى پىكىنه گونجان بە لارىدا بچى و دواجار بەھۆيى كە زىرى لەبەر پىكىنه گونجانى شىلگىرى دياردەكان دەكىرى، گريمانىيەكى زىدەرۈيانە بىزازىتى و دواجار بەھۆى ئەھەنگىيەدە، كە ھەمان گريمانىي "تىيەكە و پىچانى جىهان" د، [ھەمۇ شتىك سەرلەبەرى وردوخاش بېي]. ئاخنەساخىتى (درون باشندگى - immanence) بەدەر لە گومانە، چونكە لە شىيەتى گەلەلە بەرائىي و سيماكان دەردەكەۋى، كە وايە هىچ گريمان و گومانىتىكى تىدا نامىتىتەوە، بەلكو تەنيا پروودانى تىھىزىن لەو دەممە كە كتومىت رووی داوه، دەلوپىنى.

د- زەينىيەت كە بەمجۇرە بۇ پلەي بلىندەلکشان، ھەلکشاوه، ژىرىيەكى ئەزمۇونى نىيە كە ديارە ئەمەش كارى دەرۈونناسىيە.

لە گەل ئەۋەشدا، دياردەناسى و دەرۈونناسىي دياردەناسانە، ھاوگوئىرە و ھاوتەربىي يەكدىن و "دوو ھاومىناك (ھەندىتى) بە ھەندى رووالەتى ھەمەجۇر پىكىدەھىن كە

پەيتا پەيتا، پالنەرى پىكىگىرنى (اشتباه)^(*) دوو بەستىن و دوو جىهانە كە يەكىكىان بلىندەلکشاوانە (استعلابىي - ترانسىندىنتاڭ) دو ئەويىدى ئەزمۇونىيە. تەنيا ئەسپاردن و گەراندەنەوە دەتوانى ئەوانە لېك ھەلاؤرې بىكەت.

دیاردەناسی لیرەدا دەبى بەردەنگارى جۆرە بەدحالىبۇونىك بېیتەوە كە بە شىيۆدە كى بەردەوام سەرلەنۈى لەدایك دەبىتەوە خۆى دەيانوروژىئىن. لە راستىدا قەلەمەرەوى ئەزمۇونى دياردەناسى" لەتك ئەزمۇونى ناڭسپارادەيى (غىرتحویلى) جۆرە ھاوشاپىسى كى پىكھاتەيى هەيە. ھۆى ئەم لىكچۇونە، تەنباو تەنباو لە بارى بەرتەمايىتى كەدا (حيث التفاتى-intentionality) جى دەگرىن (برنىتائۇ ئەم بارى بەرتەمايىتى دۆزىبۇوه، بەلام گواستنەوەي پىنچەمین توپىزىنەوەي لۆزىكىي نەناسىبۇو، واتە ئە توپىزىنەوەي بەرتەمايىتى لەگەل زاراوه گەلەتك كە ھاوارپىزە لەتك دياردەناسى و مانايىكى ھەرە تايىتى هەيەو ھەم كالا بەقەد بالا دەروونناسىي بەرتەمايىتى- التفاتى- قصدىت- دىناسىيىت). وىرای ئەمە ئەسپاردن لە سەر بىنەماي جىايى لە پىنگەي سروشىتى، وەگەر دەكەۋىت: كە وايە دياردەناسىي بلىندەلکشاوە كى پەنەوازى شىيۆدە كە كە لىيى واودىر بچى و ھەر بە شىيۆدە كە بەردەوامى پاتەپات بېيتەوە بەبى ئەمە لە شوپىنەكىدا بىگىرسىتەوە، ھەرچەند لە پىنگەيە كى دىكەۋە بىت. لە بەرەنجامدا جياوازىيەكانىيان لە ھىلەگەلى پەسنكەرانە نىيە، بەلکو لە نىشانەي بۇونناسانە، لە ھورمى بۇونە كى (Seinsgeltung - اعتبار وجودى) يە. دەبىن ھورم و نرخ، چەشنى كاروبارى كەتوارەكى (als Reals) لەنیو بېرىن،⁽⁴⁾ بەكورتى دەبىن كەتوارەگەرايى دەروونناسانە تىكەۋە پىيچىرى. بەلنى، خۆ ديارە ئەمە ھەروا بە بىن چەرمەسەرى نالوى، ئەگەر بىت و كەسيتىك لەو تىنەگات كە دەبىن جىهان، تەن و سروشت لەنیو بچىن، واتە كارىكە كە دياردەناسى بە شىيۆدە كە شىيۆدە كان "دژەجىهانگەرايى" هەلسوكەوت دەكتات. مىزاريك كە كۆدەنگى پىشىل دەكتات ئەمە كە دەبىن نرخى ئەم لەنیو بېرىدە بدرىت تا جىهان وەك خۆى، كەتومت، بەشىيە كى ودىيەاتوو لە پىشان دەرىكەۋىتەوە تەن بەرپاستى وەك "ھەبۇو" سروشت لە شىيۆدە "شىتىك كە ھەيە" وەك مزگىننېيەك جاپ بدرىت. كە وايە وەرچەرخانى نىوان منو جىهان، لە نىوان تەشك (نفس) و جەستە، لەنیوان رۆح سروشت رۇو نادات، بەلکو لە رېگەي بابهتىكى ودىيەاتوو پىشىن، ھەبۇو، بۇون، رۇو دەدات كە چىدى بابهتىكى بەلگەنەويىتى بېرىاهىنان بە بۇون (Senisglaube) بە شىيۆدە كى لىل و تارىك نىيە، بەلکو، لە شىيۆدە "ماناكان" ماناگەلى ودىيەاتوو پىشىن، واتاگەلى ھەبۇو، واتاكانى "ھەيە"، وەردەگۆرۈت. بەم جۆرە لېپراوەتىي دياردەناسانە - كە زەينىيەتى بلىندەلکشاوەنەو منى ئەزمۇونى دووهەندە دەكتەوە - ھەر ئە شتەيە كە باودەپ بە بۇون بۆ بابهتى

ئاوهزمهندانه‌ی بابه‌تى ئاوهزه‌كى (عقلى) ده گۈرپىت كە پىوهندىي بە بۇونەوە ھەيە. بە مجۆرە، مژارىيىكى ئاوهزمهندامەندانه وەك جۆرە گرىيدراوييىكى فيكىر، لە دەرونناسى لىكەھەلاؤير دەكىيت. تىكىنچان، نىۋەرۆك و كرۆكەمانا (Gehalt)ى ئەوانە ھەرى يەكە: دىياردەناسى، ھەمان دەرونناسىيى وەرگۆراوە. بىنەواشەو بىنەماي "ھاوتەرييىبى"، يان بە گۇته‌يەكى باشتىر "پېيكال" (تطابق) "لەنیوان ئەم و ئەودا ھەر ئەمەيە. ھەروەها بىنچىنىي ناكۆكىيان ھەر لىرىدايە: چونكە جۆرەك وەرچەرخان - وەرچەرخانى فەلسەفى - لىكىيان دادەبپى.

ھ- توپىزەكانى زىرى كە پشتىساكەرەوەي كردەي تىھزىزىن، ھاپىنناوە رەوشتىيە تايىبەتە كان بىرىن دەكەنەوە و پوختەيىان پىددەبەخشن: لەم دىدەوە، تىفتكىرىنى كردەوەي بىن بىشيوان خۆبەخۆ بەرپرسىارە.

ئەم پايە رەوشتىيە كە گوايىه رېكەوەند (عبارت)ى بەرپرسايەتىي بەدەر لە "خود"ى ئىپستەمەلۇزى بەناوبانگ بىت: تاودانەوەيەك كە بەم ناونيشانە، ھەر بە تەنلى بە تەواوكەرى كردەيەكى وەبرەخۆنان (اقدام)يىك نىيە كە بەم ناونيشانە، ھەر بە تەنلى بە دۆخى سروشتى رېڭار دەكتا، لە ھەمان كاتدا - خۆ ئەگەر بتوانىن بە ھەمان حەزو ئارەزوو - پىوهندىدار بە ئىپستەمەلۇزى و رەوشتە. وەرچەرخانى فەلسەفى كردەيەكى لە راپا دەدر سەربەخۆيە. لە بەرەنجامدا ھەرچىيەك بە شىكىي رەوشتى ناودىرى دەكەين، بىن بىشيوان، لە كردەي بۇنيادسازىدا وەشىرارە. بەم مانايمىيە كە ئەم كردەيە تا ئاستىيىكى بەرز خۆبەخۆ بەرپرسىارە.

خودى خۆ - وەراستىگەرەنلىنى، بۇنيادىيىكى فەلسەفى لە شىيەتى بابه‌تى بەرپرسىار پىكىدەھىننەت. ئەم بابه‌تە بەم ناونيشانەدا بابه‌تى فەلسەفاندنە.

٢. ھىرمىنۇتىك دىرى ئايدىيالىيىمى ھۆسىرلىك

دەكىرى تىيور بە تىيورى راشه، نەك تەنها لەبرامبەر دىياردەناسى بەشىوەيەكى گشتى و بەم ناونيشانە، بەلكو لە بەرامبەر ئايدىيالىيىمى ھۆسىرلىق قوت بىكەيتەوە. ئەم باشارە رېكەيەكى پىويستە بۇ رايەللىكدىنى پىوهندىيەكى راپاستەقىنەو دىالكتىكى نىوان ئەم و ئەم.

أ- ثه‌وپه‌ري خوازراو (كمال مطلوب)ي زانستييٽي که جيي مه‌به‌ستي ئايديا‌ليزمى هوسرييله، ودك دواين پاساوه، ئاستي بونيا‌ديي درکيي‌كردنى خوى له هله‌لومه‌رجى بعونناسانه‌دا وددست ده‌هييٽ.

ب- ئه‌م هله‌لومه‌رجه بعونناسانه‌يه ده‌توانى جوره ئامانجگيري‌که ده‌بربرى. به‌م وده‌فه‌وه، ئه‌مه ئه‌و چه‌مكه نيء‌يیه که من ودك يه‌که‌مين چه‌مك له قەلە‌مى ده‌دەم، چونكە له شىّوه‌ي رېيکه‌وندانىيکى نه‌رېيىدا كۆمەلە هله‌لومه‌رجيي‌کي ته‌واو ئەرىئىنى ديارى ده‌كات و وا باشتىه بى ده‌ساوئىتى چه‌مكى بەستارانه‌وه ده‌بربرى. ئه‌م چه‌مكه بى بژيوان هله‌لومه‌رجى هەرچەشنه پاساوو بونيا‌دىيک ديارى ده‌كات که ناتوانى سنورره‌کەي بېھزىيٽ، به‌م مانايىه ئه‌م هله‌لومه‌رجانه هەميسىه پاشه‌وپاش بۆ پىيودندييک دەگەرېئه‌وه که لە‌گەللىدا هاۋپىتىاوه. ئايا ده‌توانى بېتىن که ئه‌م پىيودندييک، پىيودندييک لە‌تەك هاۋپىءىستو بابه‌تە؟ بە لېپراوئىتىيەوه نەخىر. ئه‌و شته‌يى هىيرمېنۇتىيک لە ئايديا‌ليزمى هوسرييلدا لە سەرەتادا دەيىخاتە بەرپرسىيار، ئەممەيیه کە دۆزىنە‌وه بى كوشەن و نەپساوه‌ي بارى بەرتەمايى لەو چەمکانه‌دا بە ئاخىيۇ دەزانى کە بەرزاخى گرنگىيە‌کەي -واته بابه‌ت و بارکراو لاواز- ده‌كات. چەمکانىيک کە دەرخەرى زۆر پىيويست پەيجۇرى شتىيکن کە دەبىتە هۆى يەكبوونى مانايى بابه‌ت و پىيويستىي بونيانانى ئه‌م يەكبوونە لە زەينييە‌تدا لېكەوتە ئه‌و چەمکانىيە: يەكەمين رۇونكاريي هىيرمېنۇتىيک دەيەوەيت بلىن گۈيکۈرەي بەرەستىيە پېش هەموو شتىيک پەنه‌وازى پىيودندييکى هەمەلايەنەيیه کە بابه‌تى (بەگۈيکە زاراوه) سەرەخۆ باركراوى (بەگۈيکە زاراوه) نەيار لەخۆدەگۈرەت. من ئه‌م پىيودندييک هەمەلايەن يان گشتگەر لېردا بە پىيوجەندبۇون ناو دەنیم. هەر ئه‌م پىيشه‌نگايەتىيە بعونناسانه‌يەي پىيوجەندبۇون، دەستەبەرى ئەممەيیه کە مەسەلەي بونيا د چىدى ناتوانى تەنبا لە‌تەك مەسەلەي دواين پاساودا لېتكىزىك بىت. بەلى، هوسرييل يەكەمين كەسييکە کە بە ئەپۆخە يان هەلپەسەرلان، پىيوجەندەبۇونى نىتون كردە بلىندەلەكشاوانەي بونيا دو كارى نىيەكى تايىيەتى هەر زانستييک بە مەبەستى بەرەقىركدنى بونيا د تايىيەتە كانى خۆى و دېير خستووەتمەد. گەللى سەرتر لەوەش ئه‌و سەرتەپ هەرە پىيويستىي پاساوىيک لېكەه لاؤېر ده‌كات کە پەزىزىنەر ئه‌و دياردەناسىي بلىندەلەكشاویه و نۇونەي پىيىشتەر پايەلەكراو (Mathesis universalis)ن. لەم دىدەدە، هەر بەو شىّوه‌يەي کە دواتر باسى دەكەين، ئه‌و هله‌لومه‌رجه دياردەناسى ودك هىيرمېنۇتىيک و دەدر دەخات. بەلام هىيرمېنۇتىيک دەيەوەيت بەشىّوه‌يە كى ورد تىورىيە‌کەي

هۆسیرێل لهەم پیوەندنە بونیادی بیلیندە لکشاوانە و بنەمای ئیپستمۆلۆژیک بکاتە بونیادی.

هر ئم پیوهندبوبونهش دواتر وەك ئاكامىتىي ناسين هاتورۇتە تىكەيشتن. نەسازان، پاژىكى نەرىننەيىھە كە دەقاودەق وەك وشەكەي، ئاكامىتىي تىيىدا ھەلتۈروشكاؤە، بەم وەسفەشەوە (نەسازان) دەست لە پیوهندىي سەرلەبەرى ئەرىننەيەنەي پیوهندبوبون وەرنادات - كە ئەزمۇونى ھېرمىنوتىكى وەك خۆى لە ئارادايە - ھەمان پیوهندبوبونىش كە پىشتر دەرھەست لافى پیوه لىداوه، دەبىتە دوايىن بىنەماو بۇنيادى ئەم لافلىدانە. ئەم ناھاوسەنگىي و تىكەللو پىكەلەيەش لە رېكەھەي رووبەرپەبوبونەوەي پیوهندىي، پیوهندبوبون وەك ئاكامىتىي دەرددخات.

هایدگر نهم پیوهدنبوونه‌ی به زاراوه‌ی ههبوون - له - جیهاندا دهربیوه. نهم دوو
چه‌مکه‌ش هاوگویره‌ی بکن. ریکه‌هندی "ههبوون - له - جیهان" دا نه‌گمرچی زیاتر
پیشه‌نگایه‌تی سرهنج له نیگاوه‌ی و تایبه‌تمه‌ندیه ثاوسویه ده‌دات که پیوه‌ی پابه‌ندین. نهم
ههبوون-له-جیهان" دایه‌ش کتومت پیشه‌نگی تیهزرینه. بهم پیشباریتیه‌ی گوته‌زای
بوونناسانه‌و دازاین - که نیمه‌ین - گهواهی گوته‌زای بوونناسانه‌و دهروونناسانه‌ی
باباهه‌که به‌رکارد بیت. من به پهیره‌وی له گادامیر، سره‌رپاری تیکه‌ستراویی چه‌مکی
نه‌هم ریکه‌هندی "ههبوون - له-جیهان" دا، چه‌مکی پیوهدنبوونم به لوه باشتره که
دهستبه‌جی نه‌سازان له‌تهک پیوهدنی "بابهت سارکراو" ده‌هینیتیه پیشه‌وهو پیشه‌کی
دواتری چه‌مکی جیاپی و مه‌ودا به‌رهه‌و ده‌کات که له دیدی لوزیکی دیالکتیکیه‌و
له‌گه‌لیدا هاوری و هاویت‌ناوه.

ب- به گویرده دیدی هوسریل له به رامبه ر همه پیویستیتی گه رانه وه بو و نبینی شهود) همه پیویستی هه بعونی بژیوانی راشه بو همه چه شنه په بیردنیک سه رهه لددات. جی ډډونگکی نبیه که ئەم بنھواشیه له ئیپستیمولوژی زانسته میزروییه کان و در گیراوه. بهم ناویشانه، ئەم بنھواشیه سەر به بیافی ئیپستیمولوژیه و شلایر ما خیرو

دیلتای سنوره کهیان دهستنیشان کردووه. بهم پهسنده شهود، ئەگەر راڤھى شتىك بەدەر لە چەمکى مىزۇوبىي- راڤھىي نەبىت و بە بارتەقاي زانسته مروئىيەكانى ئەو چەمکە نەبىت ئەوا چەمکەكە، ناوچەيىه. بەلام بەكارھىنانى راڤھە لە زانسته مىزۇوبىي - راڤھىيەكان تەنیا خالى دامەزرانى چەمکە ھەمەكى و گشتىيەكانى راڤھىيەكە كە خاۋەنى رووبەر و بەرينايىيەكە بارتەقاي پەيىردىن و ھەرۆھە بە بارتەقاي پىيۇندبۇونە. ئىدى بهم ناونىشانەوە لە تەرزناسىي باسۇخواس و راڤھە و شەناسى واوەتر دەچى و كارى روونكىرىدەن وە (explication) - (راشقاوى) دىيارى دەكەت، كە لەگەل ھەر چەشىن ئەزمۇونىيىكى ھېرمىنۇتىكىدایە. لە "بوون و كات"دا راڤھە بەو جۆرەي ھايدىگەر ئاڭدارمان دەكتەوە، بەرفوانكىرىدى پەيىردىن بە گۈيىرەي بىيکەتە - لە چوارچىيە مانانى "بەو شىيۆھىيەكە (Als)"دا^(۹). بەلام بە وەها كردەيەك بىيۇانى كردىن بە شتىكى دىكە، بەلکو ئەمە تەنها مائىي بۇونبەيىتىي خۆبەخۆ خۆبەتى" (ھەر لەجىي خۆيدا). ئەم پىيۇندبۇونە راڤھىي پەيىردىن بهم بابەتم روون دەكتەوە كە رۆشىنگەرى و روونكىرىدەن وەميسە پىشەنگى تىھزىرنىن و پىشىنەي لەسەر پىيکەوەنرانى باركراؤ لە سايەي بابەتى سەرتەوە ھەيە. ئەم پىشىنەيەي روونكىرىدەن وە رۆشىنگەرى كە لە پىيگەي "پىيکەتەي پىشىبىنى و چاودەوانى" يەك دەردەبىرى كە ھەرگىز ناھىلىت رۆشىنگەرى بەبىي گۈيانى پەززانىكە كە لە پىشان - خرايىتە روو، بېبىتە پىشەنگى باركراؤ خۆي لە شىيۆھىي پىش خوات (Vorhabe) پىش - نىگا (Vor - sicht) پىش - تىيىگەيىشن (Vor - Griff) و پىش - هزر (Vor - Meinung)^(۱۰). من ليىرەدا ئەم دەستەوازە ناودارەي ھايدىگەر راڤھە ناكەم. چونكە خالى گرنگ لىيرەدا وەبىرھىنانەوەي ئەم بابەتەيە كە بە وەگەرخستنى پىيکەتەي "بەو شىيۆھىي كە" بە بىي وەگەرخستنى "پىشىبىنى" نەلواوه. وېناي "مانا" شوينىكەوتەي مەرجى دوانىي بەو شىيۆھىي كە (Als) دەكەت: "مانا" بە وەدەستھىنانى دىدى پىشبارەكى و پىشىبىنى پىيکەتەكەي پەيدا كردووه، ئەمەش كەلائىيەكى ئاپسوبيي پەيدا دەكەت كە لەسەر بىنەماي ھەموو شتىك بهم شىيۆھىي يان بەو شىيۆھىي درك دەكىيت.^(۱۱) لەسەر ئەم رېپەوە بىاقيقى ليىكدانەوە راڤھە بە ھەمان بارتەقاي بىاقيقى پەيىردىن بەرينە و چەشىن كەلائىيەكى مانا لە دۆخ و پىيگەيەكەيدا دەگرىتەوە.

ھەمەكىيىتىي راڤھە بە چەندىن شىيۆھ دەردەكەويت، ئاساپىتىينى ئەم دۆخانە ھەمان بەندوبىا و بەكارھىنانى "زمانە سروشىتىيەكان" دەلەتكەوتى كەفتوكۆدا. بەكارھىنانى

زمانه سروشتبیه کان، به پیچه وانهی "زمانه تهرخاوه ره خساوه کان" که به گویرده خواسته کانی لوشیکی ماتاتیکی دروستکراون و هه موو زاراوه کان به گویرده بنه ماکهیان، له شیوهی بنه واشه گله باوو ناسراو پیناسه کراون و رؤنراوی بایه خی فرهنیشانه بی وشه کانه. وشهی زمانه سروشتبیه کانیش له بیاشه نیشانه ناسیی خویاندا ده فریتی په نگراوی نه مو مانایه ده گرنه خویان که لمبر به کارهیتانی کرده کیدا مانا کمیان کوتایی پینایت، به لام پنه واژی نه ودهی که سات به سات له پنهای بهستیندا پالفته، دیاری و دهستچن بکریت. راشه، به مانایه کی ئیجگار برا بایتی نهم وشهی، هم بهم به کارهیتانه هه لبزاردن و بیازی بهستینی دهسته واژکانه وه بهنده. راشه پرسهیه که که له ره توی پرسیارو و لام، به ریزه کان (خاطبان) به هاویه شی بایه خی بهستینی دهسته واژه کانی گفتگوی خویان دیاری ده کهن. که واشه پیش نه ودهی هم چه شنه زانستیک، هونمر (kunstlehre) سدرپشکی با سخواس و لیکدانه ودهی وشه ناسی له شیوهی زانستیکدا قوت بکاته وه، جوره پرسهیه کی خوبه خو له راشه دهه که سمر به سه ره تایتین پهیردن به هه لکه و دوخی دیاریکراوه.

گفتگو، رؤنراوی جوزیک له پیوهندیه و سنوره کهی له وه فراوانتره که بتوانی تیکرای قله مرهوی روونکردن وه و پاساودان بگریته خوی. گفتگو - واته سه ره نجامی پیوهندیه کی هیلکورر - له سنوری باشاری دوو که سدا که روویه رووی یه کدین، قه تیس ماوه ته وه. نه مو زنجیره بندی میژووییه ش ده گریته خوی، که به شیوه کان سهیرترو تیکچرژ او تره. پیوهندیه کی به رهه ستی کورت له نیو زنجیره بندی میژووییدا، یان پیوهندی نیوان ده رهه ستی دوورودریزه به بزیوانی دامه زراوه هه مه جوره کان و دهوره کومه لایه تیه کان له پله بندیه به کومه له کاندا (گریه کان، چینه کان، نه ته وه کان، نه ریته فرهنه نگیه کان و... تاد) هه ماهه نگ کراوه. نه مو شته که نهم پیوهندیه دو ولايه نه ده رهه ستیه دوورودریزانه ده گریته خوی، جوره گواستنه وه یان نه ریتیکی میژووییه که ده مودو وانه به شیکن لیی. له به رهه نجامدا، روونکردن وه وه رؤشنگه مری به شیوه کی سه مه ره گله دوورتر له گفتگو په رد دهستینی تا له ته ک به رینترین زنجیره بندی میژوویی هاوباره قا بیت.^(۱۲)

بزیوانیتی ددق بو نهم به کارهیتانه رؤشنگه مری بو پیو دانگی گواستنه وده نه ریتیکی میژوویی ده گه ریته وه، واته بو ریکه وهندیک که به رینوس بنه جن کراوه هه رودها قه واله و به لکه نامه و به رهه مه کانی یاده دری که له گمل رینوس و نووسیندا

پیووندیه کی هاویه‌شی بونیادیان هدیه. ئەم ھەمبەرە هاویه‌شە کە دریزە به دەق دەدات، لە رۇوهەدی کە دەقه، بە جۆریکە مانا لە پیووندی لەگەل مەبەست و نیازى نووسەر تىيىدا ھەلتۇروشىكاوە بەھۆى ھەلکەوتى بەرايى ئاخىو بە ھاوارىزەدى مەبەستى يەكەمینى (ئاخىو) "سەرپىشك" دەبىت. مەبەست و نیاز، ھەلکەوت، پاوه‌جىنى (قوم) يش رەسەنی ھەلۋىستى زيان (Sitz-im-Leben) دەق پىيىكەدەھىئىن. توانتە كانى راپقەي ھەممەچەشىنە، لەم دەممەدا لە رېڭەرى دەقىكەوە کە بەمۇرە لە ھەلۋىستى زيان دەربازى بۇوە، كراون. لەودىوهى فەمانايى وشەكانىش لە گفتۇرگۇدا، جۆرە فەمانايىه کى دەقه کى (متى، نصى، تىيىكتىچوال) دەدۇزلىتىمۇدە کە ئىمە بۇ خويىندەوەي بە كۆممەل خولك دەكات. ئەم قۇناخى راپقە بە مانا تكىنەكىيە كە شىتەللى دەقه كانە. بازنهى ھېرىمىنۇتىكى لەنیوان پەيىردنى كىدەكىي خويىنەرۇ ئەو گوزارانىيە کە ھەر بە و دەقە دەست پىيەدەكەت. بونیادىتىن مەرجى بازنهى راپقەش لە پىيکەتەي پەيىردىنى پىشىن دايە كە پەيىوندەيى بە ھەرچەشىنە رۇونكىردىنەوەيى كى گرىيدارا و بە پەيىردىنەوە ھەدیه کە لىيى پىشى كەوتۈرۈدە لە خۆى دەيگۈرتى.

له چهند سیله نیگاوه، پهره گرتني ههر جوره پهيردنیک له شیوه هر راشه دا، له گهمل راشه هوسنیل له مهه دواين بونياده وه دزه يه کيسي همه يه؟ ههر له بنره دته وه، هه رجييه ک پيوهندی به ههر جوره راشه يه که وده بيت، راشه کار ده کات به بشيوانیکي چروپر که هه رگيز او هه رگيز له به رايي تا کوتايني جياني نابيته وه. تيجمه به شیوه يه کي له نه کاو به مل گفتوكويه کدا ده که وين که پيشتر دهستي پيکردووهو تидеه کوشين تا لهو ئاراسته يه دا خومان بدوزينه وه، به شکم بهش به حالى خومان بتوانين پشكىتکي تيدا و هئه ستوى خومان بخهين. بهلى، ئوه پېرى خوازراوي بونياديکي نيوشا خندوزييانه هه مان ئايدىالي راشه يه که له ساتيتكى ديارى كراودا له شیوه خولياو ديتە، خۆي دەنوينى. ئەم گريمانى يه، هه مان ئەو گريمانى يه گادامىرە که به نيءوندگىرى (بژیوانى) ي "تىروتەواو" ناوي ده بات. تەنیا نيءوندگىرى يكى تىروتەواو دەتونى هاوا گويىرى نيواخندوزى (ونبىنى- شهود) يك بيت که هم يه کە مىنه و هم دواين. که وايە ديارە دناسىي ئايدىاليستى، ناتوانى دا كۆكى له بانگەشەي خۆي لە مهه سەرترين بونياد بکات، مەگەر بانگەشە كانى هيگل لە مهه زانىنى پەها بە شیوه يه وەگەر بخاته وەو بلىت که چىدى ئەمە تىورىك نىيە، بەلكو نيواخندوزييانى يه. که وايە ئەمە خۆي گريمانى يه کي هيئە مىنۇتىكى فەلسەفييە که راشه رهوتىكى كراوه يه و هىچ وددىار كەوتتىك قەتىس و گەمارۆي نادات.

ج- ئەگەر ئەمە دوايىن شويىنى بونىادى بەرھەستىتى بىت و ھەر چەشىنە بلىندەلەكشانىكى درۆدنگو ئاخنەنشىن، جىيى گومان نەبىت. ئەوا ئەم ھەرامەيە بەگوئىرى خۇى تا ئەپەپرى دەبىتە مايىەي گومان، ھەر كاتىكىش ئەمە رۇون بىتە وە ئەوا "بىردىكەمەوە" دىكارت، خۇىشى دەبىتە پەپەوکەرى ئەمە رەخنە بىنەواشەيەيە كە دىاردەناسى لەمەر ھەر شتىكى درەكمەوتىمىي و دىاردەيى بەكارى دەھىنېت.

تەلەكەكانى ماريفەتى تەشك زىاتر لە فىلەكانى شت و دەستكەدو تىكچۈزۈدە سەرچاوه دەگىيت. ئىمە گومانىكىمان لە يادە كە بە پرسىمارى "بۇون لەۋىدا چىيە؟" ئى هايدىگەر (بۇون و كات، بەندى ۲۵) ھاپىئناوه: "ئايا بەشىوه يەكى پىشەنگانە ئەمە يەكلايى دەبىتە وە كە دەستراڭەيشتن بە بۇون -لەوى-دا" پىيىستە بىتى بىت لە جۆرىك

لە تىيەزىرين و قۇول روانىنى تىۋىرىك لەمەر
تەورى كرددەوە گەللى كە دەريان دەخات؟
ئەم شىيە گەللاڭە كەنەنەي "بۇون - لەوى -
دا" بەگوئىرى ئەزمۇون و شروقەمى
بۇونەكى، جۆرە تەفرەدان و تەنانەت
تەفرەدائىتكە كە بونىادەكەلى لە "بۇون -
لەوى-دا" يە؟ رەنگە راست بىت كە
"بۇون-لەوى-دا" بە ئاسايىتىن
رۇونكەنەوە خوازىسيە كان كە بۆ خۇى
گەللاڭەيان دەكات، بەردەوام لە خۇى

دەپرسىت: "من ئەوەم" و بە بىي درەنگى كاتىك وەها بۇونىك نەبىت ھەراو زەناكەى
ھەتا بلىيى زىياتە؟ تايىەتمەندىي دىيارى "بۇون -لەوى -دا" كە ھەمېشە ھى منه،
بونىادى بۇون لەۋىدايە كە پىش ھەر شتىكىو گەللى جار، خۇى نەبىت؟ ئاخۇ پازاندىن و
شروقەى بۇونەكى- كە منى وەك ھەرامەيەكى حاشاھەلەگرى ئاخىزگەى كارەكەلى خۇى
دانماوه، دەكەمەتە داوىكەوە كە "بۇون-لەوى-دا" خۇبەخۇ خۇى-لە شىيۇھى راھەى
درۆسەنەي بەلگەنە ويست و بىي بىشيوان لەو (خۇيە لە رىيگە كەيدا دەينىتە وە ؟ ئايا نالوى
كە ئاسۆي بۇونناسىسى ھەرەپىيىست بۆ دىاري كەنەنەي ھەرچىيەك وەك ھەقىقەتىكى
حاشاھەلەگرى پەتى بە بىرماندا دىت، لەو بىتەدى كە خۇى لە دىدى بونىادىيەوە بە
ناتايىن دەمېنېتە وە ؟" (۳).

من لیّرەشدا، پیت به پیت، دەستەودامیئى فەلسەفەی ھايدگەر نابم، بەلکو بە رادە تىيکۆشانى خۆم درېزەدى دەدەمى. لە رەخنەگىرىنى ئايدييۇلۇزىيەكان، كە چ بە هەمان رادە يان رەنگە زياتر، لە شەرقەي دەرروونىدا كە بەلگە كانى گومانىتكىن و لە پرسىيارەكەي ھايدگەر "بۇون-لەۋى-دا" چىه؟ وەشىراوه، پەيجۇر دەكەم. ئەمپۇكە رەخنەي ئايدييۇلۇزىيەكان و دەررونىشىكارى ئامرازىتكىمان پىىددادا تا رەخنەي بەرھەست بە رەخنە دەرھەست پەركال بکەم. رەخنەي بەرناس (تۆبىزە)، لە دىدى ھۆسىرىلەوە، لەتكەك پاوجى (قوام) - شەك (Ding – Konstitution) پۇبىملىرى يەكسانىيان ھەي. ئەم رەخنەيە ھەر بەو شىوهى گوتۈيانە، رۇنارا لەسەر تايىبەتمەندىي گريمان و بۆچۈونى دانانى "گەلەلە بەرایىھەكان". بەلام ھۆسىرىل واي وينا كردووھ كە ماريفەتى تەشك ناتوانى گريمانەكى و بۆچۈونەكى بىت، چونكە لە "گەلەلە بەرایىھەكان" و "سيما" و سەرچاواھ ناگىرىت. بەللى، ماريفەتى تەشك دەتوانى لەبەر گەللى ھۆ گريمان و بۆچۈونىتكى بىت. بە رادەيەك كە ماريفەتى تەشك جۆرە گەتكۈزۈيە كى تەشكە لە گەل خۆبى و لە دەممۇدۇددا دەتوانى بە گۈرۈھى لۇزىك ئاللۇز بىت - لەبەر كىشىمەكىش و دەستوەردانە نارەواكىنى پىكەتەكانى ھەژمۇون لە پىيەندىيگەتنەشىدا - ماريفەتى تەشك، وەك پىيەندىيەكى بەناخەكىراوو بە چاپىزشىن لەوهى كە ھۆكارە جىاوازاو تايىبەتكانى چىن، دەتوانى بە هەمان رادە كە ماريفەتى بەرناس (تۆبىزە) جىيى درەنگىيە، ئەويش گومانلىكراو بىت.

ئايادەلوي بگۇترى لە رېيگەي دالەنگانى نىيەندىگىرىيەكانى ويىذان (يان ناخ يان من) (ego meditans) دوه، ديارىدەناسى لە لادانەكانى ناسىنى ئەزمۇونىي تەشك بەو شىوهەيە كە ھەيە، ھەلدىت؟ وەها كارېك بە ماناي فەراموشىكردى ئەم بابهەتىيە كە ويىذان (يان ناخ يان من) ھۆسىرىل گۆتهنى ھەر ھەمان "من تىيەھەزرم" ئى كانت نىيە كە شوناسە كەسىيەكەي كەمتر تەممۇڭاۋىيە، ئەگەر لە مانا دارپۇراو بىت. ئەمە لەبەرئەوهىيە كە "من" (ويىذان يان ناخ) دەتوانى و دەبىي بۆ بىياشى پىيەندبۇون دابلهنگىنلىرى و خۆ ھەر وەھايىشە - حاشاھەلنىكە بە مانايىكى دىكەي وشەي "پىيەندبۇون" كە لەوه بەدواوه بە ماناي پىيەندبۇون بە جىهان نىيە، بەلکو پىيەندبۇون بە ھەمان خودو دەبىي بەرھەستىيەتى سروشت و بەرھەستىيەتىيە جقاتەكان و كۆمەلگە مىزۇوييەكان لەسەر زەننەيەتى دووسەرە نەك لەسەر ناسكار(سۈرۈز - سۆجىيەكتىيەتىيە) يېكى ديارىنەكراو رۆبىنرېت. لە دەمەدا، لادانەكانى پىيەندى، راستەخۆ خۆ بە تۆرى نىۋانزەينى گرىي دەدرى كە تىيىدا سروشتىيەكى ھاوبەش و شوناسە مىزۇويي و گشتىيەكان دەكىرى

هاوشیوه‌ی ئەو كەسيهه تىيىه بلىيندىپايانه بىچم بىگن كە لە پەرهەگرافى پەنجاو ھەشتى كىتىبى رامانە دىكاراتىيەكان خراوەتە بەرباس، دەبى لادانە بونيادىيەكان لە پىيگەمى زاراوهى ويزدان (من) و خۇناسى، چەشنى ساويرگەلى وىتاكان (اوهام تصورات) لە پاوه جىيى (قوام) و بونيادى شتە كاندا ودبهر سەرنخى رېزد بىخەيت.

بە بۆچۈونى من، تەنيا جۆرىك ھىرمىنۇتىكى پىيەندى دەتوانى ئەركى رەخنە گەتنى ئايى يولۇزىيەكان لە پەيردىنى تەشك بىگرىتە ئەستو^(١٤) ئەم كارەش بە دوو شىيەتى تەواو كەرى يەكدى دىيە بەرھەم. لە لايەكەوە، ھىرمىنۇتىك دەتوانى تايىەتمەندىي لە دەرۋىستې دەرى دىاردە ئايى يولۇزىيەنىشان بىدات و ئەم كارە لەسەر بىنەماي تىيەزرينى خۆى لەمەر رۆللى پىيش-پەيردن لە پەيردىن بە بابەتى پەروەردەيى و فەرھەنگى بەشىيەتى كى گشتى رايى بکات. لىرەشدا ئەۋەندە بەسە كە چەمكى پەيردىن لە قۆناخى يەكەمدا لەمەر شىتەللى دەقەكان بەكار ھاتورە، بۇ پلەي ھەممە كىي پىشداوەرىيانيك بەرز بىكەتەوە كە لەتك تەشكدا پىيەندىيە كى مىزۇوبىي ھەممە گەدوو و پەرەگەتنى ھاربەشى ھەمە. ھەر بەو چەشىنى كە پەيردىنى چەوت جۆرە پىكھاتەيە كى بونيادىي شىتەللى و راچەيەو پىشداوەرى پىكھاتەي بونيادىي پىيەندىيە لە گەل ئەدگارە كۆمەلايەتى و دامەزراوه كانى. لە لايەكى دىكەوە، ھىرمىنۇتىك دەتوانى ھەر دېپۈستىي رەخنە ئايى يولۇزىيەكان نىشان بىدات، تەنانەت ئەگەر ئەم رەخنە و ھەلسەنگاندە لەبەر ھەمان پىكھاتەي پىيش - پەيپەرانە ھەرگىز ھەممەلايەن نەبىت. ئەم جۆرە رەخنەيەش رېنراوى توخى مەودا يە كە ئىيەمە هيشتا لىيى نەدواوين، بىلام سەر بە پىيەندىي دووسەرەي مىزۇوبىياني ئەو ناونىشانەيە.

ھەر ئەم چەمكەي مەودا، ھەمواركەرى دىالكتىيە كىي چەمكى پىيەندىبۇونە، بەو مانايمەي شىيەتىي پىيەندىبۇونى ئىيەم بە نەرىتى مىزۇوبىيەو بۇ خۆى پىيەندىبۇونىيەكى مەرجدارە بەو پىيەندىيە مەودا يەمەن دوورى و نزىكىدا لە بەرزو نزىميدا يە. ئەم بابەتەش بە ماناى نزىكىكەرنەوە دوور (لە دىدى كاتەكى، جوگرافىيائى، فەرھەنگى، رۆحى) يە. بىشىوانىتىيى دەق لەم بارەوە باشقە و مۇدىلى مەودا يە كە تەنيا و تەنيا مايمە دوورى لە خۆى نىيە، ھاوشىيەتى ئەم نامۆبۇونە (Verfremdung) كە گادامىر لە سەرتاسەرە بەرھەمە كانى خۆيدا بەرەنگارى دەبىتەوە^(١٥)، بەلكو بە ماناى راستىيە كى داھىنەرانەيە و دەقىش بە شىيەتىيە كى ھەرەبالا، پالپىشتى لە پىيەندىي دەساويىتى مەودا دەكتا.

خۆ ئەگر وەها بىت، كەواتە راڤە بەبى ئەوەي هەرگىز كۆتايىسى پى بھىنېت، مافى خۆيەتى كە خۆبەخۆ سەرنج لە تايىيەتمەندىي لە دەرۋىستەھاتۇرى دىاردى ئايدييۇلۇزىكى و ئەگەرى دەستكەرن بە رەخنەي ئايدييۇلۇزىيەكان بىدات. ھىرەمەنۇتىك دەتوانى وەها كارىك بکات، چونكە بەپىچەوانەي ئايدييالىزمى دىاردەناسانە، بابهتى قىسە كى ئەو ھەميشە ھىزۇ بانۇرى مىزۇرىي ھەمە. (ئەم خالەش وەك دەگۇترى ھىمایىكە بۇ چەمكى بەناوبانگى Wirkungs geschichtliches Bewusstsein) گادامىر^(۱۶). لەو سۆنگەو كە مەودا دووربۇونىتى قۆناغىيەكە لە پىيەبەندبۇون، دەتوانرى رەخنەي ئايدييۇلۇزىيەكان بە پازى بەرھەستەكى و روونكارانەي بەرينكەرنەوە ژياندەنەوەي پىيەندى و پەيىردىنى خۆ وىيەدان ئەڭىمەر بىكەيت. پەرەگرتى پەيىردىن، لە رېيگەي شىتەل و راڤەي دەقە كان و ھەمواركەرنى بەرەدا مامى بە رەخنەي ئايدييۇلۇزىيەكان، بەرەستى سەر بە پرۆسەي راڤە (Auslegung) يە. راڤەي دەقە كان و رەخنەي ئايدييۇلۇزىيەكان دوو رېيگەي ھەرەدىيارن كە بە گۈيرەيان پەيىردىن لە شىۋەي ھەمەدا بەرين دەبنەوەو بەم جۆرە دەبىتە ئەو شتەي كە ھەمە.

د- مىتۆدىكى بۇنىادىي دىكەي خىستەبەرياسى پىشبارىتىي دەرەھەست، ئەمەيە كە تىيۆرىي دەق بىكەينە تەوەرى ھىرەمەنۇتىك. بە راپدەيەك كە مانانى دەقىيەك لە پىيەندى لە گەل بارى بەرتەمايىي نۇوسەرەكەي سەربەخۆ دەبىت، مەسەلەي بەرەتىش ئەمە نىيە كە لە پشت دەقەوە مەبەستى ونبۇو پەيدا بىكەنەوە، بەلکو گىنگ ئەوەيە كە لە بەرامبەر دەقدا "جيھانىتكەن" بەرين دەكتەوە كە دەق دەيكتەوە يان دەيدۇزىتەوە. بە گۆتەيەكى دىكە، ئەركى ھىرەمەنۇتىك جياكىردنەوەي "شت" لە دەقە (گادامىر)، نەك دەرۇنناسىيى نۇوسەر. شەك (يان بابەت)ى دەق پىيەندىي بە پىكھاتەي ئەو پىيەندىيە ھەمە كە وەك مانا لە گۈزارەدا بۇ واتادارىيەكەي دەگەرەتەوە (فرېيگە). ھەر بەو شىۋەيەي كە ئىيمە لە گۈزارەدا، ئىدى باوەر بە مانايىك ناكەين كە بابهتى ئايدييالىيەتىي، بەلکو بەدر لەوەش لەمەر پاشخانەكەيشى پرسىيارانىك لە خۆمان دەكەين، واتە لەمەر بانگەشەو بايەخى ئەو راستىيەي لە دەقدا ھاتوو، ناتوانىن بە پىكھاتەي ئاخنەخۆيەكى (***)، بە دەزگائى نىيەكىي ئەو پىيەندبۇونانە بەسىنە بىكەين كە بەرۇبۇوم و بەرھۆ(مەلۇل)ى تىيکەرنەوە دەستوەردىنى ئەو ياسايانەيە كە دەق بەرئاولەليان دەكت. ئىيمە وىرەاي ئەمە دەمانەوەيت جيھانىتكەن تاوتۇرى و رۇشىن بىكەينەوە كە دەق دەيھىنەتە مەيدانەوە. بە باسکەرنى ئەم بابهتە، لەوە بىتناڭا نىن كە گۆتەزاي دەقگەمل كە ناوى وىيەنلىيەن - گىنگەو خەياللەگەرىي گۈرانەوە گەرانانە، دراما، شىعر-وەك بلىنى گەرانەوە بۇ جيھانى رۆزىانە

پوچه‌ل ده کاته‌وهو پییواهه زمان به‌لینی شه‌وهپری پله‌وهپایه به خوی ده‌دات، وک بلینی همر به جه‌ختی ثه‌رك، به گه‌رانه‌وه بـ قسـهـی ئـاسـاـیـ خـلـاتـی دـهـكـاتـ. بهـلـامـ كـتـومـتـ به رـاـدـهـيـهـكـ كـهـ ئـاخـيـوـيـ خـهـيـالـيـ (ئـاخـيـوـيـ خـهـيـالـيـ شـهـدـبـيـ يـانـ گـوـتـهـيـ خـهـيـالـيـ شـهـدـبـيـ) شـهـمـ ئـهـرـكـهـ خـهـيـالـيـيـهـيـ گـهـرـانـهـوهـيـ پـلـهـيـ يـهـكـمـ "هـلـدـهـپـهـسـيـرـيـتـ" وـ گـهـرـانـهـوهـيـ پـلـهـيـ دـوـودـمـ ئـازـادـ دـهـكـاتـ، كـهـ لـهـوـيـداـ جـيـهـانـ ئـيـدـيـ دـهـكـ گـشـتـكـوـيـ شـهـكـانـيـ سـوـانـدـهـنـيـ (**) دـهـرـنـاكـهـوـيـتـ، بـهـلـكـوـ هـاـوـشـيـوـهـيـ ئـاسـوـيـهـ كـهـ لـهـ زـيـانـيـ ئـيـمـهـ دـهـ بـهـ كـورـتـيـ چـهـشـنـيـ جـيـهـانـيـ زـيـانـ (Lebenwelt)، لـهـ چـهـشـنـيـ بـوـونـ - لـهـ - جـيـهـانـدـايـهـ. هـمـ رـهـهـنـديـ گـهـرـانـهـوهـيـيـهـ كـهـ تـهـنـيـاـ بـهـ بـهـرـهـهـ مـىـ خـهـيـالـگـهـرـانـهـ وـ شـيـعـرـ بـهـ قـوـنـاخـيـ پـوـخـتـيـيـسـيـ خـوـيـ دـهـكـاتـ، ئـمـمـهـشـ رـهـهـنـديـكـهـ كـهـ مـهـسـهـلـهـيـ هـيـرـمـيـنـتـوـتـيـكـيـ بـوـنيـادـيـ دـهـيـنـيـتـهـ كـاـيـهـوـهـ. مـهـسـهـلـهـكـهـ دـيـكـهـ پـيـنـاسـهـيـ هـيـرـمـيـنـتـوـتـيـكـيـ نـيـيـهـ كـهـ وـهـكـ پـهـجـوـرـيـكـ لـهـمـرـ نـيـازـهـ دـهـرـوـونـنـاسـانـهـ كـانـ لـهـ دـهـقـداـ وـهـشـيـراـونـ، بـهـلـكـوـ روـونـكـرـدـنـهـوهـوـ رـوـشـنـگـهـرـيـ بـوـونـ - لـهـ - جـيـهـانـدـايـهـ كـهـ دـهـقـنـيـشـانـيـ دـاوـهـ. ئـهـوـ شـتـهـيـ كـهـ دـهـبـيـ لـهـ دـهـقـداـ رـاـفـهـيـ بـكـهـيـتـ، دـوـزـيـ جـيـهـانـ، گـهـلـالـهـيـ جـيـهـانـيـكـهـ كـهـ دـهـتوـانـيـ تـيـيـداـ نـيـشـتـهـجـيـ بـبـيـ وـ لـهـوـيـداـ دـهـتوـانـيـ گـوـنجـاـوتـرـيـنـ كـهـرـستـهـ كـانـيـ دـابـرـيـزـيـ. خـوـ ئـهـ گـهـرـ بـنـهـواـشـهـيـ مـهـوـداـ كـهـ پـيـشـتـرـ لـيـيـ دـوـاـيـنـ بـغـيـنـهـوـهـ بـدـرـ باـسـ، دـهـتوـانـيـنـ بـيـيـشـنـ كـهـ دـهـقـنـيـ خـهـيـالـيـ يـانـ شـاعـيـرـانـهـ بـهـوـهـ قـاـيـلـ نـايـيـتـ كـهـ لـهـنـيـوانـ مـانـاـوـ نـيـازـيـ نـوـوـسـهـرـ مـهـوـداـ دـابـنـيـتـ، بـهـلـكـوـ وـيـپـاـيـ ئـهـمـ، ئـهـمـ دـهـقـهـ بـهـوـهـ قـاـيـلـ نـايـيـتـ كـهـ جـيـهـانـ دـهـهـاـوـيـتـ كـهـ لـهـ زـمـانـيـ رـوـژـانـهـداـ بـهـرـوـشـنـيـ دـهـرـبـرـدـاـوـهـ. بـهـجـوـرـهـ، جـيـهـانـيـ كـهـتـوارـ بـهـ دـهـسـاـوـيـزـيـ ئـهـوـ شـتـهـيـ كـهـ رـهـنـگـهـ بـتـوـانـيـنـ بـهـ "بـوـنـبـهـيـتـيـيـ خـهـيـالـيـ" نـاـوـدـيـرـيـ بـكـهـيـنـ وـ چـيـهـتـيـيـهـكـهـ گـوـرـاـوـهـ، ئـهـمـهـشـ گـوـرـاـنـيـ چـيـهـتـيـيـهـ كـهـ ئـهـدـبـيـاتـ لـهـ جـيـهـانـيـ كـهـتـوارـداـ دـهـپـخـسـيـنـيـ.

كـهـ واـيـهـ لـهـ بـهـرـاـمـبـهـ ئـاـيـدـيـالـيـزـمـيـ هـوـسـرـيـلـ لـهـمـرـ ئـهـمـ هـيـرـمـيـنـتـوـتـيـكـهـوـهـ كـهـ باـبـهـتـىـ دـهـقـ تـهـوـدـرـهـكـهـيـتـىـ، پـهـرـچـهـكـرـدارـهـكـهـ كـاـمـهـيـ؟

باـبـهـتـهـكـهـ هـهـرـ لـهـ بـنـهـرـهـتـ رـاـ وـهـاـيـهـ: دـيـارـدـهـنـاسـيـ هـهـرـوـهـكـ دـيـارـهـ، زـادـهـيـ دـزـيـنـهـوـهـيـ تـاـيـيـهـقـهـنـديـيـ هـهـمـهـكـيـيـ بـارـيـ بـهـرـتـهـماـوـ مـهـبـهـسـتـ بـوـوـهـ شـوـيـنـكـهـوـتـهـيـ ئـهـوـ شـتـهـنـيـيـهـ كـهـ خـوـيـ هـهـوـلـيـ بـهـ دـاوـهـ، وـاتـهـ مـانـاـيـ وـيـذـدانـ لـهـ دـهـرـهـوـهـ خـوـيـد~اهـيـهـ. بـهـمـ جـوـرـهـ تـيـوـرـيـ ئـاـيـدـيـالـيـسـتـيـيـ تـهـدارـهـكـدـانـيـ مـانـاـ لـهـ زـيـرـيـداـ، بـنـمـاـكـهـ كـانـيـ دـهـرـهـسـتـيـيـ لـيـكـوـتـوـوـهـتـهـوـهـ. سـزـايـ ئـهـمـ بـنـمـاـكـهـ، ئـهـوـ دـزـوـارـيـانـهـيـهـ كـهـ پـيـشـتـرـ لـهـمـرـ "هـاـوـتـهـرـيـيـ" ئـيـ نـيـوانـ دـيـارـدـهـنـاسـيـ وـ دـهـرـوـونـنـاسـيـداـ باـسـ كـراـ. ئـهـمـ ئـاستـهـنـگـيـيـانـهـشـ گـهـواـهـيـ ئـهـوـدـنـ كـهـ دـيـارـدـهـنـاسـيـ هـهـمـيـشـهـ لـهـ مـهـتـرـسـيـيـ وـهـ گـوـرـاـنـ بـهـ دـهـرـهـسـتـيـيـ بـلـيـنـدـهـلـكـشـاـوـانـهـدـاـيـهـ. شـيـوهـيـ بـوـنيـادـيـيـ رـهـوـانـدـنـهـوـهـيـ ئـهـمـ تـهـمـتـوـمـانـهـ هـهـمـيـشـهـ بـهـرـتـارـاـيـهـشـ، گـوـرـاـنـيـ تـهـوـدـرـيـ رـاـفـهـ دـوـزـيـ

دەرھەستىيە بۆ تەھەرى جىهان. ئەمەش نىازى دانەر دەكەت بە شوينىكەوتەي مەسەلەي بايەتى دەق.

ھ- ھىرمىنۇتىك لە ھەمانكەندا كە لەگەل تىورىيى ئايىيالىستىيى بەرزىرىن پلەي بەرپرسايدىتىيى وېۋدان (من)ى ناسكارو ھۆكاري رامان نەيارى دەنۇتىنى، بانگمان دەكەت بۇ ئەودى دەرھەستىتى بە دوايىن گوتهزاي تىورىيى پەيردىن ، نەك يەكەمین گوتهزاي ئەزمار بکەين. دەرھەستىتى - ئەگەر وا بخوازى كە دەورىكى سۈوكسارتى لە دەورى چاڭى بونىادى بىگىرېت - دەبى وەك چاۋگە و بىنەواشە لەنیيۇ بچىت.

لىېرەدا دىسان، تىورىيى دەق چاۋساخىكى باشە. ئەم تىورىيى لە راستىدا ئەوه نىشان دەدات كە كەردى دەرھەستىتى گەللىٰ جار ئەو شتە نىيە كە دەست بە پەيردىن دەكەت و زىاتر ئەو شتەيە كە پەيردىن رايى دەكەت. ئەم كەردى كۆتايىھى دەلۋى لە شىۋىدى تەرخان بە خۇ (Zueignung) دەربىردى. ئەم كەردى، بەو جۆرە كە لە ھىرمىنۇتىكى رۆماتىيىكىدا دەبىنرىت، بانگەشەي دەرھەستى سەرەكى ناكات كە گەللىٰ جار مانانى دەقى لە خۇگىرتۇوھۇ ناكىرى پىتىيە و گرى بدرېت. بەلكو زىاتر وەلەمى بابهەت و مۇزارى دەق دەداتەوە، كەوايىھە وەلەمى گوزارەكانى ئەو مانانى دەداتەوە كە لە دەقدا پەليان ھاوېشتۇوھە. كە وايىھە ئەمبىر مەودايدى كە لە ھاۋپىۋەندىي دانەر دەق خۇ پىنگە و ئامانج و مەنزىلگەي سەرەكىي ئەھو سەرەبەخۇيى بە دەق دەبەخشىت. ھەروەھا لايەنى ئەوبەر مەودايدى كە دېكەيە كە لمبەر بۇون - لە جىهانىكى نويىدا، لە سايىھى دەقىكە و گەللاھە كراوهە كە خۇي لە كۆت و بەندى درۆ ئاشكراكانى جىهان و كەتوارى رۆزىانە قوتار دەكەت و بۆخۇشى وەلەمىكە بۇ ئەم مەودا دووقاقەيە كە لە دىدى گىرنگايەتى و ھەروەھا لمبەرە كەرپاندەوەيدا بە بابهەتى دەقەوە بەند دەبىت. ھەر بەم رېچكەيەش بۆخۇي قۇناخىكە لە تىورىيى راۋە، بەلام دىسان ھەرگىز لە رېيى دەغەلبازى و ساختەكارىيە و پىشبارىتىي دەرھەستىيە كە چوار تىورىيى كەپىشۇ دەپۈچىتنىھە و يان لىي ئاگادارمان دەكەنەوە، ناخەنە رۇو.

ئەمەش بۆخۇي دەستەبەرى كەرپاندەوە بۇ سەرتىرىن پلەي دەرھەستىتىي نىيە، وەك بلىيى گەواھىيى ئەم شىۋىدىي خوارەوەيە: ئەگەر دىسان ئەم بابهەتە راستە بىت كە ھىرمىنۇتىك لە شىۋىدى دركى وېۋداندا راپەپەرپىرى، دەبى دەرھەستگەرایى ئەم گوزارەيە ھەموار بکەيت و بىزىت كە خۇدرك كردىن - پەيردىن ھاوباشارى دەقە - لەم ئان و ساتەدا ھەرچىيەك ھەنۇكە تەرخان بە خۆيە، لە روانگەيە كى نەرىنېيىھەوە تەرخان بە خۆيە. تەرخانكەن، بەو مانانىي دېت كە ئەو شتەي بىنگانەيە، بىكەين بە هى خۆمان. ئەو شتەي كە تەرخانىش كراوهە، كەتومت بابهەتى دەقە كەيە. بەلام بابهەتى دەق تەنبا

له کاتیکدا دهیته تایبەت کە خۆم لە تەرخانى خۆم دابالىم و لىنگەرېم بىم بە باپەتى دەق.
ئىدى لەو دەمەدا من، واتە منى سەرپىش، خۆم لەتەك خۆم، واتە بەردەستى دەق
بەردەيل (معاوضة) كردوه.

ويىرای ئەمە، دەتوانى ئەم پروسەيە بە زاراوهى مەودا دەربىرى و لە جۆرىك مەوداى
خۇ لە خۆ بىۋىيى كە لە نىۋئاخنى تەرخان بە خۆدا جىنى گرتۇوه. ئەم مەوداىيە تىكىراى
ستراتىزىيە كانى بەدگومانى لە رەخنەي ئايىلۇرۇزىيە كان لە كار دەخات، ئەمەش شتىكە
لە دەپىش گوتراودو يەكىك لە فۆرمە سەرەكىيە كانىيەتى. مەوداش بە گەلىٰ شىۋوھ
فۆرمى ھەممەچەشنه و بە باشتىن شىۋوھ، قۇناخى قەيراناوبىي پەيدەن پىك دەھىنېت.
ئەمەش سەركىزىن و بنەواشەيىتىن ئەدگارى مەوداىيە و دەبىتە هوى ھەردسى بانگەشەي
وېژدان (من) لەمەر دوايىن چاوجە. وېژدان (من) يىش دەبىي بۆ خىرى "بۇونبەيىتىيە
خەيالىيەكان" بىگىتە ئەستۆ كە بەھۆيانەوە رەنگە بتوانى وەلامى "بۇونبەيىتىيە
خەيالىيەكان" لەمەر كە توارىك بىاتەوە كە ويىزى خەيالگەرانەو شىعىر زىاتر لە ھەر
ئەدگارىيەكى دىكەي دەرپىن، دەپەخسىيەن. ھەر بەھۆى ئەم شىۋازەي ولاًمانەوەيەشە
كە ھېرمىنۇتىك لە بەرامبەر ئايىلەيزىمدا تا ئەپەپەرى بەرپسايەتى سىنگى
دردەپەرېنى.

پەرأۋىزە كانى بەشى يەكەم:

(1). Cel essai fait le point des changements de méthode impliqués par ma proper evolution depuis une phénoménologie eidétique, dans le Volontaire et L' involontaire (1950), jusqua'à De L' interprétation: Essai sur Freud (1965) et Le Conflit des Interpretaions (1970).

(2). Ce texte, publité une première fois dans *Jahrbuch für phän*, Forschung (1930) a été édité par Walter Biemel et publié par le regretté H. L. van Breda, directeur des Archives Husserl à Louvain, dans *Husserliana* V, pp. 138 – 162 Nijhoff, La Haye (1962); trad. fr., post – face à mes *Idées Directrices*, par L. kelkel, Revue de *Métaphysique et de Morale*, 1957, n. 4, pp. 369 - 398. ⁽¹⁾. Nachwort, 'Re

(3). *Husserliana*, V, p. 139, 1, 27; tr. Fr., p. 373

(4). *Husserliana*, V, p. 160, 1. 25; tr. Fr., p. 396.

(5). *Ibid.*, § 1 et 2.

(6). Husserliana, V, p. 142, 1, 7; tr. Fr., p. 378.

* لیزددا مه بهسته که شهودیه که دوشت به وکیمک بزاینت که لیکچوونیان دبیته مایه‌ی سه‌لیشیون. به کوردی دبیته "پیکگرن" و اته شمه‌یان بدو دگری(پیتوایه شمه‌یان شهود و شهودیان شمه‌یه). لیزددا وشهی "اشتباه" به مانای همه نهاتووه، بهلکو به مانای "بهارشیودزانین" هاتووه، و اته به همه‌دادچوون همه‌یه، نهک همه‌کردن.

(7). Le mot verliert revient trois fois: Husserliana V, p. 145, 1.4, 6, 9; tr. Fr., p. 379.

(8). Husserliana V, p. 139, 1. 7 tr. Fr., p. 372.

(9). M. Heidegger, Sein und Zeit § 32, p. 149; tr. Fr., p. 185.

(10). Ibid., p. 150; tr. Fr., p. 187.

(11). Ibid., p. 151; tr. Fr., p. 188.

(12). H. G. Gadamer. Waherheit und Methode. Pp. 250 suiv.

(13). Sein und Zeit, p. 115 – 16; tr. fr., p. 146 - 7.

(14). P. Ricoeur, 'Herméneutique Critique des idéologies' in Idéologie et Démystification, éd. Castelli, Aubier, 1973.

(15). H. G. Gadamer., op. cit., 11. 80, 156, 159, 364 suiv.

(16). Ibid., p. 284.

* مه بهست پیکهاته‌ی خروگرتووی مانا - وشهیه که مانا و پهیش همنده ناخه‌کی بوونتمهوه که له باری دهروونییه‌وه کارتینکه‌ریسیه‌کهی هر له‌گهله بیستن یان بینیندا له بیزه‌ر - بهریتزا ده‌ردکه‌ویت. ثم پیکهاته‌یه همان مانای خروگرتووه.

** هرچییهک که "مس" بکریت. له چاوگی "سوین" و درم گرتووه "بهم مانایه" سه‌ری له تاسمان ده‌سوو", "دستی لی‌ده‌سوو".

* دیاره ثم رسته‌یه به زمانیکی شهده‌یی شالوز ده‌بردراده و له‌بر کایه‌کردن به جیاناوی خویی "خو", که می‌تک تیگیشن له رسته‌کهی شالوز کردوه. به کورتی پیکر دهیه‌ویت باس له دوورکه‌وتهوه له "خوته‌ویری" له ره‌وتی راشه‌ی ده‌قدا بکات. دیاره له رسته‌ی خوارووتردا، کاتیک باس له "مه‌وداگرتن له خو" ده‌کات مه بهسته روونتر دبیته‌وه.

سه‌چاوه: پاول ریکور، پدیدارشناسی و هرمنوتیک، ترجمه‌ی: سید زیائودین ده‌شیری، در: نامه‌ی فلسفه، پرتال جامع علوم انسانی .

شۆرٽش و گەرەبىدەبى
ئارسەر رامبۇ و گەرانى رۇمانسىيەكانى سەدىھىن ھەزىزەو
نۆزدە بەدۋووچ بۆھمىيەتدا

ئىسماعىيل حەممەتەمین

پۇشىنگەرى مندالانى خۆى دەخوات، ئەمە گۆتمىيەكى بەناوبانگە لە شۆرپى فەرنىسىداو ئەو ساتە گوترا كە شۆرپى يەك لەدواى يەك رۆلەكانى خۆى دەخوارد، كاتىيىك (مارا) دەبىتە يەكمە كەس (رۇپسېپىر) بە (چەققۇ قەنارە) كە بە گىلىۋتىن (Guillotin) ناسراوه، سەرى دەچىتە نىيۇ سەبەتەي نۇرمە تازەكانى رۇشىنگەرييەوە. لەدواى ئەودە، دىيارە (رۇپسېپىر) و چەندانى دىكە سەرييان دەپەرپىنرىت، نەودى نويىي كۆتايى سەددەي ھەزىزەو سەددەي نۆزدە لەنىيۇ ئەم ھەرايدا داو لەنىيۇ ئەم ھەموو سەردەپەرپىندراروو خەونە نويىياندە باهادۇرى ماناكانى ژياندا دەگەران. (ئارسەر رامبۇ) كە نەودى دووھەمى

شۆرپشی فەرەنسىيە لەم فەوزايىدا لەبەرددم رۆحى سەددىيەكى نويى پە خوين و جەنگى رۆشنگەرە سىاسىيەكانەوە خەونى بە نوسىينى شىعەرەوە دەبىنى.

لەوانەيە ئا لەم ساتە وەختەدا دۇوفىگۈرى شىعەريان بىتەوە ياد، كەئەوېش ھەردوو شاعىرى فەرەنسىن، يەكەميان (ئارسەر رامبىز ۱۸۵۴- ۱۸۹۱)، دۇوهەميان (پاول ۋەرلىن ۱۸۶۴- ۱۸۹۶) ئەم دۇوفىگۈرە بەرای من نويىنەرى گەپان بۇون بەدۇوى شۇناسىيىكى ئىندىيەقىدوالىدا. ھەرچەندە ھەردوو شاعىرەكە، بەتاپىيەت (ئارسەر رامبىز) لەتەمەندا گەنجىكى ھەرزەكارى داھىنەر بۇو، بەلام (پاول ۋەرلىن) لە شاعىرە كامال و ناودارەكان بۇو. ھەردوو كىيان بانگەشە بۇون بۆ ژيانى (بۆھىمى) و گەرپىدەيى، بىيگومان لەدەرى مانەوە لە شوينىكىدا بۇون كە ئەقلەتى گۈندو ئۆرۈستۈركاتىيەتى فەرەنسى چەسپاندبوو. لەشىۋە ژيانى رامبىيىدا خەوتىن لە كىيىلگە تەرۇ شىدارەكاندا دەبىتە نەزىتى مەرقىيەك، كە چىتر وابەستە نىيە بە گۈندەكەيەوە، بەجفاتەوە، بە شارى بچوك و بىنەمالەوە، بەخواو پاشاواه، بەلتكو وەك تاكىك لەنیيو جىهاندا وابەستەيە بەسروشتى جىهانەوە، بەخۆيەوە، بە تەنھايى خۆيەوە. سەفتر لەشارىكەوە بۆ شارىكى دىكە و بەبى مەبەست، بۆ گەرپىدەيى و گەپان بۇو بەدۇوى مانانى نوئى لە جىهاندا، رامبىز لەم گەپانەيدا بەنیيو شارەكاندا، سەرەرای ئازارى گەورەي بىتپارەيى و ئازارى دەرۈونى، جوانلىقىن شاكارى شىعەرى پىشكەش بەجىهان كرد، گەرپىدەيى و بۆھىمەت لەگەل رامبىدا بۇ بەرىتىوالىيىكى شىعەرى.

(ئارسەر رامبىز) داھىنەرىيىكى گەورەي شىعەرى فەرەنسى بۇو، ژيانى شىعەرى ئەو لە چەند سالىكىدا بەرھەمى ھەبۇو، بەلام ئەم چەند سالە تەواوى دەمۇچاوى شىعەر لە فەرەنسادا دەگۆرەت. گەرەخنەگەكان (رامبىز مالارمىز و پاول ۋەرلىن) بە داھىنەرى (سومېولىزم) لەشىعەدا كاتىگۈرۈزۈ دەستىنىشان بىكەن، يان خانەبەندىيان بىكەن لەو قوتاپخانەيەدا، ئەوا من پىيموايە (شىۋاپىزى ژيانى) ئەوان وەك (شاعىرەك لە جىهاندا) يان وەك (نوسەرەيىك لە جىهاندا) خالىكى سەرخەراكىشانەيە. بۆ نۇونە يەكىك لە سىفەتە دىيارەكانى (ئارسەر رامبىز) ئەو بۇ نەيدەتوانى بەشويىنەكى دىيارىكراوەوە پابەند بىت. ئەم شاعىرە لە زەمەنەنەكى پە فەوزايى سىياسىدا دەزىيا، زەمەنەنەك ئەورۇپا لەبەرددم خەونى نوئى خۆيدا بۇو، لە دواي شۆرپشى فەرەنسى لە (۱۷۸۹- ۱۷۹۹) لەبەرددم جەنگى نىوان نۆرمەكانى رۆشنگەرەي و نۆرمەكانى كلىساو قەيسەرەكاندا بۇو. ئەم جەنگە پەيوهندى بە بەخەونى نەوەي نوئى بە دىنايەكى دىكەي پە يەكسانى و برايەتى و دادپەرەرەيەوە ھەبۇو،

هەر ئەم خەونەيە كە (رۆمانسييەت) وەك تەورىزەنگى سیاسى و فەلسەفى و ھونەرى و شىعرى دەخولقىنىيەت، بەلام لەھەمان كاتىشدا ھەمان نۆرم و بەھاى نويىن كە ئەورۇپا جارىيەت لە خويندا نقوم دەكات. ئەورۇپا جەنگىكى نوى بەخۆيەوە دەبىنېت كە جەنگى مىرەكان نىيە لهنىيۇ خۆياندا، بەلکو جەنگى (رۆشنىڭەرە سیاسىيەكانە) لەگەل مىرو قەيسەرەكاندا، لەگەل جەنگى نوىي نیوان (ناپلىيون پۇناپارت) و قەيسەرەكاندا، گەرانە بەدۇوى (رۆشنىڭەرە كى رۆمانسىدا) كە لە رۆحى شىعىدا لەدایك دەبىت.

Stefan Zweig (شتىقان تىقايىك)

Zweig ئى نوسەرى ئەلمانى لە
كتىيې (شەركىدىن لەگەل خىودا)
ھۆلدرلىن، كلايىست نىتچە^{*} ئاماژە
بەو فەوزا سیاسىيە دەكات، كە
رۆمانسييەت بەخۆيەوە بىنیویەتى.
رۆشنېيران و فەيلەسۋافان لەم جەنگەدا
ھەندىيەك جار لايەنگىرو ھەندىيەك جارىش
پەخەون و ھەندىيەك جار نائومىيد دەبن
لە خودى رۆشنىڭەرە، بۇ نۇونە

فەيلەسۋىيەكى گەورەي وەك (ھىيگەن) لەم فەوزايىدا ناپلىيونى لىيەبىتە (رۆحى جىيەن لەسەر ئەسپىيەك)، ھەرودە (شىلەر و گۆتە) خەون بە رۆشنىڭەرە كى ئەلمانىيەو دەبىنەن لەسەر شىۋازى مۇدىلە فەردىنىيەكە، بەلام بە بى گىلۇتىن و سەرپەرەنەن و تۈندوتىيەتى. ئەوان لهنىيۇ رۈوداوه كاندا خەونى نوى بەرھەمدىيەن كە خەونى رۆمانسييەكانى نەودى دووھەمى شۆپشى فەردىنىيە. لاي (تىقايىك) كە باسى شاعىرى ئەلمانى (ھۆلدرلىن) دەكات، باس لەو ئاشاوه سیاسىيە رۆشنىڭەرە كە فەوزايى كى گەورەي لە رۆحى ئەورۇپادا بەرپاكردبو. بەرپا (تىقايىك) سەددەي ھەژدە (سەددەي پىرەكان بۇو، سەددەي رۆسۇو ھايدىن و لاپىنزو كانت بۇو .. ل٢٢)، بەلام سەددەي نۆزەدە لاي نوسەرە ئىسایىست و چىرۇكنوسىكى وەك (تىقايىك) سەددەي نائومىيدى گەنجان بۇو، لەم باردىيەشمەوە دەلىت: "سەددەي نوى، سەددەي نوزدە، گەنخەكانى خۆى خۇشناویت".

دیاره لیزدا دهیت ئامازه بەوە بکەین کە (ئارسەر رامبۇ) و (پاول ۋېرلىن) كورى سەددى نۆزدە بۇون، ئەم سەددىيە بەدەست فەوزاي سیاسى و زۆرانبازىيەكانى ناپلىيون پۇناپارتەوە دەينالاندو رەھىتكى تازە لە ئەوروپادا لەدایكبىبو، كە دەبوايە سیاسەت و مەملانىيەكانى بەزۆرملىيە رابكىشىتە نىتو جىھانەوە. بەلى ئازىزان زۆرجار قۇناغىيەنى ئۆزى ئىيان لەتارادايە و لە بەردەماندا خۇزى رادەكىشىت، بەلام جەستەيەكى قورسە دەبىت لە نادىيارەوە رايىكىشىنە نىتو دىارو لەنیتو خۆماندا ئامادەي بکەين. زۆرجار قۇناغە تازەكانى ئىيانى خۆشمان بەقورسى و ھەنگاوى خاودە جىيگە بەزىانى كۆنинە لەق دەكەت، ھەر بۆيە دەبىت ئىيمە رۆحى سەددىيەكى نوى، قۇناغىيەنى نوى وەها بناسىنەوە كە سەرەتا بىزارمان دەكەت، چونكە شتە كۆنинە كان لەشۈينى خۆيان نامىيەن، چىتە رۆز لەو كەلەوە ھەلنىيەت كە سەددىيە راپوردو لىتوەي ھەلھاتووە. ئاوهە رۆحى قۇناغە نۆيىيەكانى ئىيان خاودەنی خۆرى خۆيەتى، خاودەنی ھەناسەي خۆيەتى، خاودەنی جولە و زيانى خۆيەتى.

كارى رۆشنېير ئەوەيە ئەم سەددىيە بانگىشە پىېبكەت و بىكاتە دىار، بەلام لەگەلىشىدا ھەموو ھىزەكانى دونىيە كۆنەيە تىكىدەجىت، لەبەر ئەوەش سەددىيە ھەژەدە راستە سەددىي (پىرە لەسەرخۆكەن) بۇو، وەك (شتىغان تىڭىزىك) رەخنەيلىدەگىت، بەلام بەپىچەوانەي ئەم راپىيە من پىيموايە، ئەم فەوزايەي لە ئايidiyai پىرە لەسەرخۆكەنەي وەك (رۆسۇو ۋۇلتىرۇ مۆنسىيەكىيۇ كانتو ھىيگلۇ بۇدىلىرۇ ھۆگۈ.. تاد) درەشايدى وە، رۆمانسييەتى خولقاند، رۆمانسييەت وەك مىزدەيدىك بەمرۆشقىكى نوبىي پېنىيگەرانى. لە سەددى نۆزدەوە شاعيران و بىرمەندانى وەك (شىلەر بایرۇن و گۆته شۇپىنەدارو پۇشكىن و رامبۇو فەرلىن و مالارمىز) و زۆرى دىكە، لەنیوان رۆمانسييەتى شۇرۇشىگىرانو خەونەكانى رۆشىنگەراندا بى ۋۆرقەبىي و ناثارامى ھەلەبىزىن. بەلام لەم بىئۆرقەبىيە وە مرۆشقىكى نوبىي بە كىروگازەكانىيەوە لەدایك دەبىت، بەجۆرىك كەچىت وېنەي مرۆشقى سەددەكانى ناودەپاست تواناتى گەرپانەوەي نىبىي بۆ نىيۇ ئىيان، ئاوهە دەنیا بۆئەبەد مالىتاشىيەكانى سەددى ناودەپاست دەكەت، مرۆشقى نوبىي بەنېگەرانى گەورەوە لەدایكەبىت، ئەجارەيان مرۆشقىك بى پەنگەمى خاودەندو بى ئاين و بى پاشاو بى گوند، بە تەنها وەك بۆھىمەيك بەنېو كىشىدەرەكاندا گەشتى خۆى دەستپىدەكەت، ئەم بۆھىمەي، يان ئەم گەپىدەي، رۆحى رۆمانسييەتىكى نىيگەرانە و بانگەشەي سەددىيەكى نوبى دەكەت، كە سەددى بىستە، ئەم سەددىيەش وەك ھەمووان دەزانىن پېپۇو لە خەون و داھىنان و جەنگى تىرسناك.

دیاره نابیت ئەو له بیر بکەین وەك (شتىغان تىقانىك) باسى لىيۇدەكەت، زۆربەي ئەم نوسەرو شاعىرانەي ناودپاستى سەددەي ھەزەد، كە له دواي شۆرۈشى فەرەنسىيەوە دىن و له رۆحى سەددەي نۆزىدەدا جىنگىردىن، له نىتوان فەوزاي ئەم بە جىھېيشتنى رۆحى سەددەي پىرو سەددەي نويىدا تۇوشى تاران و تراوماونە خۆشى دەرۈونى دەبن. بۇ نۇونە (پوشكىن) له شەرە دەمانچەيە كەدا دە كۈزۈت، (لۇرد بايرۇن) خەونى رېزگار كەردنى (يۇنان) له ژىر دەست (توركى عۆسمانى) دەكتە ئامانجى خۆي و بە گەنجى له سەر دوورگەمى دەمرىت. بىگومان ئەمەش دواي ئەوەي ئەم شاعىرە (لۇرد بايرۇن) Mesolongion بە خۆي و دووهەزارو پىئىنج سەد پىاوهە دەكتە يۇنان بۇ خەبات له پىئىناو رېزگار كەردنى يۇناندا بکات.

بايرۇنى شاعىرى گەنج له ولاتىكەوە بۇ ولاتىك، له شوينىكەوە بۇ شوينىكى دىكە، له راكردىنەوە له خىزانە ھەدرە دەولەمەندەكەمى (بايرۇنە كان) بە دووی خەونىكەدا دەگەپىت و پارەو ھىزى تونانى خۆي بۇ خەونى ئازادى تەرخاندەكەت. ئاوهە ئازىزانىم رۆشنگەرمى فەوزايەكى گەورەي لە رۆحى نەوەي نويىدا دروست كەدبۇو، كە ئەمسەر تا ئەم سەرى ئەوروپاى لە دەست حوكىمى ئۆرسەتكەراتىتەت و له دوا جارىشدا يۇنانى لە دەست (خىلافەتى عۆسمانى) ئازادى كەردى. بەمشىيەت شاعىرە كان كورى سەددەي خۆيان بۇون، له نىتوان خەونى رۆشنگەرانەي (پىرە له سەرخۆكان) و (گەنجە نائۇمىيەدە كان)دا شىۋازى زيانى بۆھىمى و گەرىدەيى بە دووی مانا كانى زياندا، دەبىتە بازىمى زيانى كولتۇرى سەددەي نۆزىدە، كە مىرىمندالىيىكى وەك (ئارسەر رامبۇ) ئىيىدا گەورە بۇو.

شۆرۈش شەمەندە فەرىيەكى شەكەت

شۆرۈشە كان ھەرگىز ناگەنە ئامانجى خۆيان، شۆرۈش شەمەندە فەرىيەكە ھەرگىز ناگاتە ويىستىگەي خۆي، بەلكو تا پىرەبىت لە ويىستىگەي ترسنۆك و شىتەت و دزە كاندا دەگىرسىتەتەد. له واگۇنى شۆرۈشدا، له واگۇنى پىشەوەي شۆرۈشدا خەوبىنەرە كان دەبىنەن بە گەرم و گورپەكى گەورەوە لە دوا ويىستىگە دەرۈوان. له واگۇنە كانى دىكەدا سىخورە كان، دەستبىرە كان، دزە كان، ترسنۆكە كان، سۆزانىيە دزە كان، زمان لىيەرە كان، راپۇرت نوسە كان، كاسە ليىسە كان، تەنيشت مەجھەلە كان، بىنەنگ و كېلىي دانىشتوون، چاودپىي گەيىشتىنى شۆرۈش بە دوا ويىستىگە سەركەوتىنى سىياسى و دەسەلەخوازى، له هەمان كاتىشدا وەك كرمى مشەخۇر لە دەرۈوان، تا بىزانن لە كويىدا شۆرۈش پە كىدە كەۋىت و خاود دېيتەوە، بۇ

نه و هی ئه و ان به دزیه وه یه ک له دواي يه ک دابه زن و بچنه به رهی دژه شورش وه، ياخود که هی شورش سه رد ه که ویت بو ته و هی ئه وان به ره و ورژم به ره و فارگونی خه و بینه رو نوسه رو شورش گیره کان برؤن. به ستایش و شیوازه نا شرینه کانیان جیگه یان پی لیث بکه ن و به رهه می سه رکه و تنسی سیاسی بو خویان بقوزن و هه، خویان بکه ن به را به پی ته به دی گه شتی دور دریش شورش و خه و بینه رو نوسه رو شورش گیره کانیش به ره و خانه نشین بونو نی ته به دی را پیچ بکه ن. ته مانه هه میشه دواي سه رکه و تنسی شورش کان ترسن و کانه به ری ره بخی شورش بو خویان ده بهن. میژو وی شورش هه روابو وه، هه میشه له کاتی هه لایس اندیدا زن و پیاوه ئازا کان په ره ورد ه ده که ن و ترسن و کان به ره که ه ده خوئن. له و ده هی میژو وی مرؤ قایه تی هه بعوه شورش ته کتیک بعوه بو خه و بینه نین، به لام هه رگیز ته کتیک نه بعوه بو به دی بینه نانی خه و ن.

له دوای شورشی فهره‌نسیدا، پیاوه بچوکه کهی شورشی فهره‌نسی که ناوی (نایلیون پوناپارت) ببو، شورشی فهره‌نسی بتو قازانچی خوی به کارهینا، شورشه که دژی دهسه‌لاتی پادشاهی و کلیسا بناغه‌ی خوی دامه‌زراندبوو، له شورشیکهوه که (زان ژاک رۆسق) و (قولتیر) و (کانت) و (مؤنتیسیکو) و چهندانی دیکه، به روشنایی بیری خویان تیزبه‌ندیان کردببوو. چهندها ژن و پیاوی ثازا په لاما ری حوكمی تاریکی لویسی شازده و پادشاهیتی و به گزاده‌ی ناشرینیان داو قمه‌هینان له چهقی ژیانی سیاسی و کومه‌لایه‌تی ددرکرد، که تاوه کو ٿئو کاته پسوله‌ی به‌ههشت و پاکبونه‌وہیان به ههزاران ده فروشته‌وه. شورش سردہ که‌ویت، به‌لام زور نابات ترسنؤکه کانی وهک (ماراو رۆپسپیر) و چهندانیتر، له واگونه کانی پشته‌وه دین و شورش به‌ثاراسته‌ی گهوره‌کردنی هیزی خویان ٿاراسته ده کهن. له دوايدا تیرۆر به‌رهه مدینو سه‌ری یه‌کتري ده‌پریئن، (مارا) یه‌که جار سه‌ری ده‌پریئریت و له دواجاریشدا (رۆپسپیر). لهم نیوهدشدا ٿئو ٿه‌فسه‌ره بالا کورته پر گری ده‌روونیه‌ی که ناوی (پوناپارت)، دیته سه‌ر حوكم و له‌پیچیکدا دهیه‌ویت شورش به‌ره و ویستگه‌ی به‌رزوه‌ندیه کانی خوی ٿاراسته بکات، خوی ده‌کات به قهیسه‌رو روشنگه‌ران ده‌خاته به‌ندیمانه سه‌ریان ده‌پریئت و له دواجاریشدا به‌ددوی دانپیداناندا لالاین پاشا و میره کانی ٿه‌وروپاوه ده‌گهرا. که‌چی دوای دۆراندنی له شه‌ری (واته‌رلو)، له سه‌ر دورگه‌یه کی ٿینگلیزیدا به‌دورخراوه‌ی ده‌مریت... ٿاوه‌ها دۆزه‌خیک له فه‌رنه‌مان به‌سه‌ر ناسمانیدا ده‌کیشیت، که پریتی له‌نانو می‌دی، وهک له‌وهو پیش ٿامازه‌مان به قسمه‌یه کی، فهیله‌سوفي ٿله‌لمانی (سته‌ر سلوتیردايك) ده‌باره‌ی نایلیون دا، که ده‌لیت

(پُوناپارت) له دورگه‌یه کی بچوکوه دیته نیو شورشی فرهنگی و له سهر دورگه‌یه کی بچوکیش به دورخراویی ده مریت..

بُوهیمهت له نیو شورشدا

له نیو ئەم هەرایدا (ئارسەر رامبۆ) گەنج و میرمندال بەدووی شیعرا دەگەرا، بەدووی شاری گەوره (ژیانی پاریسی)، بۆ ئەوی میرد مندال كەتازە دەبیت بەشانزە سال، شاریکی بچوکی وەك (Charleville-شارفیل) كە تییدا گەوره بۇوه خانه وادەکەی تییدا دەزىن، لای ئەو بچوک و بچوکتە دەبیتەوە، دەبیت بەدەمى شوشەیه کی تەسک، من پیمایە لای (ئارسەر رامبۆ) میرد مندال، هەرزەکار، ھەموو ئەو خۇنانەی لە دواى شکستى شورشی فەرنىسى كەشى دنيا پىدەكەن، ھەموو ئەو (زارەترەکىيە سیاسىيە) و تىرۆرى پراكىزە دەكىت، ھەموو ئەو (خون بىينىنە بە دوارىزى يەكسان) و ھەموو خدون بىينىنە كان بۆ ۋازادى بۇون. بەلام ئارامى خۆى، ھېيورى خۆى، پەناگى خۆى، لەگەران بەدووی بەختەورى شیعريدا دەدۇزىتەوە. خۆى لە بُوهیمەتدا دەبىنیتەوە، كە گەرانە بەدووی مانايە کى نوى له نیو خەراباتىكى پى شکستى شورشدا، لىرەوە (ئارسەر رامبۆ) ئەم پەناگىيە لە سبۈلىزىدا دەبىنیتەوە. ديارە نايىت ئەوەمان لەپەر بچىت كە (ئارسەر رامبۆ) بەم بُوهىمەتىيەوە، دەبىتە يەكىك لە دامەزىتمەرانى سبۈلىزم لە شیعرا.

كاتىك (ناپوليونى سىيەم) لە ۱۸۷۰دا پىيارى جەنگ لە دەزى ئەلمانىي پىرسى دەدا، ھەر خىرا (ئارسەر رامبۆ) زىدە لە دايىكبوونى بە جىددەھىلىت. ئەلمانە كان خىرا دىنه نیو فەرنىساو لە پاريس نىزىك دەبنەوە، لە دواجارىشدا پاريس داگىرەكەن و بەرىكەوتىنامەيەك دەكشىنە دەرەوەي پاريس و لەوى دەمەننەوە، (ناپوليونى سىيەم) يش زۆر زوو بۆ ئەلمانە كان ملدەدات. لە ساتەوەختەدا (كۆمۆنەي پاريس) دەبىتە لانكەي بەرگى. لە مارسى ۱۸۷۱دا لە دەرئەنجامى دۇراندى (ناپوليونى سىيەم) و ملکەچى خۆى

بۆ ئەلمان و قەیسەرانى ئەوروپا، (کۆمۆنەی پاریس)، وەك ئەكتىيەك بۆ بەرگىيىردن لە نۆرمەكانى شۆرپشى فەرەنسى و لە دروشەكانى (ئازادى و يەكسانى و برايەتى) لە شارى پاریس پىتكەرىت. بەمحورە (کۆمۆنەی پاریس) شارى پاریس دەكتاتە شارى مەتمەرىزە كان، لە هەموو شوينىيەك سەنگەر لىيەدەرىيەت و مەتمەرىزە لەلدىچۈرىت. شۆرپشىگىرە كان حۆكمەتى خۇيان بەناوى (کۆمۆنەی پاریس) پىتكەدىن و ديسانەوه دنيا پرەدەبىتەوه لە خۇونبىين بەدواپۇشىكى يەكسان، ديسانەوه جادەكانى پاریس پە لە رۇشنىڭەرى و كەفوکول دەبىتەوه. هەرجەندە (ئارسەر رامبۇ) لەو تەممەنە هەرزەيىھدا بەشدارە لە کۆمۆنەدا، بەلام ئەم بەشدارابۇونە ئەو، جىڭە لە گەرانى ئەو بە دواى بەختەوەرى و ئاراميدا، بە دواى شىعىدا، هيچىت نىيە.

ئەم کۆمۆنەيە زۆر زوو سەركوت دەكىت و لەبەرەم ھېتى گەورەي ئەلمانە پرۆسىيەكان و جاشە فەرەنسىيەكانىاندا خۆي ناگىرىت. جادەكانى پاریس ديسانەوه خۆيىنى نوچىيانلى دەچۈرىتەوه، دواى دوو مانگ ئەم کۆمۆنەيە، (کۆمۆنەي پاریس) دەرۋوختىت، جادەكانى پاریس بە خۆيىنى شۆرپشىگىرەنلى كۆمۆنە سورور دەبن. راستە خۇونبىين بە رۇشنىڭەرىيەوه لە رۇوى سىياسى و دەسمەلاتەوه شىكست دەخوات، بەلام وەك خىويىكى بە ئاسمانى ئەوروپادا دەسۈرپەتەوه و ئەوروپايى سەددەي ناودەرواست تا ئەبەد بۆ ئەوروپايىكى دىكە، دەگۆرىت.

بە راي من بەشدارى (ئارسەر رامبۇ) لە كۆمۆنەي پاریس لە خولىايەكى گەورەي شىعىدە بۇوە، نەك سىياسەت و شۆرپشىگىرە، هەرجەندە شۆرپشىگىرە خۆي لەخۆيدا شاعيرىتىيە لە فۇرمىكى دىكەدا. بەلام بۆ رامبۇ شۆرپشىگىرە ماناى گەپان بۇو بەدۇوى ماناىيەكى نوچىي بەختەوەرى، يېڭىمان لەرىيگە بۆھمىيەتى، گەرىدەيى ئەو بەدۇوى ماناىيەكى نوچى لە قەسىدە شىعىریدا. هەموو ئەمانە ھەولۇدان بۇون بۆ دەرچۈن لەكلىشە گۇندىيەكانى شىتو azi ژيان، ئەو دەيىيىت لەسەر زەھىيەك بىت دوور لەدایكى و مامۆستاپاۋىتىكارو ھاپپى (ئىزەمبارد Izambard) كە بىرپايان بە توانا شىعىريەكانى رامبۇ ھەبۇو. ئاودەها (ئارسەر رامبۇ) ئەم ھەرایە دەقۇزىتەوه و لەزىز پاساوى ئەوهى كە (شارقىل) شارىيەكى بچوکە و رۇزئانە دىوانەكانى (پاول ۋەرلىن) پىتناكات بەرەو پاریس سوارى شەممەندەفەر دەبىت. لەمەن لەبەر ئەوهى تەممەنى مندالەو بلىتى پىنەيە، دەستگىرەدەكىرىت تاودەكە (ئىزەمبارد) مامۆستاپاۋى بەھانايەوه دېت و دەيگەرپەننەتەوه بۆ شارە بچوکەكە. سەير لەدایە ديسانەوه ھەولۇددات دوور لەو شارە بچوکە بىزى، بۆيە

سەفەریکى كورت بۇ بهلىكى دەكات، بەنيازى ئەوهى لەوى كارى رۇژنامەوانى بکات، بەلام لەوى لمبەر تەمەنى ھەزرەيى لە ھېچ شويىنېك ودرناگىرىت. ھەرچەندە (رامبۆ) لە بوارى نوسىندا بەتوانا بۇو، بەلام كۆنزەقاتىزم لە تەمەن و خانەدانى تىيەگات، نەك لە توanax بەھەرەمەندى، ئاودە سەركەتوو نابىت لەوهى كارى لە رۇژنامەيەكدا دەستبىكەۋىت و بەدلشكاوى بۇ شارقىيل دەگەرپەتەوە.

قەسىدەكانى ژيانى بۆھىمى

(رامبۆ مىردىمنداڭ) لەو ماوهىدا جوانترىن دىيونە شىعر لە دەفتەرە كانىدا دەنوسىت، ھەرچەندە ئەم دوو دەفتەرە لەكتى خۆيدا لەلاين دەزگاي چاپىكى بچوکەو كە (دييىنى Demeny) خاوهنىتى فەراموش دەكىرىت، بەلام كۆي دەفتەرە كانى نزىكەي بىست و دوو ۲۲ قەسىدە شىعىرى لەخۆدەگەن. ئەم قەسىدانە لە ژيانى شىعىرى رامبۆدا جىگەي ئاماژەپىكىرىدىن. بۇ نۇونە لە قەسىدە (لە كابارىتىكى سەوزىدا) باس لە بۆھىمەتى و گەپانى بىھۇدەيى خۆى لە نىيوان شوين و ناشويندا دەكات. لەم قەسىدەيەدا ئەم كەنچە بەدەست پىاسەكردن و ناثارامىيەو شەھەت و ماندووو بەدواي سەقامگىرىدا دەگەرپەت و بەردەوام بەدواي ئارامىدا دەگەرپەت، ھەرچەندە ناثارامى شىۋازى ژيانىتى، بەلام لە دەستى پادەكات.

قەسىدە (نوستۇرى نىيۇ دۆلەكە) Le Dormeur du val/ Der Schläfer im Tal
 لەم قەسىدەيەدا فيگورى نوستۇر يان خەوينەر، ئەو فيگورە شىعىرييە پې لەكەف و كولى شۆرشكىپانەيە، كە پېتى لە گەرمۇگۈرى بۇ دوارڈۇ، بەلام وەك گۇغان كەفوکولىكى بەسەرچووه، درۆزنانەيە، ھەلخەلەتىنەرە بەدۆزەكانى دەسەلات، ئەم شۆرشكىپىيە گەرمە وەك ھەممۇ ئەو گەرمۇگۈرىيە وەھايە كە دواجار بەرەو تىرۇرۇ ناشومىدى رېڭەدەپىت. لە قەسىدە (ژۇرۇرى زستانە)دا ژۇرۇيىكە پې لە سېبۇلى ئېرۇتىكى، پېتى لەھىوا بەجەستە و چىزى راستەقىنەي جەستە، راکىدىنەكى شىعىريانە رامبۆيە بەرەو سېكىسوالىتى وەك ئارامىيەكى، وەك جوگرافىيەكى ونبۇ لە تىرۇرۇك كە ھەپەشەي لە ژيان دەكىد. ئاودە (ئاراسەر رامبۆ) لەم قۆناغە شىرىنەدا لەنىيوان ئەزمۇنى خۆى بۇ گەران بەدۇرى شارى گەورەداو جىھەيىشتىنى شوين و كەش و ھەواي سىياسى دواي شۆرتشى فەرەنسى و زۆرانبازىيەكانى لەنىيوان پاريس و شارى بچوک و بهلىكادا، وەرزەكانى بەدۇرى خۆيدا پادەكىشى.

هۆمۆسیکسوالیه‌ت و نائارامی شیعری

له دوای قەسیدەی (نوستووی نیو دۆلەکە) کە ئارسەر رامبۇی شاعیرى گەنج لە دەفتەرە کانىدا ئەزمۇنیدەکات و لم قەسیدەيەدا ئارسەر رامبۇ بەگەرم و گۈرىپەوە بەرگرى لە شۆرپشى فەرەنسى و نۆرمە کانى دەکات و لېرەوە قۇناغىيەكى دىكە لەرپەحى ئەم شاعيرەماندا دەستىپىدەکات کە دەتوانم بە قۇناغى (دوای دۆلەکە) ناوى بنىم، چونكە قۇناغى (دوای دۆلەکە) گەرپەنە بەدووی خود يان سوبىيكتى رۆمانسى و بۆھىمیدا. لە ئەزمۇننى بەلېيكادا ھېشتا رەحى ئەم شاعيرەمان پېرىتى لە ھاوارە کانى شۆرپش، لە تىرۋىرى شۆرپش و ئەو تىرۋىرى لەزارى پالەوانى قەسیدە نوستووی نیو دۆلەکەدا گۆزارتى پى لەخۆى دەكىد، بەلام قۇناغى دوای دۆلەکە، قۇناغى بەجىھىيەشتى فشەي شۆرپشگىرەكانە بۆ گەرپان بەدووی كىشە کانى خود يان بلىين سوبىيكت لە گەل جىهاندا.

له دوای (نوستووی نیو دۆلەکە) و كۆمەلە قەسیدەكە دىكە، ئارسەر رامبۇ دەھىويت لە ھاتوھاوارى شۆرپشگىرە درۆزىنە كان قوتارى بىت و دۆللى شۆرپشگىرەكان جىدىيەلت. ئەم بەجىھىيەشتىنە دۆزىنە وە رەمىزىيەتە لە شىعىدا لە فۇرمى گەرپان بەدووی شىوازە ژيانىيىكى نويىدا، كە ژيانى گەپىدەيى و بۆھىمەيەتە، چونكە رەحى شىعە لەو ھات و ھاوارە درۆزىنەنى شۆرپشگىرەكان بىزازار ببۇو، كە جىگە لە تىرۋىرو خوین و درۆھىچىتى بە میراتى بۆ نەوهى دوای شۆرپش بەجىئەھىشتىبۇو.

ئارسەر رامبۇ ھەولۇددات ئەمچارە وەك شاعيرىتك بىباكانە بەلاي گەرمۇگۇرى خەونى شۆرپشگىرەكاندا تىپەپەرىت، چونكە دەيزانى چۈونە ناو ئەم گىيىزاوە، مانانى دوركەوتىنە وە لە خودى خۆت، لە رەحى شىعە، دوركەوتىنە وە لە ئازادىيە گەورە كە كەئازادى سوبىيكت يان رەحە. ئاوهە ئازىزىنم (ئارسەر رامبۇ) بەتەنىشت خەونى رەشىنگەراندا رېيىكىد، بەلام وەك بۆھىمە كى ئەبەدى، وەك گەپىدەيە كى پې خەون، بەمۇيدا رۇيىشت. لە دوایشدا كە دەبىتە ھاۋىپى نىزىيىكى (پاول ۋەرلىن) ئى شاعير، پىكەوە ژيانى گەرپان بەدووی نادىيارو ناجىنگىرى و ناشوين ئەزمۇن دەكەن.

ديارە دەبىت لېرەدا ئەوهش بلىين كە (پاول ۋەرلىن) ئى شاعير خاودەن پىيگەي ئۆرسىتۈكرااتى رەشىنگەرانە خۆى ببۇو، بە تەمەن لە (ئارسەر رامبۇ) گەورەتىر ببۇو، لە خىزانىيىكى دەولەمەند ببۇو، بەمانانى وشە پىياوينكى ئۆرسىتۈكرااتى ببۇو، بەلام لەپىچىيەكدا ھەمۇ ئەمانە لەبىرەدەکات و دوای رامبۇ دەكەوەيت. ھەرچەندە گومانى ئەوھە كە رامبۇ مىردەندىلار و پاول ۋەرلىن پىكەوە پەيوەندىيە كى سىكىسوالى ھۆمۆيان ھەبۈبىت.

به جۆریک که قرلين ناشقى رامبۇ دەبىت و شار بەشار دواى دەكەۋىت و خىزانەكەى لەپىناویدا بۇ بەجىدەھىلىت، بەلام ديارە لەپلەي يەكەمدا ئەم شاعيرە سەرسام بۇ بە توانا گەورەيە ئارسەر رامبۇ گەنچ ھېبۈو. گەرانىك بۇو ھەردووكىيان لەنىۋ شىعىدا بەرەو جىهانى دەرەوەي خۆيان، گەرانىك بۇو بەنىۋ جەستەدا بۇ دۆزىنەوەي چىئىشى دىكە لە دىنايەكدا كە ھىچ چىئىكى وەك خۆى نەھىشتىبۇوە. لەدوايدا، ئەم گەرانەيان بەدۇوى بەختەوەرى بەھە تىكىدەچىت، كە قرلين ھەولددات ئارسەر رامبۇ بەدەمانچە بىكۈزىت و پامبۇ بىرىندار دەبىت، ئەمەش بۇ ئەبەد ھاۋپىتى ئەم دووانە دەترازىيەت. ئارسەر رامبۇ تەنها چەند سالىك دەنسىت، چەند سالىك خەوندەبىنەت، لە ھەژدە يان بە ھەلەدا نەچۈوبىتىم لە نۆزىدە سالىيەوە واز لە شىعر دىنەت.

ئاوهە رۆشنگەرى (بۇھىمىيەت) بەرھەمدىنەت، كە بەرای من جارىكىت لە بزوتنەوەي ۱۹۶۸ خويىندكارانى پارىسدا سەرەھلەدداتەوە. لەسالى ۱۹۶۸ بزوتنەوەي ھىپىيەكان دروستىدەبىت كە گەنخان، نىرو مىيىنەكانى ئەوروپا، لەدزى سوتىمى كۆنەپارىزى دواى جەنگى دووهمى جىهانى لە دزى جەنگى قىيتىنام شارو شار دەگەرپىن و حەشىش كىشان و سىكىسى ئازادو خەوتىن لەزىز ئاسمانى سافدا دەبىتە زىيان و دروشىان. بىنگومان نەك وەك ئەكتىكى بەرەلائى ئەخلاقى، بەلکو وەك فۇرمىك لە فۇرمەكانى ئازادى رۆشنگەرانە. سەيرە، شۇرۇشە مىزۇويەكان دەستتۇ دەمن، بەلام خىوهكانيان بەردەوام وىستىگەي نۇى بۇ خۆيان و خەوبىنەرەكانيان دەدۆزىنەوە.

ئەم دووشاعيرە (ئارسەر رامبۇ پاول قرلين) دەبنە دامەززىنەرى سمبولىزمى شىعرى، ھەردووكىيان دەبنە رەمىز قوتاچانەى سمبولىزم لە شىعىدا. بەلام دەبىت ئەوەش بلىين كە پەيدابۇنى ئەم سمبولىزم لە شىعىدا، لەجياتى رۆمانسىيەتى شىعرى، نىشانەكانى لەدایكىبۇنى مەۋشى سەددى نۆزىدە بۇون. ھەستكىرن بەمانەوە لەگۈندىكى بچوڭدا، ھەستكىرن بەجيڭىرىبۇون لەناو كولۇرى بچوڭى ئەقلەيەتى گوند. ئەمەش بەلەنگەرپىتەوە بۇ خەيالى مەۋشىكى تەنبا، كە لەم شار بۇ ئەو شار گەرپىدەيە و بانگەشمى ئىندىقىدەلەتى خۆى دەكتات. وەك گۇمان ئەلاتن بۇو لە تىرۇرى دۆلەكەوە بەرەو گەران بەدۇوى رەمىزەكانى ئازادى تاك، لە دۆلەكەوە بەرەو شارە گەورەكان و بۇ ھىمەت و شىعرو ئازادى راستەقىنە.

(ئارسەر رامبۇ) چەند سالىك داهىنانى گەورەي كردو شوين پەنجەي خۆى لەسەر كۆى شىعرى فەرەنسى بەجىھىشت، (پاول قرلين) بۇو بەرەمىزىكى سومبولىزم لە شىعىدا،

بیگومان هردووکیان کاریگر بون به شاعیری گهوره (بودلییر) و به (فیکتور ھۆگۆ) و نوسهرانی سردهمی رۆشنگەری و دوای رۆشنگەری. به مانای رۆمانسیه تیش ھیوای گهورهی به میللەتانی ئەوروپا بەخشى، بەوهى دەبیت لەزیر تاریکابىي سەدەكان ئازاد دەبن. ئاودها لە رۆشنگەریە و بانگەشە بۆ بەجیھیشتىنى خىزانە خانەدان و گهورەكان، ئارامگىرى گوندى و پاکىدن بەرە شارەگهورەكان، بەرە سروشى مەرۋە وەك تاكىك دور لەخواودند، وەك خۆى لهنیو جىهاندا پەيدادبیت، لەھەمان كاتىشدا بانگەشمەيە كە بۆ بەجیھیشتىنى تىرۇرى شۆرۈشكىپە رۆشنگەرە كان و دۆزىنەوە خود لە بۆھىمەتدا.

ھاینە و خەونى بچوك

(ھاینریخ ھاینە) يى شاعیرى ئەلمانى يەكىك بۇو لە رۆشنگەرە گهورەكان، بىرۋاي ئەو بە رۆشنگەری ئەوهەندە توند بۇو، بە جۆرىك كە بېپاپ دەدات لە پاريس بىشى. لەبەر ئەوهى پاريس ئەو زەمەنە لانكەي نۇرمەكانى رۆشنگەرە شۆرۈشكىپە كان بۇو. (ھاینە) ئەو پىباوه بۇو تا مردن بۇ خەونە گهورەكانى مەرۋە بە ئازادى و يەكسانى و دادپەرەرى دلسىز بۇو. لای (ھاینریخ ھاینە) ئەو نۇرمانە ئىلها مابەخش و سەرچاوهى رۆحى داهىتىنان بۇون. (ھاینە) خۆى بەخەونە گشتىيە گهورەكانەوە پابەند كردىبوو، بە پىچەوانەي (ھاینە)، مىردمىندالىكى داهىتىرى وەك (ئارسەر رامبۇ) سەرچاوهى داهىتىنان خۆى لە گەرەن بەدۇوي رۆحى خۆيدا دەبىنېوە، چىتەرلايەوە گىنگ نەمابۇو كى رۆشنگەرەو كىيھاش دىزە رۆشنگەر، چونكە دەيزانى ئەمانە رۆحى ئەو ھىيور ناكەنەوە، لەبەر ئەو بەرای من قۇناغىيىكى دىكە لە دواي نەوهى يەكەمى شۆرۈشى فەرەنسى دەستپىدەكت، ئەويش قۇناغىي وازھىتىنان لەخەونى گهورە شۆرۈشكىپە كان و گەرەن بەدۇوي خەونە سوبىيكتىقە بچوكە كان، كە پېن لە راستگۆيى.

جيوازى (رامبۇو ۋەرلىن) لە شاعیرى ئەلمانى (ھاینریخ ھاینە) ئەوهىيە، ئەوان وەك (ھاینە) خەونى گهورە سىياسىيان نەبۇو و دەگەرېنەوە بۆ سوبىيكتزم و لای ئەوان خود دەبىتە چەقى جىهان. (ھاینە) لە سالى ۱۸۵۶ لە پاريس دەمرىت و يەكىكە لەدوا شاعيرەكانى رۆمانسييەت، (ھاینە) ئەو ھىوابەخشەي كۆتايى سەددەي تارىكابىي ئۆستۆكرات و سەرەتاي رېغۇرمى گهورە بۇو لە ئەلمانياو ئەوروپادا كە بەرە كۆمەلگەمى ھاولاتى و يەكسانى دەرۋىشت. بەلام ئەوهى (رامبۇو ۋەرلىن) لە رۆمانسييە كان جيادەكتەوە ئەوه بۇو ھىچيان ئەو خەمە قورسەيان ھەلئەگرتىبوو، خەمى ئازادى

گشته، خەمى رېزگاربۇن لە ئۆرستوکرات، خەمى رېفۆرم لە خويىندن بۆ ھەمووان، خەمى مالئاوايى لە كلىساي رۆمانى..نەخىر، ئەم دوو شاعيره (رەامبۇ و قەلین) خەميان پەرتىكەرنەوە خودى خۆيان بۇ لە كەرىدەبىي و بۆھمىيەتدا. خۆ خەريك كىرىن بۇ لە كەن خودى خۆيان، لە كەن جەستە خۆيان. ئەشقىيان بۆ خۆيان بۇ، چونكە ئەوان تەنها دەيانويسىت خۆيان بىنۇ دوور لە ھەموو كلىشە باوهە كانى دەستە جەمعى و مىنگەلى سىپاسى و كولتۇرى باو بىزىن. ئەوان جۆرىك شىعىر بەرھە مدەتىن كە چىتە خەمى كەورەدى دەرەوە مەرۆڤ نىيە، بەلکو مەرۆڤ خۆيەتى لە كەن خۆيدا.

سومبوليزم لە شىعە كانى (قەلین و رەامبۇ) روونغاي دىيارى ئەجۆرە ئەددەبەيە، ئەم جۆرە فيگورە شىعەرييە بەرای من لەدایكبوونى مەرۆفيكى نوېيى (شارىيە). لە ژيان و ئەددەبى ئەوانەو شارىيەك مەرۆڤى تىدا ون بىت دېتە نىيۇ ھۆشمەندى شىعەرييەوە. ئىدى مەرۆڤى شار بە تەواوەتى لە (رەامبۇ و قەلینەوە) لەدایك دەبىت. لېرەو لە دواي رەپمانسىيەتى رۆشىنگەرى، لەدواي رەپمانسىيەتى شۇرۇشكىيە كە سەرى ھاۋىرى رۆشىنگەرە كانى خۆى دەپەراند، جۆرىكى دىكەي شىعە دېتە نىيۇ ئەددەبەوە، كە سمبوليزمە دەبىتە ئاماژە بۇ لەدایكبوونى ئەو مەرۆڤە نوېيى كە ناوى مەرۆڤى شارى تاك و تەنھايە. ئەم مەرۆڤە وەك لەگوتارىكىمدا ئاماژەم پېداوە، لەديوانى شىعەرەوە لەدایك دەبىت، لە وشەي نوسراوەوە لەدایك دەبىت و لە كەنار تەنھايىشىدا دەمرىت.

سەرچاوهەكان:

1. Stefan Zweig, Der Kampf mit dem Dämon, 1925, freebooks
2. Ulrich Greinger, Die Verzauberung der Welt, Rüdiger Safranski macht uns glanzvoll mit der Romantik und dem Romantischen vertraut, Zeit 7 september 2007
3. Rüdiger Safranski, Romantik: Eine deutsche Affäre, Fischer Verlag 2009

وتویېز له گەل نووسەرلى ھىندى ئارونداتى رۆى

جۆزىيەف كۆنفاچرۇ
و. جەمال پىرە

ئارونداتى رۆى، خانمە نووسەر و رومنانووس و تىكۈشەرىيکى چەپى ھىندىيە، سالى ۱۹۶۱ لە باوکىنى بەنگالى كە كارەكەمى چاندىنى چا بۇوه دايىكىي كريستيانى خەلتكى ويلايەتى كىرالا لە دايىكبووه. ئەندازىيارىي بىناسازىي خويىندووه چەندىن كارى ئەنجامداوه، دواترىش خۆى بۇ نووسىن و رۆژنامەگەرىي و تىكۈشان لەپىتناو ئازادى و دادپەرەرىي كۆمەلەتى تەرخانكردووه. سالى ۱۹۹۶ يە كەمىن رومنى خۆى بە ناو尼يشانى "خواودندى شتە بچۈركەكان" بىلاوكردەوه، كە بە گەرمى پىشوازىي لېكراو چەندىن خەللتى بە دەستەپىنا، لەوانەش خەلاتى بوكەر بۇ ئەدەبیات لە سالى ۱۹۹۷.

رۆی خەباتگىرىنىڭى چەپە، پشتىگىرى لە سەرەخۆيى خەلکى كىشىر كردوووه دەكەت، لە كامپەينىڭى مىلىليدا دې بە دروستكردنى بەنداوي ناپمادا بەشدارىكىردوووه، كە نيو مiliون جووتىيار لە زەۋىيەكانىان وەددەرەتتىت، ھەروەها پشتىگىرى لە تىكۈشانى چەكدارىي شۆرپشىگىرە ماوييەكان (ناڭزالىيەكان) دەكەت، كە لانىكم لە ٨٢ ھەرييمى نۇ لە ويلايەتەكانى هيىنستان دې بە دەسەلاتى ويلايەتەكان و حكومەتى فيدرالىيە.

تىكۈشانى رۆى ھەر بەتنەها لە هيىنستاندا كورتنەبۇوهتەوە، بەلکو دېزى جەنگ و داگىر كارىيەكانى ئەمرىكا بۇوه لە ئەفغانستان و عىراق، ھەروەها ئەندام بۇوه لە دادگاي نىيودەولەتى تايىهت بە تاوانەكانى جەنگى ئەمرىكا لە عىراق. لە كاتى پەلاماردانى لوپنان لەلايەن ئىسپاڭىلەوە لە سالى ٢٠٠٦ ھارىكارى فەلەستىن بۇوه. لەگەل نوام چۆمسكى و ھاوارد زىن و جۇن بىرگەرو ھارۋىل دېننەر و رۆشنېرانى دىكەي جىهانيدا ياداشتىنامەيەكىيان ئىمزا كردوووه تىيىدا ئىسپاڭىل بە ئەنجامدانى "تاوانى جەنگ" لە لوپنان و بە پەيپەوكىرىنى "تىرۇرى دەولەت" تۆمەتبار دەكەن. ھاوشىۋىدى چالاكىيە مەيدانىيەكانى، لە مىدىيائى بىنراو و بىستراودا بەرھەمەتىنەرىيىكى گەورەي نووسىن و وانەو كۆپرو سىمېنار بۇوه. زۆربەي نووسىن و وتارەكانى بۇ رەخنەگىتن لە جىهانگەرلەپەي و سەرمایيەدارى نيو لىبرالىزم تەرخانكىردوووه. رۆى، ھىزەكانى گلۇباليزمى كۆمپانىاكان وەك جۆرىيەنى نوچى پادشاكان بەرجەستە دەكەت، بەم شىۋىيە وەسفيان دەكەت و دەلىت: "ھىزىكىن، بەزەپىان بەكەسدا نايەتمەوە بەچەك تەياركراون. جۆرە پادشاھىكىن پىشتر جىهان پېتىان ئاشنا نەبۇوه، شانشىن و مەملەكتەكىيان سەرمایيەيەكى خاوا، جەگەكانىان لەپېتىا بازارى تازەدەركوتۇون، نوچىزەكانىان قازاخكىردن، سنورەكانىان بىسىنورەن و چەكەكانىشىيان ئەتۆمین".

رۆى، لەم چەند سالەي رابردوودا زۆربەي كاتەكانى خۆى بۇ ئەۋە تەرخانكىردوووه تا رىگرى بىرىت لەوەي راستەوهى شۆقىنى پەرگىر لە هيىنستان بىگاتە دەسەلات. نووسىن و وتارو توپىشىنەوە كانى لە چەندىن كۆبەرھەمدا بىلەك دەنەتەوە، دىارتىنيان "نرخى ژيان" (١٩٩٩) و "رىنىشاندەرى مەرۇنى ئاسايى بۇ ئىمپېراتورىيەت" (٢٠٠٤)، لە سالى ٢٠١٠ شدا داواكارىيەكى ناڭزالىيەكانى قەبولكىد تا سەردانى ناوجە ئازادكراوه كانىيان بىكەت و كىتىبى "رۇيىشتەن لەگەل ھاپپىيان" ئى دەربارەي ئەۋە بىزۇتنەوە چەكدارىيە نووسى، كە وەك خۆى دەلىت لەلايەن "ھەۋارىتىن ھەۋارانى هيىنستانەوە" بەرىيەدەبرىت، لەلايەن جوتىيارانى بى خاڭ و زەۋى، تىرەو قەبىلە پەراوىيەخراوه كان، ئەوانەي كە لەسەر

خاکیکی دوله‌مند به دارستان و کانزاکاندا ده‌ژین. یه‌کنکی تر له کتیبه‌کانی که له ۲۰۱۴ دا بلاؤبووه‌تموه بنهاوی "سمرمايه‌داربي، حيکايه‌تى تارمايه‌كان"ه.

ثارونداتی رۆی که گۆفاری "تایم"ی ئەمریکی سالى ۲۰۱۴ ناوی له ریزبەندى ۱۰۰ لە کاريگەرترين كەسايەتىيەكانى جىهاندا بلاؤكردووه‌تموه، بەردەوامه له تىكۆشانه جۇراوجۇرەكانى، سالى ۲۰۱۷ دووه‌مین رۆمانى خۆي بە ناونىشانى "ۋەزارەتى زۇرتىرين خۇشبەختى" بلاؤكردەوە. لېرەدا وتويىزىكى بلاؤدەكەينەوە كە لهلايمن "جۈزىف كۆنفاچەر" دوه ئاماذه‌كراوە له ۱۴ ئۆتكۈزۈرى سالى ۲۰۱۶ بلاؤكرادەمودە.

ثارونداتی رۆی، نووسەرى رۆمانى "خواوه‌ندى شتە بچووكەكان"، دواى بىست سالن رۆمانى دووه‌مى بە هەردوو زمانى ئىنگلىزى و فەرەنسى بلاؤكردەوە، كە دەچىتە چوارچىوهى خەباتە كەى دەز بە نەتمەپەرسىتە هىيندۇسىيەكان و سەرمایه‌دارى وەحشىگەر.

كتىبى يەكم "سەرمایه‌داربي، حيکايه‌تى تارمايه‌كان" دەزگاي گالىمار چاپى كردووه، مىتافورىكە له كۆمەللىك وتار پىتكەيت و جەختيانكىردووه‌تە سەر بارگىزىيەكانى كشمىرو ئەو شىۋازاو رىگايى كە رىكخراوه‌كانى كۆمەلگاي مەددەنى و دامەزراوه‌كانى چاكەكارى گرتووييانەتەبەر، هەرودەدا دەريارەدى سكۆلەرشىپ يان گوتارى هاۋپا له سەر فەرەنگى و ھونەر، وەك ئامرازىك بۆ دەستگەتن بەسەر خاك و وېيانكىدنى خەيال و وېناكىرنەكان، له ھيندستان كەشە ئابورى خىردا له گەل ئەم حەقىقتەدا دەگۈنجىنرىت" زياتر له ۸۰٪ دانىشتowan له رۆزىكدا به كەمتر له دۆلارىك ده‌ژين".

له روېپەپۈونەوە ئەمەدا، ئارونداتى رۆي باس لهو تىكۆشانه دەكات كە لهەولى بەرەنگاربۈونەوە ئەو ئارگىيەمېنتە دارايى و ئايدىلۇزىيەدايە. ئەگەر شىكىرنەوە كە دەربارە ئەوەي كە مەرقۇيەتى چاوه‌رېي دەكات تەممۇثاوبىي بىت، دواى ئەوە شىۋازاو رىگاكانى بېركەرنەوە جياواز له رەگەوه ھەلتە كىنران، چونكە شىۋازاھ‌كانى ژيانىكى دىيارىكراويان ھەلۇشاندەوە، تاكو شىۋازا دىكەي ئالىئەناتىيە بسەپىنن، ئەوا ئارونداتى رۆي ھىشتا داوا دەكات ئەوەي كە ناۋىيدەنیت "مافى خۇوبىنин لەناو رېزىمېكدا كە سەرجەم تاكەكانى كردووه بە مردوو زىنندوو، كردوونى بە بىھۆشكراو تا راددەي پەراوېزبۈون له نىوان مەيلى زىياد بەكارھىنان و خۇشكۈزەرانيدا..

كتىبى دووه‌م، بەناونىشانى "پىويسىتە چىمان خۇشبۇيىت؟" كە بەھاوبەشى له گەل ئەكتەرو دەرھىنەر جۆن كۆزاڭ ئىمزاى لەسەر كراوە، بەرھەمى دىدارىكە له گەل ئىدوارد سنۇدىن و دانىال ئالىزىرگ، پىش ئەوانەي "زەنگى ئاگاداركىرنەوە كان" يان لېدەدا كە

له بنچینه دا ذه کردنی "بەلگەنامه کانی پنتاگۆن" بوه له ماوهی جەنگى قىيتىناما. كتىبىه كە بەتايىھەت وردبوونەوە بىركردنەوەيە لە نىشتىمانپەرورى، هەروەك ئالزېرىگ و سىنۇدىن دەلىن ئەممان بەھو پالىھەرەوە رەفتاريان كردووه، ھەرچى ئارونداتى رۆيە ئامازە بە پىيويسىتى دوبارە دەستنىشانكىردن و رىتكخستانى پىشبارىيە كان دەكتەر دەلىت: "دارستانى پاكىزە، زنجىرە چياكان، يان دۆلىك كە گرنگىتىن رووبارى پىيىدا تىپەپىت، بەممەش زياتر لە هەر ولاتىكى دىكە شاياني خوشويستنە. من تونانام ھەمەن لە پىيىدا دۆلىكىدا بىگىم كە رووبارىك پىيىدا تىپەپەرەدەپىت، ئەممەش بەسىردا هاتورود. بەلام گريان لەپىيىدا ولىات."

پ: سالی ۱۹۹۸ نووسیوته "هیندستان هیزیکی گهورهیده و وک هر هیزیکی دیکه زهدلاخ "بومبی ثدتومی و نایه کسانیه کی ثابپویدری همیده"، له کتیبی "کوتایی ثندیشه" دا راتگه یاندووه که " ثه گهر ناره زایی ده پرین دژ به چاندنی بومبیکی ثدتومی له سرمدا به پاست دژایه تیکردنی هیندوسیه ت و نیشتمان پهروبری بیت، ثهوا من جیاده بمهوده، چاوه پریم، خوم کزماریکی سهربه ختنی گوازاره راده گهیده نم" ، دواز نزیکه بیست سال له کوئی په یوندی خوتدايت له گهله هیندستاندا؟

روی: له هیندستان، گوتاری نه ته و هیبی، ترسناک بوده، نه مهش له دوای تاقیکردنوه وه ثه تو میه کانه وه دهستیپیکر دووه. هه موو نهوانه هی ره تیانکر دووه تمهود وک بونه یه کی نه ته و هی ته اهنه نگی بو بگیپن، به خیانه تکار تومه تبار کراون. جیاوازیه که نه و هی نهوانه نه تم خله لکه یان تومه تبار کر دووه که کسانی ده گمه نه و سرووتی هیزی گهوره ده تو میه کانیان نه په رستووه، ئیستا له لوو تکه ده سه لاتدان و به برو او با وه پری راستره وه په پرگیره کانیان پاریزراون. بیکومان، ناوچه که له حالتی سوریا یان عیرا قه وه دووره، به لام نه و حکومه تهیه که ناریندرا مودی سه روز کایه تی ده کات، نه و هی که له گهله کشمیردا فوو له پشکوی ٹاکری کیشہ و قهیران ده کات و گرژی ده خاته نیوان په یوندیه کانی له گهله پاکستان. نه مه ما یه نیگه رانیه، چونکه ئیمه قسه ده باره دی دوو هیز ده کهین بومسی نه تو میه کانی له.

ئایا له لایەن نەتەوە پەرسىتە ھىندۆسە کانەوە ھەرەشەت لېڭراوە؟
حىكومەت بەناوى رىيگەپىدىراوبۇون له لایەن جەماوەرەوە، تۈورەي خۆى بەرامبەر بە دەنگە کانى ئۆپۈزىسىيۇن دەردەپىت. بەم شىيۆھىي رىكخراوە کانى ژنان لە "پارتى گەلى ھىندى" بۇ داواكارىي دەستىگىر كەرنى من، لەبەر دەم مالەكەي خۆمدا خۆپىشاندىيان

سازکرد. له مانگی نیسانی رابردوودا خویندکارانی زانکۆی نههړ کوریکیان دهرباره‌ی له سیداره‌دانی ټه فزهله ګوری کشمیری ریکخست، که من له چهند دقیکدا له سه‌ریم نووسی بولو. پیکدادان له نیوان ګروپی دیاریکراوو خویندکاره‌کان درووستبوو، روزنامه‌نوسيک له ریگه‌ی که نالیکی ته له فزیونیه‌وه، پرسی: کې له پشت ټه کرد وانوهدیه؟ بچې هیشتا (تم ژنه) نازاده؟ دامهزراوه میدیاییه کانی سهر به ګهوره کومپانیاکان دنگه سهربه خوکان کې دهکن و حکومه‌تیش راده‌سپیردیت بز چاودیریکردنی خله‌کی تووړه.

پ: چون ټه‌مه روون ده کمیتدوه که ګهشی خیزای ثابوری هیندستان بووه‌ته هوئی ټه‌وهی بکدوینه ناو دوختکده سد کمس له دوله‌مندترین که سان هدبیت، خاوه‌نی چاره‌گیکی کنی داهاتی نه‌ته‌وهیان بن؟ بچې تیزی "دزه‌کردن به‌رهو خواره‌وه"، که ده لیتیت ګهشکردن ریگا به سهروهه‌تو سامان دههات به ثاراسته‌ی چینه بیشه‌کان "دزه بکات"، ده رکوت که تیزیه‌کی هه‌لیه، پیچه‌وانه کهیان بینی، پروفسه‌ی "رقدی و بقری" به‌رهو لووتکمو تییدا سهروهه‌تو سامانه‌کان له سمر حسابی چینی هه‌زار کوڈه بیتدهوه؟

رقی: ټه‌مه له هه‌مو جیهاندا رووده‌هات و ناوی "سہرمایه‌داریه" و مرؤف پیویستی به‌وه ناییت بروانامه‌یه کی بالائی له ثابوریدا هه‌بیت تا له‌مه تیبگات. به‌لام له هیندستان، ټه‌م دیارده‌یه دوو ټه‌وهنده زیارت، چونکه ګهشکردن له هیندستان، به پیچه‌وانه ګهشکردنی چینیه، که له ریگه‌ی به‌رهه‌مهیان و هه‌ناره‌کردنی کالائی دروستکراوهه ده‌بیت و به‌ته‌واوه‌تی پشت به ده‌هینانی ده‌رامه‌ت و کانزاکان ده‌بستیت. له میزروودا، بریتانی و فرنسیه کان له پیناو درهینانی ده‌رامه‌ت به‌هاداره کان بون به کولونیالیستی جیهان. ټه‌مرؤ له هیندستان ده‌سته‌بزیریک هه‌یه بولو به کولونیالیستی ولاته‌که‌ی خوی. له ګهل ټه‌مه‌شدا، سہرمایه‌داریه هیندی تایبه‌تمه‌ندی خوی هه‌یه له‌وه‌ی

کۆمپانیا گەورەكان، وەك کۆمپانیای "تاتا" سەرچەم لایەنەكانى زيان روومالى دەكات، لە ئەستىرەناسىيىھە بىگە تا دەگاتە رۆژنامەگەرىيى، بەرەو فيئركردن، يان پىيدا ويستىيە كانى جوانكارىيى! رېزىم بە تەنها هەزارەكانى نابوود نەكردۇوه، بەلکو بازرگانو جوتىارە بچوو كەكانىشى پەراوىز خستووه، كە گروپىكىن تىيياندا بەرزرىين رېزە خۆكوشتن ھەيىه، ھەموو ئەمانە لە كاتىكىدان كە هيىندىستان ئابورىيە كى زۇر بە هيىزى ھەيىه.

پ: بە چ واتايىك دەكىرى بلىين سەرمایىدارىي "چىرۇكى تارمايىكەنانە" وەك خۆت وەسفتىكىردووه؟

من دەگەرېيمەوە بۇ دەقىيىكى ماركس كە تىيىدا سەرمایىدارى ھەلدىسىنگىنېت و دەلىت "ئامرازە بەھىزەكانى بەرھەمهىنان و ئالوگۇرەكىرىنى راگەياندن و خستەبازارە، تا ئەو ئاستەن، وەك ئەو جادووگەرەن كە نەتوانىت كۆنترللى ئەو ھىزە دۆزەخىيە بىكەت كە پشىتى پىيدەبەست". كارگەكان داخان، كارو كاسېي نەما، سەندىكا كان بۇون بە سەراب، ئەو خەلکەي چىنى پېزلىتارىيىان پىيىكىدەھىتىنا لە دىرى يەكتەر ھاندران تا بەربىنە گىيانى يەكتەر، هيىندۇسە كان دىرى موسولىمانان، پەراوىز خراوەكان دىز بە پەراوىز خراوەكان، ناواچەكان دىز بە ناواچەكان.. تاد. بەلام ئىستىتا سەرمایىدارىي گۇزراوه بۇ ئايىنىك، كە ھىچ لۆزىيىكى نەبىت و ھىستىريايىكى بە كۆمەللى راگەياندۇوه. لەگەل ئەۋەشدا ئىمە دەزانىن بەردەوامبوونى زيان بەم شىيەدە، جىهان و مەرقۇيەتى بەرەو كۆتايىھاتنىيان پەلکىش دەكەت. ئىمە ئەۋە دەزانىن، بەلام زانىن و تىيگەيشتن بۇ گۆزپىنى رېزەوهى بابەتكەكان، بەس نىن.

پ: بۆچى لەسەر ئەو دوو فۇرمە كۆنە حوكىمەدەيت كە بواريان بە سەرمایىدارىيىدا قەيرانەكانى پېشىوو تىپەرېتىت، مەبەستم "جەنگو بازاركىرىنە" و گۇزارشتىكەنە كەت "زۇر بەسادەبىي كارا نىيە"؟ ئايا ھىزى سەرمایىدارىي لە وزەي داهىننان و خۆزگۇنچانىدایە؟

رۆى: بەلى، سەرمایىدارى داهىنەرە. ئەو بەسە بىبىنەن تا چ ئاستىك داهىنەرە، دەبۇو سەرمایىدارىي لەسەر بىنەماى كېبىرىكى بۇوايى، بەلام كۆمۈنۈزم لەسەر بىنەماى يەكىتىيى و يەكگەرتۈرىي بونىادەنرىت، ئەوەتا ئەو سەرمایىداران يەكىدەگەن، بەلام كۆمۈنۈستەكان بەشىوەيە كى خراپ دابەشىوون و ناتوانن لەنىوان خۆياندا رىككەون.

له گهله نه مه شدا، نیمه له دو خینکداین، خیرایی مامه له کردنی پاره و سه رمایه، پیدراوه کانی بچوون و ویناکردن کانی مرؤثایه تیبیان گورپیوه روح و گیانی به شیوه کی و ا گهندل کرد و وین چیتر ناتوانین به ته واوهتی لیتی تیبگهین و بین به خاوهنه، نیمه ره گه زی مرؤیی رو به روی کیشه کی گهوره ده بینه وه.

پ: لیدوانی زور توندت همیه دز به کومله چاکه کاره کان و ریکخراوه ناحکومییه کان، بچوی؟

ری: به دلیلیه وه هندیک له ریکخراوه ناحکومییه کان کاری نایاب نه جامده دهن، به لام "به نهنجامگه یاندنی" همه مو شتیک، نهودی به هوی فندی "چاکه کاری" (خیرخوازی) به دستدیت که هندیک کومپانیا پیشکشی ده کهنه، جیئی گومانه. له کاتیکدا حکومه ته کان له فیرکردن و تهندروستی و زوریه نه و بوارنه و دک مافی یاسایی و سروشتن پاشه کشه ده کهنه، نیستا پیویسته پهنا بریته بهر چاکه کاری و چالاکیه کانی ریکخراوه ناحکومییه کان، نه مانه ش و همن.

کیشه کی دیکه ریکخراوه ناحکومییه کان په یوندی بهو راستیه وه همیه که جیهان به شیوازی کی دیاریکراوه و مسفله کهنه، ریکخراوه ناحکومییه کانی ژنان به نمونه و درگره، که بچه بات و تیکوشان له دزی شیواندنی ره گه زی و سیکسوالی یان جو رهها کلیشه سازی دیکه stereotyping (دزی ژنان) گرنگن. به لام تیکوشانی ژنان له چاتیسگار دزی داگیرکاری زه ویه کانیان یان تیکوشانی ژنان له توریسا دز به دروست کردنی بهند اوییک، به تیکوشانی ژنانه و دانانزین شایانی فهندو پاره دار کردن بن. خمبات و تیکوشانی ژنان دز به نه جیندای ئیمپریالیزم و سه رمایه داری تهنا یه ک جار نییه، تا دک تیکوشانی کی ژنانه و ا له قله مبدربین شایانی پالپشتیکردن بیت. نه و فهندو سپونسه رکردنی ریکخراوه ناحکومییه کان ده یکه نه خراب نییه، به لام پیویسته له وه بروانین که فهند نه کراون به بهراورد له گهله نه وهی که پاره دار ده کریت.

دامه زراوه کانی و دک رۆکیفله ره کارنیگی که قازانجی فله کی به دستدهیین، له سه ره تای سه دهی بیسته مدا، به برد و ام ریشه کی که می نه و قازانجانه یان بچ کاری خیرخوازی ته رخان ده کرد و به مهش شاردنده وی پر سه دار شتنی نه و سیاسه تانه کی که به کاریان ده هینا مسؤوله ده کرد. سهیری نه و شیوازه بکهنه که دامه زراوه گهوره کانی و دک گیتس، فورد، کارنیگی، رۆکیفله ره هویه وه له پیشه سازی فیرکردندا فهندی ده کهنه و چون بیرو که خودی په رو هر ده یان گورپیوه.

لە ویلایەتە يەگرتۇوەكانى ئەمەریکادا زانكۆي ناياب ھەن و لەرروى بەشدرىيىكىرىدنه وە فرەنگى راستەقىنە پەيپەودەكەن و جىيى سەرنج و سەرسۈرمانى دەستەبئىرى جىهانى سېيىھ مىش، چونكە بەم مەعرىفەتە ھەممەرەنگە ناسراون. بەلام لە شۇينانەدا، بە قۇولى گومان لە فۆرمەكانى نابەرابەرى و شىۋازەكانى كارى سەرمایىدارى و جەنگە چىنایەتىيە كان ناكىرىت. ئەمە بەتەواوەتى شىۋازو سامپالىكى پەروردەت ئايىلۇزىكە، چونكە ھىچ ئەندامىكى (كەى بى جى) بۇ ئەوهى بتنىرىت بۇ كامپىكى شىاندىن، نايەت بەچەك ھەرەشە دەستكىرىكىدنت

لىيکات.. توپىشەرە ئەكاديمىستى ديارو بەتوانا لە رىزى زانكۆ گەورەكانى بەریتانى و ئەمەریكى دەرچۈون، بەلام ھاوکات لە نىيۇياندا سەرۆك وەزىران و وەزىرانى داراپى و ئابورىناس و شارەزايانى بانىكىش دەرچۈون كە بەشداربۇون لە كەردىمۇھى ئابورى ولاتەكانىيان بۇ كۆمپانيا بان نەتمەھىيە كان كرددوه.

ئىمە ھەممو ئەوانە كە پرسىارى بەگىرھىن و تەنگاڭا كەر دەخەنەرپو، رەتىدە كەيىنۇھ يان پەراوەيىيان دەخەن، بەم شىۋەيەش كلىشە شىۋازەكانى بىر كەردىمۇھى كۆنترۆل دەكرىن، تەواوى تووانا ئەگەرى ئەندىشەمان بۇ

جيھانىكى چىواز شاردارانەتەوە. ئەو رىيگايە كارەساتبارە كە بەھۆيەوە كەسانى ئەندىشە جىواز لەناوبىان، وەك دانىشتۇرانى دۆلەكانى چاتىسىگار يان ئۆريسا، ئەوان بىريان لە دەستبەرداربۇونى رابردو كرددوه، بەلام لە واقىعدا ئايىنده يان لەبەين برد.

پ: ئەو نۇونانە كامانەن كە دەبى بۇ پەكخستنى نارەزايسەتىيە راديكالىيە كان لە رىيگەي فەندو پارەداركەدنى دامەزراوه كانمۇھەمانى؟

رۆی: ئەمە لە رىگەی بزوتنەوەی مافە مەدەننیيە کانەوە لە وىلایەتە يەكگرتۇوەكان دەركەوت، كاتىك كە دامەزراوە كانى فۆردو رۆكىفلەر بە سکۆلەرشىپ و يارمەتى، يان وۆرکشۆپى مەشق و راهىنان، فەندى دامەزراوە "ميانەرۆكانى" رەشپىستە كانيان كەدو پىشتىرىش لە ئەفەريقاي باشوردا دامەزراوە ئەمەرىكىيە كان بېپارياندا فەندى "كۆنگەردى نىشتىمانى ئەفەريقا" لە پىتناو روپەروپەبوونەوەي ھەزمۇونى يەكىتىي سۆفيەت لە ناو ئەو ولاتەدا بىكەن، ئەمەش وايىرىد بتوانىت بەسەر رىكخراوە ھەرە رادىكالە كانى وەك "ھۆشىارى رەش" و "بزوتنەوەي سىيىف بىكۆ" دا زالىت.

ئەو كاتەي كە نىلىسۇن ماندىلا وەك يەكەم سەرۆك كۆمارى رەشپىستى ئەفەريقاي باشور ھەلبىزىردا، بەتمواودتى گۆيرايەلى كۆدەنگى واشتىن بۇو، تا ھەرقچى پەيوەست بىت بە سۆسىيالىزم لەناو پرۆگرامى "كۆنگەردى نىشتىمانى ئەفەريقا" دا بىرىتەوە. بىگە جەنەرالى ئەندەنوسى سۆھارتۇى خەلاتىكىردى، كە ھەزاران كۆمۈنىستى لە ئەندەنوسىيادا كوشتووە ميدالىي باشورى ئەفەريقاي پىيەخىشى. ئىستايىش خەباتگىپۇ تىكۈشەرانى رايدوو، فەرمانىرەوايەتى ئەفەريقاي باشور دەكەن، بە ئۆتۆمبىلى جۇرى مارسىدەس ھاتوچۇ دەكەن، بەم حالە بىت، ئەمە بەسە بۆ پاراستنى ئەفسانەي ئازادى گەلانى رەشپىست.

لە ھينىستان، ماوەي پەنجا سال بەسەر كۆتايسىھاتنى كۆلۈنىيالىزم و پىشتبەستن بە نىولىپەرالى سەرمایيەدارىدا تىپەرىيە، كە فۇرمىكە لە فۇرمە كانى كۆلۈنىيالىزمى دەستەبىزىر بۆ ولاتە كانىيان. لە ئەفەريقا قۇناغى راگۇزەر لە نىيوان ھەردوو فۇرمە كەمى كۆنترۆلەرنىدا نەبۈوه. ناكىرى شۇرۇش بە فەندى رىكخراوە ناھىكمىيە كان يان دامەزراوە كان بەرپايتىت، مادام بەرژەوندىيان لە پاراستنى دىفاكتۆدا ھەيء، كە بە ئاسانى لەكەل بەرەنگاربۈونەوەي رامكراو و مالى بۈودا دەگۈنچىت.

تۆ دىرى ئەو سىاسەتانەش توندىت كە بەناوى مافە كانى مەرۆفە و پەيپەددەكىيەن.

بۆچى؟

رۆى: گرنگە مەرۆف لەسە رۇونكىرىدەنەوەي ئەم پرسە سورىيەت. من نالىيم مافە كانى مەرۆف سىاسەتىيەكىي ھەلمەيە، زۆرىنەي ھاپىز نزىكە كانىم چالاکوانى بوارى مافە كانى مەرۆفەن. بەلام دەلىم ئەمە بە تەنها بەس نىيە، پىويسىتە مافە كانى مەرۆف لانىكەمىي مافە كان پىككەيىنەت، ئەمە تاكە شتىكە ھەقى خۆمانە داواي بىكىيەن. سەرمایيەدارىي بىرۆكەي دادپەروەرىي بە تەنها لەم مافانەدا كورتكىرىدۇوەتەوە، لە كاتىكدا خەونى

یه کسانیی، بووه به فورمینکی کوفر. له گەل ئەمەشدا دەشى مافە کانى مرۆڤ ببىت به بەرپەستىيڭ لەبەردەم ئەندىشە سىاسىيەماندا. بەھەمان شىۋو، سەرنجى تەسلىك لەسەر ئەم بىرۆكەيەو بە تەنها گۈنگىدان بە كرددە كانى توندوتىزىي و كوشتارە كانو بە تاوانباركىرىنى ھەردوو لايەنى مىملەنلىكە كۆتاىي پىدىت، جا ماويىەكان بن يان حكومەتى هيىندي، لە ويلايەتەكانى كشمىرو تۈرىساو چاتىسيگار، بزوتنەوە كانى بەرەنگارىي ھەوادارانى گاندى نىين، بەلکو چەكدارىن، چونكە ھىچ بىزاردەيە كى دىكەي تىكۈشانيان نىيە دىز بە دەستبەسەردا گەرتىنى دەرامەتەكانى ئەو ناوچانە. ھەرچەندە داواكارىي ئەوان رەوايە، بەلام پشتىگىريي چىنى ناوهندىيان نىيە، چونكە بەرەو "توندوتىزىي" دەگۆرپىن و دەلىن لە گەل مافە كانى مرۆقىدا ناكۆكە.

پ: مەرۆڤ چىن دەتوانىت بەرامبەر بەمە رەفتار بىكت؟

رۇقى: ناكى ئابەتكە وا وىنا بىكىت، وەك ئەودى ھىچ شتىيڭ لەم بوارەدا بەدینەھاتبىت. جەنگە كان ئەنجامدران، ھەۋاران توانيان رېڭرىن لە كارى كۆمپانيا گەورە كانى كانزاو سەركەوتىن. سەرەتكەوتىنە كان بەدىھاتن، بەلام ناكەن بە دەزگا كانى راگەياندىن و كەسىش بەو بۆنەيەوە ئاھەنگ ناگىرىت.

پ: ئىلار خۇت وەك كۆمۈنىيستىيڭ دەناسىيىت؟

رۇقى: نەخىر، بەلام پىّممايىھ چىنە كۆمەللىيەتىيە كان پىيەتراوى سەرەكىيەن بۇ تىيگە يىشتە لە ئەركى ئاسايىي جىيەن و شىكىرىنەوە كەي. بىرۇنە كەرنەوە لەسەر بىنەماي چىنە كان، وەك ئەو وايە مەرۆڤ بىئىسکە پەيكەر يان بىئىسقان بىت. بەلام لەھەمان كاتدا پىّممايىھ كورتىكەنەوە تەنها لە چىنە كان، ھەرودك ھەندىيڭ كەسى كۆمۈنىيست و دەكەن، وەك ئەو وايە مەرۆڤ پەيكەرەتىكى گەورە بىت، بەبى جەستە.

پ: ئەم "ئەندىشە تازەيەي" كە دەربارەي دەنۇوسيت لە چى پىيەتتىت؟ ئاييا دەكىن وەسفى بىكەيت؟

رۇقى: بەلى، دەتوانىن وەسفى بىكەين، بەلام بە چەند گۈزارشتىيڭ نا، ئەممە كە لە رۆمانە نوپىيە كەمدا ھەولى بۇ دەدەم و منىش لە جىيە جىيەكەن دەنەيەن دوو كەوانە دام.

پ: نووسیوته "بەلکو ئیستا کاتى ئەوھىت شەو بگەریئىنەوە"، ئەم پېزىھىدە واتاي چىيە؟

رقى: ئەم گۈزارشىتە ھىمامىيە بۆ بالەخانەيەكى زەبەلاح لە لانىيليا نزىك بۆمبائى، خاودەكەي مۆكىش ئامبانىيە كە يەكىكە لە ھەر دەلەمەندىرىن دەلەمەندەكانى ھىندستان. بالەخانەكە بەيەكىكە لە گارابەھاتلىرىن شويىنى نىشتەجىبۇون دادەنرىتىو لە ۲۷ نەھۆم پىكەتتەن سى فېرۇڭەخانەي تايىبەت بە دابەزىنى ھەلىكۆپتەرە شەش نەھۆم گەراجى وەستانى ئۆتۆمبىل ۶۰۰ خزمەتتەكارى ھەي. دراوىسىكەن ئەم بالەخانەيە سکالايان ھەيە دەلىن ئەم وەحشىيە بە رۇوناكىيە كۆيىرەكانى، شەھى ليىذىيۇين. لەگەلن ئەمەشدا، گەراندەنەوەيەكى پېيىست بۆ سەرچەم ئەو رەگەزانەي سروشت، كە توندوتىيىيان لەسەر ئەنجامدەدرىت، جا ھەوا بىت يان ئاۋ.

پېتىوايە پېشىيارەكەت سەبارەت بە ھەلۇشاندىنەوە ميرات، واقىعىي بىت؟

رقى: ميرات تەنها لە بۇنى مولىكى دارايى و ماددى كورتاڭىتىهە، كاتىكە لە ھىندستان چاودىرى بەرپلاوى سىستىمى ئۆستەسەزىم دەكەين، (واتا سىستىمى دورخستنەوەي خەلک لەبەر جىاوازبۇونىيان- وەركىپ)، بۆت رووندەبىتىهە كە ميرات چەندە پرسىكە پەيوەستە بە ھەبىيەت و مافە كانەوە. ئەگەر بانەۋېت شتە كان بىگۈرۈن، گرنگە بىر لە رىيگايەك بىكىتىمە تا سەلەت و دەستكەوتە كان درىزىن نەكىشىن..

پ: مەبەستت چىيە لە "جەنگى ستايلى ژيان"، لەو كىتىبەي كە تايىبەت كەدۋووھ بە چاپىيەكەوتىنەكەت لەگەلن ئىدوارد سنۇددۇ دانىال ئالزىيىرگ، كە "زەنگلىتەرى ئاگادار كەنەوەكان" و دوا بەرىرسى دزە كەنەن "بەلگەنامەكانى پىنتاگۇن" لە ماوهى جەنگى ۋىتنامدا؟

رقى: ستايلى ژيانى ئەمرىكى، بۇوە بە ستايلى ژيانى ئەورۇپى و ستايلى ژيانى دەستەبىزىرى ھىندى. سنۇددۇ دانىال ئالزىيىرگ لەسەر ھەق بۇون كە وەحشىيگەرىيەكەي جەنگى ۋىتناميان پېزىتىستۇ كەد، بەھەمان شىيۇھ ئەنجامى دەدات. بەلام پېيىستىمان بەوە دەبىت ئازانسى ئاسايىشى نەتەوەي ئەمرىكى ئەنجامى دەدات. بەلام پېيىستىمان بەوە دەبىت بىانىن بۆچى ويلايەتە يەكگەرتووەكانى ئەمرىكى لە رابردووداو ئەمروش ئەم جەنگانە دەكتەن. دىارتىن ھۆكەر كۆنترۆلەتكەن دەرامەتكەن و حەزى سوودو درگەرتتە لېيان

بەزۇوتىرين كات. ئەمەش پىيىستى بە موژدەي جۆرىيەكى دىاريىكراوى زيان لەسەر بىنەماى ئىشتىھاى بەكارھىتىنانى بى سۇور و دەرچو لە ھەموو كۆت و پىيەندىكدا ھە يە.

ئىدوارد بىرناي برازاکەي فرۆيد، پىش ھەموو ئەوانە دىت كە رىنگاكانى فرۆشتىنى كالاى گۆپۈدە، ئەمەش بەھۆى سۇوربۇون لەسەر پىيىستى بۇ دەستگەتن بەسەر ئەم كالاوا ئەو كالا نا، بەلكو بە سەركەوتىن لە چەسپاندىنى ئەو بروايەي كە پىيىوايە ئەم بەرھەمە ياخود بەرھەمى دىكە لە كەسايەتى و خۆشىختى تۆدا بەشدارە. ئەم ئەندىشە كەدنەي بەكاربىرىنى بى كۆتا، ھەمان ئەو بىرۆكەيە خۆشىختىيە كە بە خاوهندارىكىرىنى زىاترى شتە كاندا تىيەپەرىت، ھەروەها بىوابۇونە بەھە شارستانىيەت و سەرمایەدارىي وەكويەكىن، ھەموو ئەمانە پىيىستىيان بە چاۋىپىداخشاندە وە دوبارە پرسىاركەدنەوە دەربارەي ئەوان ھەيمە، ئەگەر دەرفەتىكىمان بويىت بۇ مانەوە لە زيان. بەلام من لە باوەرەدا نىم مرۆفایەتى بىيەويت لە زياندا بىننېتەوە.

پ: لە دىدارەي كە لەگەن ئىدوارد سنۇددن و دانىال ئالزىيەرگ ئەنجامدراوە، ھەستىدە كەين تۆ ھېشتا دوو دلىت لە پالىندرە نىشتىمانىيەكانى كارە كەيان. ئەوان دەلىن ئەوهى كە پالىندر بۇوە بۆ كرده كە، باوەرپۇونىيانە بە بىرۆكەيدك دەربارەي ئەمرىكىا، جەنگى ۋېيتىنام "خيانەتى لېتكەردى، يان ئەو چاودىيىسى كە ئازانسى ئاسايىشى نەتمەوهىي پەپەرى كەردى. تۆ بۆ ماوهىيە كى درېزە شۇقۇنىيەتە كان رەتىدە كەتەوە، بەلام ئەگەر ئەمە بۇوېتە ھۆى ژمارەيدك جەنگ، ئەوا مەزۇر چاوهپى نەتەوەكانى نەكەدووە تا لەپىتىاو ئەوهى لەنیتو خۇياندا ھەيمە بىجەنگەن؟

رۆى: نالىيم پىيىستىمان بە بۇونى ولاتان يان نەتەوەكان نىيە. بەلام دەلىم پىيىست بەوە ناكات دەسەلەتىكى ناواخنگىر وەك فەرەنسا يان ھىندستان پاك بىكەنەوە، لەبەر ئەوهى زۆر كەس پىيوايە ولاتە كەي لەررووى كەلتۈرۈي يان شارستانىيەوە سەركەوتىنى بەرجەستە كەدووە. ئەمە قىسىمە كى بۆش و بەتالە، پىيىستە تۆزۈك ئارام بىنەوە. ئەمە چۈن شىكستى نۇوسەرەنەندا لە پىشكەش كەنەندا كەمتر تاوانكار لە خەيالى راگەياندىن راۋە دەكەيت؟

ھونەرمەندو نۇوسەران لە سەر ملکەچبۇون بۇ پىيەنەتىيەكانى بازار راھاتۇون، تەنانەت وَا دەرەدەكەون وەك ئەوهى ئەزمۇونەكان ئەنجامبىدەن، چونكە ئەوهىيانلى چاوهپى دەكەيت، كە ئەزمۇونەكان لە چوارچىوھى سۇورىيەكى دىاريىكراودا ئەنجامبىدەن. كاتىك كە

رۆمانی "خواوهندی شتە بچووکەكان" م نووسى، پیشوازىيەكەي ئەرىئىنى لېكراو ھەستم كرد كە پیویستە دواى دوو سال رۆمانىيکى دىكەم بىلەپكەمەوە، بەلام ئەگەر بويىستايە ئەم حەزەم بىتەدى ئەوا نەمدەتوانى لە هېيج كام لەو تىكۈشانەدا بىم كە تىياندا بەشدارىم كردووەو نەشەدەتوانى ئەو توپىشىنەوە و تارانەم بنووسىم كە نووسىمۇن. ئەو كاتەمى رۆمانىيکى تازەم بەناوى "كۆتاىي ئەندىشە" نووسى، ئەوانەى كە دلىان بە يەكەمین رۆمانى من خۆشىبو بىزازىبۇون و رقيان لېم ھەستا.

ئەندىشەي بەكارەيتىنى بىكۆتايى دىزەي كردووەتە ناو جىهانى ھونەرىسى و ئىمەيش شايەدین لەسەر "بردن و سېيىكىرنەوە كەلتۈرۈي" ھاوشىۋەي "بردن و سېيىكىرنەوەي سەوز" (سەرپىچى كەنلىقى زىنگەيى لەزىز ناوى زىنگەدۇستىدا-وەرگىر) كە بىنيومانە. گەورەترين فيىستىقالى ئەدبى لە جىهان ئەمپۇكە لە جىابۇر لە ھيندستان بەزىيەدەچىت. خەلک لەسەرتاسەرى جىهانەوە رووى تىيەتكەن، رۆشنېبىران و چاپ و پەخشكاران دىن و تىيىدا قسە لەسەر ئازادى رادەربېرىن و ئازادى ھونەر دەكىت، ئەو كەسانەى كە سېزىنسەر و فەندى فيىستىقالەكە دەكەن دانىشتۇرانى دارستانەكان لەناودەبەن و پشتگىرى لەو حەكومەتە دەكەن كە پىيوايە ئەگەر بىت و ھيندۇسى يان نەتەوەيى نەبىت ئەمە تاوانىتكە لە تاوانەكان. كۆمپانيا كانى ئەستىرەناسى سېزىنسەرلى فيىستىقالەكانى سىنهما يان ئەدب دەكەن، تىياندا خەلتكى باش بەشدارى دەكەن و بەشىۋازىيکى زۆر جوان قسە لەسەر ئازادى رادەربېرىن دەكەن، بەلام سېزىنسەرەكان جىهان وېرەن دەكەن.

پ: لەم حالتدا، چى پیویست دەبىت ئەنچامى بىدەين؟ بەگۈرەي بۆچۈنى تۆ لە كتىيەتكەدا، خۆشەوىستى؟

رۇقى: پیویستى بەبىر كەنەوەيە. منىش زۆر بىردى كەمەوە، لەبەرئەوەي هيىشتا رۆمانە تازەكەم دەربارەي ئەم بابەتە تەھواو نەكردووە، بەلام پىمۇايە ئىمە دەبى ئەو بروايەي كە دەلىت بۇونەوەرى مەرقىبىي پیویستە لە سەنتەرى جىهاندا بى، لە ھەموو ئەو كىيەنەوانەي دژى ئەو بروايەن جىابكەينەوە.

- * لیکدانه و کاریگه رسی په گمز له که ژال ته جمهد.....ن: چنور فه تھی..... ۱۱۸.....
- * شنهی شیدار..... ۱۴۲..... عه بدولر همان فدرهادی.....
- * لەنگستن ھیوز، دەنگىكى رەش له و: عه بدولتا سلیمان (مەشخەن) ۱۴۶....
- * دیداریك له گەلن پاپلۇ نېرۇدا... ئىيىك بۆکستل... و: عه بدولتا سلیمان (مەشخەن) ۱۵۵....
- * زۆربای شیرانی، ناویتک پې به پیستى رۆمانە كەی قادر عه بدوللە.. كە ژال ته جمهد .. ۱۸۶...
- * سولتان له نیوان قوللهی قەلاؤ كامىرادا... عهلى مستەفا... ۱۷۲....
- * لە دامىتنى فەلسەفەدا، گۆرانى دۆخى ناشىرىنىيى بۆ دۆخى... مەھەد ھاشم... ۱۸۳....

**لېكدانه وەئى كارىگەرىسى رەڭەز
لە سەر شىعرە كانى كەۋال ئەحمدەد**

چنور فەتحى

پوخته

زۆربەي توپىزەرانى بەشى زمانناسى كۆمەلتىنىسى زمان و پەخنه گرانى فييمىنيست توپىزىنەوەيان لە بوارى زمانى پىوهدا كەدووھو گەيشتۈونەتە ئەو ئەنجامەي كە جىاوازى لە نىيوان زمانى ژنان و پىاواندا ھەمە. لىرەدا ئەو پەرسىيارە كەلآلە دەكىيت كە

ئایا دهکری تهودری رهگهز له سهر زمانی ئەدەبیش کاریگەربىي هەبىت؟ ئایا ئاستى دەنگ، وشه كان، پىزمان، جوانكارىيەكانى نوسين، شىوهكانى خەيال لهوانه ويڭچواندنو خوازەو كىنايە دەتوانن له ئىر كارىگەربىي دەرھەستىتى ژنانەي شاعيرەكاندا، ھيماي رەگەزگەرایى بن؟ لىرەو ئەم توپىشىنەوە ھەولى داوه بە مەبەستى وەلّامدانەوەي وردى ئەم پرسىيارانە كارىگەربىي رەگهز لەسەر زمانى شىعريي شاعيرى ھاۋچەرخى كوردى، خاتۇو كەزاز ئەحمد لېكيداتەوە.

پېشەكى

وەك دەزانىن شىعرو شاعير بۇون له ژيانى ئەدەبىي نەتەوەي كورددادا گۈنگىيەكى زۆرى ھەبۇوه. شاعيرانان له ھەر سەردەمەتكىدا ھەولىان داوه پرس و بابەتى گۈنگى كۆمەلّايەتى بە زمانىيەكى تايىبەت بۆ خەلکەكەيان باس بىكەن و شىعرو بەرھەميسىيان بەرەدام لاي ھەمۇو نەوهكان سەرنج راکىشەرە ئىلها مابەخش بۇوه. له نىيۇ ئەم شاعيراندا ژنانى شاعيرىش بۇونيان ھەبۇوه كە بەداخەوە بۇنيادى كۆمەلّايەتىي پياوتەوەرى ئەدەبىيات و بەگشتى ئىرخانى كولتۇرلىكى كۆمەلگەلىكى كوردىي، ھەولىداوه زۆرىي زۆرى ئەم بەھەرە درەشاوانە بۆ خۆي پاوان بکات. بەلام له ناوىشياندا ھەميسىھ كەسانىيەك سەريانەلداوه كە بۇيرانە خۆيان لەو كۆت و بەندە نەبىنراوە ھەست پىنە كراوانە رېڭار كردووەو توانيويانە بە شىعره كانىيان پىناسەدەرى خۆيان و بۇون و زمانى خۆيان بن. نارپەزايەتى دەرىپىن بە رۇانگەي زالمانى و ھەللاواردىنىك كە ئەتمۆسفىرى دەوري ژنى كوردى داگرتىبوو، بىبەرىكىدنى لە مافە تاكەكەسى و كۆمەلّايەتىيەكانى بەپىتى بىرۇ باورەرى نەرىتى و پشتىبەست و بە پياواسالارى، بۇو بە ھەۋىنېنىك بۆ ھەولىدان له پانتايىيە جىاجىاكاندا. شاعيرانى ژن لەم بوارەدا دەرىيىكى بىنەرەتىييان كىرداوه. ئەم بەرەدەي ھەمۇو توانانى ئەدەبىي، ھونەرى و ھەستەوەرانەي خۆيان خستە بەرکار تاواھ كۈو بىنەرەتى "رۇانىنى پىاوانە" بۆ بابەتكان، كە ئەدەبىياتىش يەك لەوان بۇو، تىك بىشكىن و سىستەمى كۆمەلّايەتى و سىياسىي پياوتەوەر تۈوشى گۈرپانىيەكى بىنەرەتىي بىكەن، دەشتowanin بىلەن لەم رېنگەشدا سەركەوتى باشىان بەدەستەھىناوە. يەك لەو شاعيرە دىارانەي ھەر لە سەرەتاواھ زۆر وشىرارانە مەبەستى بۇوه بەرەنگارى ئەم دۆخە درېڭخايىن و سەپاوه بىتىتەوە و سىيماي راستەقىنەي ژن بىناسىيەت، خاتۇ كەزاز ئەحمدە. كەزاز شاعيرىيەكە وىستۇويەتى دەنگى ژنان، زمانى ژنان، ئايدياكانىيان و ھەروەها بەلگاندىيان لەمەر ژيان

بخته چوارچیوھى هزرو هەستو ھونھەكەيەوە بە ھۆنینەوەي گەلېك شىعرى راکىشەرۇ پېخۋوش و ھاوکات ئارامى بەخش، سالانىكى زۆر بەردەنگو خويىنەرەكانى راپگۈرىتەر نەوە لە دواى نەوه بىيانكاتە لايەنگرو تاسەبارى كارەكانى. لىرەدا پىتىسىتە بگۇترى ئامانج لە نۇوسيىنى ئەم وتارە زىياتر تىشك خىتنە سەر زمانى شاعيرە لە شىعرە كانىدا. لە درېشەدى وتارەكەدا ئامازە بەو دەكەين كە كەڭىز چۆناو چۆن پازىمان دەكەت بە بپواھىيەن بە زمانىكى تايىھەتىي ژنانە لە ناو ئەۋەشدا زمانىكى تايىھەتىي كە ھەر تەنها خۆى خاودىنەتى.

ئەم توپىشىنەوە لە سەر مىتۆدى دىيارىكىرىدىنى ئەو خالانە كارى كردووە كە كارىگەربى رەگەز لە سەر زمان دىاريى دەكەن و لە راستىدا مەبەستى شىكىرىنەوەي ناوهەرۆك يان ودك باوە، ماناڭىرىنى شىعىرە كان يان قۇناغبەندىي بەرھەمە شىعىرييەكانى شاعير نىيە لە روانگە جۆراوجۆرەكانەوە. ھەولمداوە سەرەتا بە باسکەرنىكى تىپرە تەسەلى تىپرەك سەبارەت بەو روانگە بۆچۈونانەي بە نىسبەت تەورى سەرەكىي وتارەكەوە لە لقۇ زانستە جىاجىاكانى ودك زمانناسىي كۆمەللىيەتى و كۆمەلناسىي زمان و رەخنەي ئەدەبىي فىيمىنېستى چوارچىوھى كى تىپرەك بۆ توپىشىنەوە كە بەددەستەوە بىدەم و دواتر بە ھىنائەوەي نۇونە لە بەرھەمەكانى شاعير بکەۋىنەسەر رېڭىز وەلەمدانەوەي پرسىارەكان و سەلاندى بۇنى زمانى رەگەزگەرا لە شىعىرەكانى خاتۇو كەڭىز ئەممەددا.

وشە سەرەكىيەكان: زمانى ژنانە، شوناسى ژنانە، فىيمىنېزم، رەگەز

پرسىارەكانى توپىشىنەوە

١. پەگەز چۆن توانىيەتى كارىگەربى لە سەر شىعىرى كەڭىز ئەحمد دابىيەت؟
٢. ئاييا زمانى ژنانە لە شىعىردا بۇنى ھەيەو چۆن دەتونىن پىنى قايل بىن؟
٣. ئەو چەمكەنە چىن ئەم شاعيرە بۆ كەياندىيان كەللىكى لە زمانى تايىھەت بە خۆى و رەگەزى خۆى وەرگەرتۇوە؟

سنوره‌کانی تویزینه‌وه

بنه‌مای ئەم تویزینه‌وه بەرھەمە شیعرييەكانى كەڭىل ئەمەد و پىويستە لېرەدا ئامازە بەو بابەتەش بىكم کە من وەك نۇرسەرى ئەم تویزینه‌وه بە ھۆى دوورى و وەك دەگۇترى مەوداي جوگرافيايى كە لەكەن باشۇرۇ كوردستان وەك شوينىگەي سەرەكىي چاپ و بلاوكىرنەوهى كىتىب و ديوانەكانى شاعيرە، دەستم بەزۆرىك لە ديوانەكان رانەگەيشتووه وەك كىتىب تەنها دو كىتىبى "بەندەرى بەرمۇودا" (چاپى دووهەم سالى ۱۹۹۹) و "وتەكانى وتن" (لە بلاوكراوهەكانى مەلبەندى لاوانى مىدىا ۱۹۹۹)م لە بەردەستدا بۇوه. بەلام دەبى لېرەدا زۆر سپاسى خاتۇر كەڭىل خۆى بىكم کە بە دلىاۋەللىيەوه چەند شیعرييىكى بە ئامازەدان بە رېكەوت و شوينى نۇرسىنىيانەوه بۇ ناردووم و لەم رپووه يارمەتىي زۆرى داوم. هەروەها بېرىك لە شیعە كانىشىم لە سوشىال مىدىاۋ نىيت وەركەتروه. ئەم كەسانەئى كارى تویزینه‌وه يان كردووه زۆر باش دەزانىن كە كاركىرن لەسەر سەرچاوهى وەها پەرت و بلاو ئەستەمتى دەبىت و بىگۈمان سەبۇرلىي زىياترىشى دەوى. هييادارم توانىبىت بە سەر سەختىي كارەكەدا زال بۇويتىم و ئەنجامى تویزینه‌وه كەشم نىشانەئى سەبۇرلىي كەنمى پىوه ديار بىت.

پىشىنەئى تویزینەوه

لەوەتەئى كەڭىل ئەمەد شیعە دەنۇسىت و لە ناو دنیاي شیعە ئەددەبى كوردىدا وەك دەنگىيىكى تايىبەت دەركەوتۈوه، لەسەر شیعە كانىشى دەنۇسىت. هەم لەبەر پېچەماوەر بۇونى شاعيرەوەمەيش بەھۆى ئەو ژمارە زۆرە لە گۇشارو رۆزئىنامەي جىاجىما كە ھەریمى كوردستان لەسالانى راپەردوودا بەخۆيەوه بىنیونى، ژمارە ئەو بابەت و وتارانەئى دەستىيان داودتە لېكىدانەوه ناساندىنى شاعير خۆى و بەرھەمە شیعرييەكانى، پېئەزىمانن. بەلام دەكىرى بلىيەن تویزینەوهىيەكى وەها كە لەكەن ئەوهى ھەمۇ مەرچە كانى تویزینەوهىيەكى زانستى بىگۈتىمەوە ھاواكت كارىگەرلىي رەگەز لە سەر زمان لە لقە كانى زمانناسىي كۆمەللىيەتى و كۆمەلناسى و ھەروەها رەخنە ئەددەبىي فىيمىنىستىدا رەچاۋ بىكت و كارىگەرلىي نۇرسىنى ژنانە لەسەر ئافراندى بەرھەمى ئەددەبىي لېكىداتەوه، ئەنجام نەدراؤەو يان من دىسانەوه بەھۆى ئەم دوورىيەوه لېتى بى ئاگام كە هييادارم گەريمانەئى دووهەمان راپست بىت. ئەوهى من گەپاپىتىم بىنېبىتىم دەتونىم بلىم ئەو

توییزینه‌وهو یان باستر بلین نووسینانه‌ی تا ییستا له سه‌ر بهره‌مه شیعریه‌کانی شاعری مه‌به‌ست نووسراون، خاوهن و هله‌لگری کۆمەلیک تاییبه‌تمه‌ندین، که به‌پیی ده‌رفه‌تى نووسینه‌که‌مان ئاماژه به چهند خالیکیان ده‌دهم "زۆربه‌ی زۆری وتاره‌کان به شیوه‌ی پیاهه‌لدان و پیئناسه‌کردن و که‌مترپه‌نگ و بۇنى رەخنه و هله‌لسه‌نگاندینان پیوه دیاره" که‌م تا زۆر‌هه‌مۇر ئەو وتارانه‌ی من بیئیومن جەختیان له پیویستی لیکدانه‌وھی سه‌ر به‌خۆزی شیعری ژنان کردۆتەوھو بەرھەمە‌کەی خۆیان به ھیواي هله‌لگرتى هەنگاویک لم رېگایدا پیشکەش کردووھ. سەرجەمی ئەم نووسینانه له سه‌ر ئەو باوه‌رەن که شیعره‌کانی کەۋاز لە روانگەمی نیشانه‌کانی میتۆدناسی، فۆرمى و ناوه‌رۆكەوھ خاوه‌نى تاییبه‌تمه‌ندییه‌کی ناوازەن، بەلام ئەو نموونانه‌ی به دەسىنىشانکراوی و ئیپیزۆدیک ناسیئنراون زۆر کەمن. کۆمەلیک دەسته‌وشه و زاراوه‌ی ودک دەربىرینی ژنانه، لەحنى ژنانه، دەنگى ژنانه، ھەستو سۆزى ژنانه‌و... تاد، که ھەموویان دەسته‌وشه‌ی نابنەبپو ناپروون، بە زۆربى لەم جۆرە نووسیناندا بەرچاو دەکەوتى، بى ئەوهى کە تەنانەت يەك پارامىتى دیاريکراو بۇ ئەوهى کە ئەم لەحن يان دەنگە چىيە، بەدەسته‌وھ بەدەن. ھەربىزىيە ئەم توییزینه‌وھی بەردەستان ھەولىداوھ بە دەستنىشان کردنی کۆمەلیک نموونه لە خودى بەرھەمە شیعریه‌کانی کەۋاز ئەجەمە، ھیوايەك بخۇلقىنیت، نەك بۇ پرکردنەوھى بۆشاپیه‌کان بەلکوو بۇ بۇون بە فاكتەرىک بۇ خستنەپوو و دیاريکردنی ئەو بۆشاپیانه‌و ئومىد خواتن بە بەردەوامىي ئەم شیوازه لە نوسین و توییزینه‌وھ.

چوارچیوهی تیۆریك

ژنان بە درېڭىزىي مېۋىزرو سەرەرای ئەوهى کە نیوهى کۆمەلگائى مرۆزیان پېكھىنناوه، بەردەوام بەرھو پۇوي نىگايى نەريتىي پیاوان بۇونتەوھو لە زۆربەي ھەرھ زۆری کۆمەلگا‌کاندا لە مافە مرۆزىيە‌کانيان بىئەرپى كراون. بە تىپەپرپۇونى كات ژنان پەي بە پېگەي نادادپەرورانەی خۆیان لە کۆمەلگا دېبەن و ھەولى باشکردنى دۆخە كە دەدەن. لە سەرەتا‌کانى سەدھى نۆزدەھەمەوھ، بۇ خەبات دېز بە بارودۆخى نالەباريان يەكىدەگرن و لە قالىبى "بزووتنەوە‌کانى ژنان"دا بەرگرىي لە مافە مرۆزىيە‌کانى خۆیان دەكەن. ئەم بزووتنەوانە لە سەدھى بىستەمەوھ بە ناوى فيمېنیزم گەلالە دەكىن.

فيمېنیستە‌کان لەپېگەي خەبات و تىكۆشانىانەوھ توانييان لە کۆمەلیک بوارى جياجيای ودک پەروردە، كارو پىشەي جۆراوجۆر، دانى حەقدەستى يەكسان و زۆر بابەتى

دیکەدا، حەققىيەك بۆ خۆيان دەستەبەر بکەن. تەنانەت گەيشتنە ئەو ئەنجامەش كە تەنھا رېزگاربۇونى ژنان لە نايەكىسانىيەكان تەواو نىيە، بەلکو دەبى ژنان لە دەستى پىاوان رېزگاريان بىت.^(۱)

لەگەل پەردى فىمىنىزم و جىيگىر بۇنى ropyانگە فىمىنىستىيەكان لە پاتتاو بوارە جۇراوجۇرەكاندا، لىيىدانەوەي جياوازىيەكانى ژنان و پىاوان لە بەكارهيتانى زمانىشدا، سەرنخى توپىزەران، بەتاپىت توپىزەرانى كۆمەلتاناسىي زمان و زمانناسىي كۆمەلتايەتىي بۆ

لای خۆي راکىشا. ئەوان لەسەر ئەو باودەن كە ناكى ئەندازى زمان وەك دياردەيەكى دەرھەست و ئۆبىستاكت ليكىدرىتەوە، بەلکو دەبى فاكتەرە دەرەكىيەكانى كارىگەر لە سەر زمانىش رەچاو بىرىئىن و جەخت لە گرنگىيى كارىگەريي بىگۈرە كۆمەلتايەتىيەكانى وەك چىن ، نەزاد ، ئايىن و رەگەزو ... دەكەنمۇدە. بەم حالەشەوە، هەندى لە توپىزەران بە جياوازىيەكى ئەوتۇ لە نىيوان زمانى ژنانەو پىاوانەدا قايل نىن و نايانەوى رەگەز وەك فاكتەرىيەك لە لىيىدانەوەي زمان و بە تايىبەت زمانى ئەدەبىدا بىخەنە بەر كار. سارا مىلز لە سەر ئەو باودەيە كە زۆربەي زۆرى ئەو توپىزىنەوانەي لەسەر دەستى كەسانى فيمىنىستى وەك دېبۈرا كامىرۇن سەبارەت بە ژنان ئەنجام دراوه، نىشانى دەدن كە ئەم توپىزەرانەش لە سەر ھەمان پىيگەو پىيچىكەي زمانناسە پىاوه كان كاريان كەدووەو ھاوشىۋەي ئەوان زمانى پىاوانىيان بە ئەمىلى و پىوەرى توپىزىنەوە كانى خۆيان زانىوە زمانى ژنانىشيان وەك لادان لەم زمانە پىوەرە ناساندۇوە.^(۲) ئەو لای وايە ئەم جۆرە

لیکدانه وانه داکۆکیی له گرنگیی زمانی پیاوane ودک زمانی پایه ده کنه و هو له به رام به ردا، زمانی ژنان به فرعی و و هرگیار او له و زمانه، پیناسه و دیاریی ده کهن.

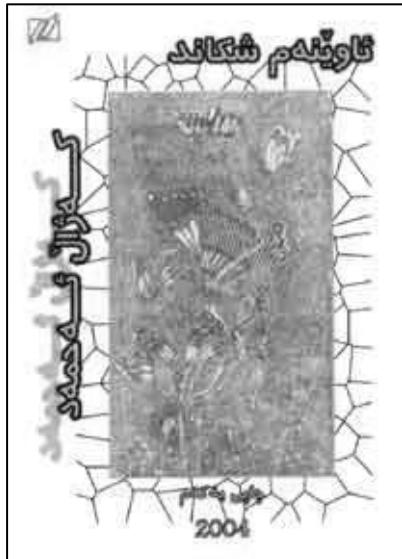
له کوردستانیش هاوکات له گەل به جیهانی بونی فیمینیزم و دامه زراندنی حکومه تى کوردستان و دستبه کاربونی په پله مان و دامه زراوه کانی کۆمه لگای مەدەنی، پرس و بابه تە کانی تایبەت به ژنان گرنگیی پیدراو بزووتنە وەی ژنانی کوردیش به مەبەستى گۆپینی پیگەی ژنان دستی پیکرد. ئەو گۆرانکاریسانە لەم بوارەدا هاتەئاراوه، کاریگەریی زۆرى لە سەرەزۇرە ئەندىشەی ژنان داناو بول بە ھۆزى سەرەلەنەنی گەلیک شاعیرە نووسەر کە بە نیازى ناسینى شوناسى ژنانە خۆيان بون. يەك لەو ژنانە ھەر لە سەرەتاوه ودک دەنگىکى ژنانە

دەرکەوت و به جىدىيەتەوە داخلن به جیهانی شیعرو شاعیرى بول، كەۋال ئەممە. كەۋال لە بەرھەمە كانىدا گرنگىيە كى زۆر بە شوناسى ژنانە خۆزى دەدات كە ئەمەش لە بىچمەگىتنى زمانى كىدا كە بە زمانى شیعرىي ژنانە ناسراوه، کاریگەریی زۆرى ھە بولو.

يەك لە پۇوكىدە کانى رەخنە ئەددىبى، رەخنە ئەددىبىي فیمینیستىيە. لەم جۆرە رەخنە ئەددىبىدا، گرنگىدان بە پرس و بابه تە ژنانە كان، لە ناوهندو چەقى لىكۆلىئەنە وە كاندایە، چونكە رەخنە گران لەو

باودەدان كە ژنان لە ئەددېياتدا دەورىتى بىكىدو پەروتىي دەگىرن و ئەددېيات لە را دەبەدەر پیاوانە يەو پشتىوانىي لە جياوازىيە رەگەزىيە كان دەكەت.

دوو جۆر خواستى سەرە كىي لە شىۋازى رەخنە فیمینیستىيدا ھەيە: خواستى يە كەم، كە "دەرکەوتە کانى ژن" ئى پىنە كۆتۈرۈ زىاتر دەپرەزىتە سەر ئەو وەرە كە ژن لەو بەرھەمانە كە لە لايمىن پیاوانە وە هاتۇونە تە نووسىن چۈناو چۈن و لە رىيگەمى چەرۇلۇ دەورىتىيە قالبىيە وە دەرخواردى خويىنە دراوه. لە خواستى دووهەمدا، كە "رەخنە ژنان" ناونراوه، گرنگىي بە ژن دەدرىت ودک نووسەر و ئافرېنەر دەقە ئەددىبىيە كان. ئەم

خواسته بونیادو ناوهروکی بهره‌می ثهدبیسی نووسه‌رانی ژن له بهرچاو دهگریت تاوه کوو لهم ریگه‌وه درگای ناسینی بزاوته درونیی چالاکییه ثهدبیسیه ژنانه کانی لی بکریته‌وه.^(۳) ثهم بهره‌یه لايان وايه ثهدبیاتی ژنانه له روانگه‌ی تایبه‌تمه‌ندی زمانی، شیوازی دربرپین و نوسین، شیوه‌کانی پیوه‌ندی نیوان توخمه ئاخاوت‌نییه‌کان و چونیتی کەلک و درگرتن له شیوه‌کانی خمیال لهوانه‌ش ویکچواندن و خوازه جیاوازه له پیاوان. پرسی سدره‌کیی بۆ ئهم تیورقانانه دهسته‌به‌رکردنی درفت و ئیمکانی جوزار جوزره له زماندا تا چییدی ناچار نهبن له نوسیندا چوارچیوه‌کانی پیاوان رهچاویکەن، يان زمانی پیاوانه بەسەریاندا زال بیت. بۆ چاره‌سەرکردنی ثهم کیشە هیلیئن سیسکو چەشنیک له نوسینی ژنانه پیشنيار دهکات که سەرچاوه‌کەی له قۇناغى پىنگەیشت (پیوه‌ندی دایک و مندال) بەر لەوەی مندال بکەویتە بەر کاریگه‌ریی پیاوانی کۆمەلگا - دەگەریتەوه بۆ دایک. له لايەکی دیكەشه‌وه، لووس ئیریگاری، جوزیک له نوسینی ژنانه دەسیناشان دهکات تا بەردەوام خۆی له مەترسیی دەسەلات و زالیتی پیاوان رېگار بکات و له باشي تاك رەھەندبۇون، رەگى له فەرەنگى، سەپیال بۇون ئیمکان و ئەگەرە رەنگالە کانی بونیادو کارکردى ئىرۇتىك و ئەزمۇونە سېكىسييە‌کانی ژناندا بیت.^(۴) بەلام ژولوليا كريستوغا له چەندىن رۈوه‌وه له سیسکو ئیریگاری جیاوازه. سیسکو ئیریگاری "ژنانه" لەگەل ژنانى سروشتى و "پیاوانه" لەگەل پیاوانى سروشتى ھاوشیوه‌سازىي دەکەن. بەلام كريستوغا هەر چەشنه ھاوشیوه‌سازىيە‌کى لهم جۆرە رەتىدە كاتمودو زياتر دەركەوتەئى ناخو وشىارانە دايكانه سەرنجىي رادەكىشىت. ئەو پېرىسى پېش ئۆدىيىي گەلالە دهکات كە بەتالە له سىستەمى دەلالەت و پیوه‌ندى و به "زمانى نىشانەناسى" ناوى دەنیت و له سەر ئەو باوه‌رەيى كە لەگەل گەشەي مندال و ئاشناپۇونى به زمانى پیاوتەوەرى كۆمەلگا، ثهم زمانى نىشانەناسىيە لەناو دەچىت.^(۵)

جگە له فيمينىستەكان، كە جەخت له نوسینى ژنانه و کاریگه‌ریی رەگەز لەسەر زمانى ئەو بەرھەمانەي ژنان خەلقىان كردووه، دەكەنەوه، دوو لقى زمانناسىي كۆمەلایتى و كۆمەلناسىي زمان لەلايەكى دىكمەوه پشتىان به رەگەز وەك بگۈرپىك بەستووه كە کاریگه‌ریي له سەر زمان دادەنیت. ژان كالۋى لاي وايه كۆمەلناسىي زمان كۆمەلگا وەك بىنەما وەردەگریت و زمان وەك بابەتىك ياخود تەورىكى كۆمەلایتى له بەرچاو دەگریت و زمانناسىي كۆمەلایتى زمانىش بە بىنەما وەردەگریت و هىزە كۆمەلایتىيە‌کانىش وەك ئەو ھىزانە دەبىنیت كە کاریگه‌ریي له سەر زمان دادەنین.^(۶)

کۆمەلناسىي زمان دهورى فاكتەرە كۆمەلایەتى و نازمانىيەكان لەبۇنىادو بەكارھىنان و
 گۆپانى زماندا لېكىدداتمۇدە. ژمارەيەك لەفاكتەرە نازمانىيەكان كە لەسەرھەلدىنى
 گروپە زمانىيەكاندا بەكارىگەر دانراون برىتىن لە: ناوجەي جوگرافى، چىنى كۆمەلایەتى،
 رەگەز، ئەتنىك، تەمن، ئاستى خويىندەوارى و ...^(٧) كەواتە يەك لەو فاكتەرە
 كۆمەلایەتىانەي كارىگەرى لە سەر زمان ھەيدە، رەگەزە. ھەرچەند لە زۇرىيە كۆمەلگا
 ھەنوكەيىەكاندا ژنان و پىاوان بەشىوهە باواردا ژنان و لە ھەندى باوارى دىكەشدا پىاوان
 بەشدارىي دەكەن، پىىدەچىت كە لە ھەندى باواردا ژنان و لە ھەندى باوارى دىكەشدا پىاوان
 چالاكىيان زىياتر بىت. ھەر ئەمەش دەپەتە هوئى درووستبوونى جياوازىي زمانىي
 دىاريکراو لە نىيوان ئەم دوو بەرەيدا. بۇ نۇونە ژنان لە ھەندى باوارى وەك بەرگدوورى،
 رىستن و چىنن، چىشتلىقان و جوانكارىي ئەزمۇونى زياتريان ھەيمەو لەم پۇودوھ زاراۋە كانى
 پىيەندىدار بەم باوارانەو بە ژنانە لە قەلەم دەدرىن و بەكارھىنانى وشە دەستە وشەي
 پەيوەست بەم بابەتانا لە شىعىرى ژنانى شاعيردا كارىگەرىي پەگەز لەسەر زمانيان
 دەخاتەرروو. لە لايەكى دىكەشەوە، لە زمانناسىي كۆمەلایەتىشدا داڭۆكى لە كايگەرىي
 رەگەز لەسەر زمان دەكەت. "لە لېكىدانەوەي
 رەگەزو رەگەزخوازى لە زمانناسىدا، ئەورۇڭە
 دوو جۆر توپىشىنەوە لە ئارادايە. بەرەي يەكمە
 ئەو توپىشىنەوەن كە دەپرژىنەسەر
 لېكىدانەوەي جياوازىي مىتۆدەكانى ئاخاوتىن
 لە نىيوان ژنان و پىاوانداو بەرەي دووهەمېش
 بىرپايان وايە كە بەرامبەر كىتىي پەگەزى لە
 زماندا پېسىكى كولتوورىيە و لەرىگەمى
 زمانەوە بەرھەم دەھىنرىت و راپەگۈزىرىت و
 دېتە فامكىرىن".^(٨) راپىن لاڭۆف، يەك لە
 تىورقانانى بەرەي يەكمەو دەلى: "لە بەر
 ئەوەي كە ژنان يېبەرين لە دەسەللات و
 شەرعىيەت، زمانيان كۆنزەراتىقەو بە
 زمانىيەكى لاۋاپىش دەدۋىن".^(٩) ئەمەش
 دەگەرېنىتەوە بۇ بېباھە خۇ نەبۇونى ژنان، كە ھەلبەت فيمىنېستە كان بە توندى دې بەم

بايەتانه دوهستنه وە.^(۱۰) هەروهە سەرچاوهى ئەم حالەتە لە كۆتۈرۈپ بەندە كۆمەلایەتىيە كانو پىيگەي جقاتىيى ژناندا دېبىنیت. ئەوهى ئەم تىۋرىيىانە گىنگىيەكى كەمىي پىيىددەن ياخود سووک و سانا لىيى تىيەپەرن ئەم حالىيە كە: "زمان پىرسىسىكى زىندۇر بىزۆزەو رېيك بەھۆى ئەم زىندۇرۇيەتى و بىزۆزىيەوە كە ناتوانى بىكەوتىتە پەوتى زالىتىيى نە گۈزى يە كىيان و دەستەمۇيى ھەميشەيى ئەويلىيەوە. بە دەربېرىنى دى، زمانىش ھاوشىيەوە ھەر تەورىيەكى كۆمەلایەتىيى دىكە لە پانتايىيەك لە دانوستاندن و كرددوھى بەرامبەردا پۇ دەدات... ھەر بۆيە دەكرى بىگۇتى زمان لەم شىيۆھ ھەنووكەيىيە خۆشىدا خاوهەن و ھەلگىرى توخى ژنانەيە".

لىېرەدا دەگەينە ئەنچامە كە تىۋراقانان و رەخنەگران لە سى ئاقارى رەخنە ئەدبيي فىيمىنېستى، زمانناسىيى كۆمەلایەتى و كۆمەلناسىيى زماندا ھەول دەدەن نىشانى بەدەن كە رەگەز چۈناوچۇن كارىگەرىي لە سەر زمانى پىّوھ دادەنیت و سەبارەت بە ئافاراندى بەرھەمى ئەدەبى جەخت لەو دەكەنەوە كە ژنانى نۇسەرە شاعير بە

شىيۆھىيەك لە بەرھەمە كانىاندا زمان بەكار دىيىن كە جىاوازە لە زمانى پىاوان لەم بوارانەدا. چون رەگەز يەك لە لايەنە سەرتايىيەكانى شوناسى مەرقە كە رەگو رېشەي لە لايەكەوە لە جىاوازىيە با يولۇزىيەكانو لە لايەكى دىكەشەوە لە بونىادى كۆمەلایەتىدايە. جىگە لە زمانى پىّوھ، زمانى ئەدەبى و چۈنۈتىيى بەكارھىنانى شوباناندۇ خوازەو. تاد لەو تەورانەن شاعير لە رېڭەيانەو شوناسى رەگەزىي خۆي ئاشكرا دەكەت. شاعير لە راستىدا لە رېڭەمىي وىئەسازى و بەكارھىنانى ئەن جوانكارىيە ئەدېيىانەو ھەول دەدات ئەندىشەو ھۆگرىيەكانى بە ھەموو تايىەتمەندىيە تاكەكسييەكانىيەو بىگۇتىتەوە بۇ خويىمە.

كەوابۇو ژنانى شاعير لە زۆربەي ھەرە زۆرى حالەتە كاندا بەرھەمېيەك خەلق دەكەن كە نزىكە لە رەگەزەكە خۆيان. بەم چەشىنە لەم توپىزىنەوەدا ھەول دراوە كارىگەرىي پەگەز

له سه‌ر زمانی شیعری و بهره‌مه‌کانی خاتوو که‌ژال ئەجمەدی شاعیری ناسراوی کورد لیک بدریتەوه. دەتوانم بلیم شیوازی کاره‌کەم به شیوه‌یەک بووه کە سەرەتا به خویندنه‌وهی بەرهه‌مه بەردەسته کانه‌وه دەستم پىنگردووهو دواتر به رۇونکردنەوهی ئەوهی کە ئاخۇرەگەز له سەر ئافراندەنیان کاریگەرییەکی هەبووه يان نا له کاره‌کە بەردەوام بووم. ئەگەر وەلامەکە ئەرتىيىبە شاعیر بە مەبەستى گەياندىنى ج جۆرە پەيامیتک بە بەردەنگ ئەم شیوازەی بەكارهیتىناوه؟

لېرەدا وەك شیوازی سەرەکىي نۇسىنى تۈزۈنەوهی لەم چەشىھ دەچىنە سەر دەستەبەندى كردن و لېكدانەوهی شیعرەکانى شاعير له و روانگەو بوارانەوه کە دەسنيشانم كردوون"

۱. بەكارهیتىنانى زاراوه و شەمى پىۋەندىدار بە جەستەو ئىيانى با يولۇزىكىي ژنانەوه:

لە شیعرەکانى كەژال ئەجمەدا بە دەيان جار تۇوشى ئە و شەم زاراوانە دەبىن كە تايىەتن بە بۇون و جەستەئى ژنانەو دەتوانىن بلېن لە بىنەرەتدا گەر جەستەئى ژنانە بەم شیوه‌یەکەن بەنۈوكە لە روانىنى گشتىدا وەك جەستەئى ژنانە دەناسرىت، نەبوايە ئەم وشانەش بۇونىيان نەددبۇو. بۇ نۇونە لە بارىرەن، لەبارچۇن، كچ، كچىنى، مىيىئەنەبىي و... تاد. واتا ژنان و جەستەئى ژنان دەبىي بە پۇرسىيەكى دىاريکراودا تىپەرن تاودەکور ئەم ناونان و پىنناسەكەنداش بىتىنە دى. بۇ نۇونە لە شیعرى "لە مرىيەم بەرەجەت" دا دەبىنەن.

نانى پىتكەننىنى گەرم كەپرو لېيدا
وەك دووگىيانىش بووم ئەئى شاعير
نە كۆرپەئى شىعەم لە بارچۇو
نە خۆم لە بارى شىعەر چۈرم.

يا لە شوتىيەكى دىكەدا دەلى:
كە مەسيحەم خولقاندېئى
دەرىيەست نايەم ئەگەر چەقتۇم لى بىكىشىن و
گومان لە كچىنىم بىكەن!!
لە ژۇرى سكى خاڭەمەو لە بار دەبرىم!

له ساتى سەرجۇو قانەوه (بەندىرى بەرمۇردا، ل. ۳۱)

تەنیاپى مىيىئىنە...
بۆ زمانى بەستەزمانى كوردىيى هەرگىز
ناگىرى ئۆ باس ناكىرى...
مېرىدمىت و
بە ماھە دەم وە كەو كچ گومانم خولقاندۇوە لە پىاوه تىت
ئەمەيان بەھىزى مندو بىھىزى تو... .

ھەروەها كۆمەلىك زاراوە دەستەوشەي دىكەشەن كە بەپىي گۈيىستىكى
تايىەتەوە وىپارى بىكەر بەركارىكەوە دىئنە بۇون و بەدىھاتن لەوانە" مارە كردن، كردن بە
دایك و... تاد. كە لىرەدا بۆ پۇونكىردنەوەي مەبەستە كە مان چەند نۇونەيە كىانم لە
شىعرە كانى كەڭلە خانمدا دىيارىيى كردوون:

ئەوانە رۇويان كرده كۆئى
كە شەقام و كۆللان و نىتو مالەكانى
ئەم دەۋەرەيان ئاوس كردىبو بە ژيان
ئاھ... گولەباخ
يان:

دېرىڭى ئىيمە بەردىنە
بۆيە خۇونە كاغان بە كوشتاڭ ئاوسىن...

ھەروەها شاعير دىسانەوە بە كەلك وەرگرتەن لە دەستەوشەيەك كە تەنھا و تەنھا
تايىەتى زەنەو ئەۋىش "ھىننان" كە لە زمانى كوردىدا بەكشتى بۆ مەبەستى داواكىردن
يان خواستنى كچ و ھاوسەرگىرى كردن و گواستنەوەي شوپىنى ژيانى كچ بەكار دەبرىت، بە
شىۋەيەكى جوان تايىەتەندىيەكى ژنانەي زماڭان نىشان دەدات و سەرېھەر زانە شانا زىيى بە
زمانى رەگەزگەريانەي خۆيەوە دەكەت:

مانگ لە پارچە كاغەزىيەكى سادەدا

ئەم دىپە سادەيەي بۆ مالى پۇز ناردبوو
"من ئەو ھەموو سالە چاودېتى تۆم كردو پۇوم نەھات پىت بلېم
بۆ نامھېتىت؟" ...

٢. بەكارھېتىنانى وشەگلى تايىيت بەو كارو چالاكىيانەي بە ئەركو كاري ژنانە
ناسراون: بۆ نۇونە رىست، چىنин، چىشت لىتىنان، خاوىن كىرىنەوەي ناو مال و ...

لە داوى پۇزم بۆ بەستەلەكى ژوروو
كلاو و جامانەم چىنى (بەندىرى بەرمۇدا، ل. ١٠.)

لەم پارچە لە شىعىرى "دۇرپىنەكانى درق يان دۇرپىنەكانى ولات"دا شاعير باسى
كەيىانوویەكى بلىمەمان بۆ دەكەت كە جىڭ لەمەي بە كەسىكى سزادەر شوبەيىزراوە
دەيەۋى لە رېڭەتى كابانىيەوە ئەمېش سزا بىدات، باسى چەند كارو چالاكىيەكى
دىكەت ئەو ئاقارەشمان بۆ دەكەت:

دەستى سزاى كەيىانوویەكى بلىمەت
لە گەل خۆلدا بىزامىيەوە
لە سەر بەردى پەق كەدمى و
لە تەنورى ئاڭرىتىكى خۆشدا دايىنام...
شاعير ئەو كارانەي وەك كارى ژنانە دىيارىي دەكىرىن بە رېڭو پېكى ئەنجام دەدات بۆ
ئەوەي دەرفەت و فەزايەكى دەست بىکەۋىت بۆ نۇوسىنى قەسىدەكانى:

بەيانىان ھەورەبانەكە گىشك ئەددەم
جلى كەوتۈمى تەنافە پەچرماه كان كۆ دەكەمەوە
قاپ دەشۆم و مال دەشۆم و خۆم دەشۆم
خەوي مال لە كش و ھورى كراسە پەمبە ئاودامانىيە كەم پادەبى
نانى بەيانى دەخوات و دووبىارە دەخەۋىتەوە
منىش لە نىيۇ جۆلاندە ئەم قەسىدەيە دەنۈوسم...

بەپیچەوانەی ئەم دىپانەشەوە كە تىيىدا شاعير ھەولۇ دەدات بەجييەجى كەدنى ئەو
كارانەي سىستەمى نادادپەرورى دابەشكارى ئاقارەكانى ژيان، دەرەوە بۆ پياوو مالەوە
بۆ ژن، كەشىكى گونجاو بخولقىنىت بۆ ئەوەي بتوانى ئەركو ھۆگۈرىي سەرەكىي شوناس و
ژيانى خۆى راپىي بكت، چەند پارچە شىعرييلىكى دىكە دەبىنەن و ئەو ھەستەت لا دروست
دەكەن كە خواستىكى لە دلەوە بۆ تەجامدانى ئەو كاروبارانە لە ئارادا نىيە:

ھەندىيەك جار بە دەست لېيانى چىشتىيەكەوە
دەست دەكەم بە گريان
ھەروەها ئەم مالە ئەشكەوتە
سپىدەش پىتگاي پىنەدام گىسى بىدەم
پىيى وتم ئاقىل بە
لە زەمان و دنيايدىكى ناخاينىدا
مالى خاۋىنت بۆ چىيە؟!
ھەروەها لە "ھەروەکوو بەرەزا" دا"
ئەم پريىسىكى پىداھەلدىانەم بۆ چىن؟
كە ھەروەکوو پەلەمى فاس
بدر ھەر شويىتىكم بىكەون عەدمى دەكەن.

وەك دەزانىن ناوهىتانانى فاست وەك خاۋىنكمەرەوەيەكى زۆر كارىگەرە بەھىز، كە
لەلاين ژنانەوە بەكار دەبرىت و زۆر جاريش گويمانلى بۇوە كە دەگوتلى چەند بۆ
تەندرووستى مەترىسىدارە، يەك لە نىشانەكانى دلخواز نەبۇنى ئەو كارانەيە لاي شاعير.

٣. كەلەك وەرگرتەن لە لەحن و ئەدای سەر بە رەگەزى ژنانە:
لىېرەداو لەسەر ئەم سەردىپەمان دەتوانىن بلىين زۆر جار گەر شىعرييكمان بۆ بخويىنەوە و
دوامانلى بىكەن تا بىزانىن ئاخۇ شاعيرەكەي ژنە يان پياو، يەك لە يارمەتىيدەرە كانان بۆ
وەلەمدانەوەو ھەلېيانىن جوابىي راپست و درووست وردىبۇنىوە لە لەحنى شىعەرە كانە.
ھەندىيەجار جۆرىيەك لە بانگ كردىن، نزا ياخود دەرىپىنى سۆزۈ ھەست كە لە بەرھەمېيىكى

شیعیدا ههیه، گومانت لا ناهیلیت که دهی شاعیره کهی ژن بیت چون که لکی له م
شیوازه له دربرپین و هرگرتووه” بۇ نۇونە شیعى:

مەعز بۇ تاك...!

چاوى تۆئەگەر خۇزىرى بايىه
ئەم دىنيايدىت لە سەرمان رەق دەكىدە وە
ھەر بۇ تاكە ئەستىرە كەت
ئەستىرەو مانگى گەردۈونت
دەھىنایىھ شەرارەھى مەرگ
بۇ خاتىرى خاك...!

ھەروەھا غۇونەيە كى دىكە:

جىاوازىغان لە وەدا يە
كۆيىم ناتوانىم چاولىيڭ نىم
تا بە زىيانم زىيانت نە كېپمەوە
لە كۈنجۈپى قەناعەتدا هەلنىڭورمۇم...

(بەندىرى بەرمودا، ل. ٧)

ھەروەھا:

منت بىرم...!
لە بەر وىنەي خۆشەویستى
ئەم گەردۈونە لە سەر سىنگى تۆ
پېللۇي تەپلىي لىيڭ دەنى
شىعر كۆيىر بى...!

زۆر پۇونە كە ئەو جۆرە دەرىپىنانە لاي ھەموو كوردىيەك بە دەرىپىنىيەكى ژنانەو پە لە سۆزىو ھەست دەزارىيەت، بە دەگەمن پىاۋىيەك دەبىنى بۇ دەرىپىنى ھارخەمى، ھاوسۆزى يان ھەر شتىيەكى دىكە كەلك لە دەستەووشەي ”منت بىرم“ وەربىگى چونكە ئەم شىۋىدە بە كارھىننانە بە كارھىننانىيەكى پەراپىر ژنانەيەو ئەم خانە شاعيرەش زۆر بە جوانى خىستوویەتە ئەو شوينەي دەبۇو ئەو ھەستەي تىدا بەيان بکات.

"شیعر کویر بی" لهانه یه ئەمەمان وەك دەستەوشەیەکی ژنانە يان ھەر زاراوهو لەھنیک کە لەزمانى كوردىدا كەلکى ليۋەردەگىرىت، نەبىستېنى، بەلام ئەھى خۆ "دایكىت كويىر بى" مان زۆر بىستۇوەو بىيگومان بە بىينىن و خویندنووهى ئەم بەشە لە شىعرە كەش يەكىسىر بىرى ئەھەستە پې لە سۆزە ژنانە یە دەكەوينەوە كە كەۋال خانم بە شىعرييە وە نۇساندووەو ئەمۇندەدى دى پې سۆز و ھەستى كردووە.

٤. دايىك بۇون و دايىكايدى:

"دايىكايدى" بە زۆربى بە ماناي چاودىرى كەنداز، جىئەجى كەنداز خواستو پىداويسىتىيە ماددى، سۆزدارى، دەروننىيەكان و ھەستىكەن بە بەرپرسىيارىتى و ھەروەها درووستىكەن ئەو پىيەندىيەنە كە خواستەكانى منداز جىئەجى دەكەت و "دايىك" بە جۆرىك لە بۇونى مرقىي، پىيەستىي بايۆلۈزىكى، يان ژنانە یە كە قەلەم دەدرىت. لە روانگەمى دىتەرمەينىي بايۆلۈزىاوه، بۇون بە دايىك بە چارەنوسى سروشتى و ھەقىيى ژنان دادەنرىت. لەم رۇوكىدەدا غەریزەي دايىكايدى، ھۆكاري رەفتارى دايىكانە یەو رەگى لە سروشت و بايۆلۈزىيەي مەرۆقادايە.^(١١)

ژمارەيەك لە بىيارانى فىيمىنيست تەنانەت جەختيان لە فاكتەرە زىنده وەرزانىيەكان لە جىاوازىي دەوري باوکايدىتى و دايىكايدىتىدا كەنداز دەكتەرە. ئالىش پىسى بەم بەلگاندە وە كە ژنان بەشىوهى زاتى دەركىيکى خىراو ھەستىيارىيەكى زىاتىيان بەرامبەر بە پىداويسىتىيەكانى منداز ھەيە و بە داكۆكى كەنداز لەوە كە پەيەستىبوونى دايىك بە منداڭە كەيەو، رەھەندى زىنده وەرزانى و پىيەندىي باوک لە گەلىاندا حالتى كۆمەلتىيەتى ھەيە، دەگاتە ئەو ئەنجامە كە ژنان پىچەوانەي پىاوان پىيەندىيەكى نزىكتە سروشتىتىيان لە كەلپەرۇدرە كەنداز ھەيە ...^(١٢)

كەۋال خانم وەك شاعيرى كۆمەلىك ديوان و بەرھەمى شىعري، زۆر جاران وشەي دايىكى بەكارھىندا وە تەفسىر و پىئناسەي خۆشى بە نىسبەت ئەم وشەو پىرپاگەياندۇوين. لەوانە یە بتوانم بلىم ئەوەي لە سەرەوە وەك چەند تەمەنلىكى ناسراوو جىمتىمان، ھەلبەت لە رۇوى زانستىيە وە، ئاراستەم كەرددۇن، زۆر تزىك بىت لە شىۋازى بىركرەنە وە شاعيرى بەپىزمان لە سەر ئەم بابەتە. لە شىعرە كانى كەۋالدا هىچ ئالنگارىيەك، وەك ئەوەي ئىستا لە ھەندىيەك لە تىورىيە فىيمىنيستىيەكاندا بەرامبەر بە دايىكايدىي بەرچاومان

دەكەويت، بەديناكەين. شاعير زۆر سۆزدارانه باسى "دايىك" و "دايكايەتى" و بەدايىك بۇون "مان بۆ دەكات:
جياوازىغان لەوهدايد

من وەكۈۋ ئەو ناتوانم بىتىدەمە دەست خوايش
ئاھىر خواوهند دايىكايدەتى نەبىنېيەو
بۆت ناسوتى و دەرىبەستى سك سووتان نايدەت
دايكايەتى خەمیتىكى ئىچگار گورەيد
من بۇوم بە دايىك
بدر لەوهى بىم بە ژن!!

يان نۇونەيدەكى دىكە:

بىزانىيايدە ناتوانى بەرەحم بى بۆت
لەگەل لەدايىك بۇونتىدا
ئەمۇت: وەرە
بىگەپىرەوە ناو جەستەي پې لە ئارامىي دايىكى خۆت.

ھەروەها لام وايە لووتىكەي پىنناسەيدەكى سەر بە رەگەزى تايىبەت كە شاعير بۆ دايىك و دايىكايدەتى كەرىبىتى لە شىعىرى "دايىكانە" دا دەبىنەن، بەم سەردىيە داشەوە:

"كە بىستى خاك نەمايدە شەھىدى تىيدا بىنېزىرى
ئەوسا دەبى دايىكان بىن بە گۈپ بۆ تەرمى رەزىلە كانىيان....
بە سەرسامى ئەرپاڭە شەھىدىستانى زىيەكەم
نە خەوه نە خۇون بىنەن!!
بە بىرچاوى رەزىمەوە تەرمى كورپەكەم ئەخەنە بىرى كەنغانى تابووت و
بە شانە رەقەلە كانىيان ھەلىيەگەن
ئادەمەكان كورپاتان نەمرى!
ئەو عەزىزەم وە مەنېئىن بىنى تىنەچى

ئەمە جەورە
 ئەگەر زەوی ئۆلکەی پەجم
 سەرەتاي ژيان و بۇنى پۇلەكەم بىـ
 لە پاي چى بىسپىئىم بە خاڭ؟!
 ئى بۇ گۈرۈ گۈرستانىشى لە جەستەي خۆمدا نەبى؟!
 بۆچى نابى؟؟؟(بەندەرى بەرسۇدا، ل. ۱۶)

٥. ناوېردىن لە كەرسىتەي ژنانە:

هەندى كەرسىتو كاڭا هەن كە زىاتر لە لايەن ژنانەوە بەكار دەبرىن و ديارە جىڭەو
 پىيگەيە كىش لە فەزاي زەينىي ژناندا بۇ خۆ ديارى و تەرخان دەكەن و لىرەشەوە داخلن بە¹
 شىعري خانغانى شاعير دەبن. كەزان ئەجەدىش چەند شوئىنىكدا باسى ئەم كەرسىتەنە
 كردووه.

شىرەينىي زمانى شاعير لە شىعري "قۆپچە"دا جوان خۆ دەنويىنى كاتىك دان بەوەدا
 دەنېت كە چاودپوانى ئەوهى لېكراوه تەنانەت باسى ئەو قۆپچەيەو بەسەرەتە كەشى
 بخاتە شىعىتىكەوهە:

لە ماچىكى بىگوناھدا
 يەكەمین قۆپچەي كراسە پەممەيە كەم
 لى بۇوييەوە
 لە كاتى دورىيەنەوەيدا
 عەينە كە زەپەيىنە كەي كرده چاوى و
 دەرزىيە كەي نىيو دەستى
 هەروه كوو پەنچەي
 هەرەشە لېپاوهشاندەم
 وتى ئەمەشيان نەخىيە شىعىتىكەوهە!

يان نۇونەيە كى دى:
 ... ئىوارانى

تۆ تەوچەکەی قۇم دەدەھى لە سېيلىت و
دەمەيتە پىيكتەن!

ھەرودەلە شىعىرى "بەرد باشتە" دا دەبىئىن:
بەرد باشتە
ژيانى مردووانە ئەو سەنگىنترە
لە قسى ئەو فەيلەسۈوفانە قەدەر ئەنۋەنەن
بە تەنبا بەجىيان ھېشتن
حىكەمەتىشى وەك قىدىلە خويىندىكارىتىكى سەرەتايى دىلبەر سادەيە ...

٦. ويىكچواندن

ويىكچواندن دۆزىنەھە وىكچۇوبىي نىوان دوو شته و ھېزى خەياللەرنى شاعيرىش بە راھىيەكى زۆر لە دۆزىنەھە پىۋەندىيى ھاوشىۋەپىي نىوان دوو كەرسىتە يان دوو شتدا ئاشكرا دەبىت. دۆزىنەھە ئەم پىۋەندىييانە، جىگە لە بەھرەو ھېزى خەياللەرن، گىريدرارى ئەو ناوارەزك و باھتەيە شاعير دەھىۋى لە نىوان ئەمداو ئەو توخە سروشتى يان ناسروشتىيە پىۋەندى و ويىكچۇوبىي لە نىوانىاندا بەدى بىنېت. (۱۳) كەوابۇر لە ويىكچواندىدايە كە وزەي داھىنەرەتىيى شاعير دەكەۋىتە رۇو، دەرەكەۋىت تا چەند لە ئافراندىنى وىنەكاندا نوپىكارىيى كردووه يان لاسايى كردىتەمە. شاعير لە دروستكەرنى ويىكچوانندىدا لە ژىير كارىگەرەپىي ھىزرو ئەندىشە كان و دەرەپىشتە ئەزمۇونى تاكەكەسى و ھەستەكانى ناخى خۆيدايدە. پىۋىستە بىلەن لە ھەموو ئەم حالەتانەشدا جىاوازىي بەرچاولە نىوان ژنۇ پىاودا بەدى دەكىت. لەم رۇوەدە، ژنانى شاعير لە بونىادى ويىكچوانندىدا بە شىۋەيەك وىنەسازىي دەكەن كە جىاوازە لە پىاوان. ھەر بۆيە لېرەدا بە پىۋىست زانراوه چەند نۇونەيەك لە شىعەرەكانى خاتۇر كەزەل بىتىيەوە كە بە رەنگى ويىكچواندىن خەملىتىراون و ھاوكات ئەو رەگەزەرایىشيان تىدىيە كە مەبەستى سەرەكىي و تارەكەمانە.

شاعير لەم شىعرەدا پىاوى بە كەلەشىر چواندۇوە بانگى سېيىدە بە تەناف بەراورد كەدووە كە حەقىقەت گۆيى بىز ھەلناخات:

لە دەرەوەي مندا بىز خۆى ئەقۇوقىيىنى

کەلەشىرە...
حەقىقەت گۆيى بە تەنافى

سپىيەتى بانگىيا ھەلناخات

دەنگى نىزە...
منى مىريشك چەند گالىتم بە كەلەشىر دىت!!!
كە دىلداريم لە گەل ئە كەيت
دلى ئەو دايىكە پابگە كە لە ناخما پاكساوه
تۆ وەك مندالى دەيىبىنى و
ھەممو سۆزى دەيغانەتە حالتى گريان
ئەو مندالىيىش مەرپەنجىتى كە هيستا
ھەر لە ناوما خەرىيکى بۇوك بۇوكىتىيەد
پىتۈىستى بە نازى باوکە!
دە لەو كچە بىزىيۇ خەملىيۇش تىبگە
كە شەپى هەزرو دىيالۇڭ بە مىيۇوت دەفرۇشى و
لە دلە تەپ و بېرەكەي ئەو پىرېئەش بىبورە
كە لە ناو منى سەد سالەي شىتۆكەدا
ئارەزووی چۆتە سەر كۆرپە دايىكايەتى.

لە رۈوودو شاعير ئەندىشە و سۆز و ھەست و ئەزمۇونە كانى خۆى ، كە بە تەواوبى
تاکە كەسييە، لە قالبى شىعردا بەيان دەكات و ھەممو ھەولىشى ئەم ئەزمۇونە
پراپەر تاکە كەسييانە بە پاراستنى چۈنۈتىيى تايىەتىيانە و بگۈيىتىه و بۆ خويىنەر، بۆيە
ويىكچواندن وەك يەك لە باشتىن شىۋاژە كانى دەرىپىنى ئەو توخانەيە كە خۆى
مەبەستىيەتى. ھەرودە لە بەر ئەودى رەگەز يەكىكە لە گەنگەنەر تايىەتە كانى شوناسى
مەرۋە و ھەر تاكىك ھەر لە سەرەتاۋە دەست بە ناسىن و دەركەرنى دەكات و لە بۇنيادى
زەينىدا جىڭىر دەيىت و لە سەر بېرۇراو باوەرى بەرھەست و ھەستە قۇولە ناوه كىيە كانى
كارىگەربى دادەنیت، ھەربىيە نىشانە رەگەزگەرابى لە و ويىكچواندانە دەبىنەن كە بە
تايىەت شاعيرانى ژن بە كاريان ھىناۋە. ويىكچواندن و ويىنه سازىيە شاعيرانە كان بەردەواام
رەنگانە وەي كارو چالاكيي تايىەتى و پلەو پىيگەي كۆمەلایەتىيانە. ھەرودەك لەم نۇونەي
سەرەودا دەبىنەن دلى شاعير جارىتكە بە دايىكتىك و جارىتكى كچىتكى مندال و جارىتكە

کچینکی گهنج و له کۆتاپیدا به پیریزئیک چویندراوه که ئارهزووی دایکایهتى دەکات. لىرەدا دەبىي بىلەن وەك پېشترىش ئامازەدى پېکراوه جگە له چالاكىي كۆمەللىيەتى و پرس و بابەتى كولتوورىي زال بە سەر كۆمەلگادا كە كارىگەرىي ديار لەسەر زمانى شەدەبىي ژنانى شاعير دادەنیت و دەبىتە هوى جياوازىي له بەكارھينانى وىكچواندنو خوازە لەنیوان ژنانو پىاوانى شاعيردا، ناوېكچۈرىي با يولۇزىكى و زىندەوەرزانىي نیوان ژنانو پىاوانىش يەكىنى تەرە له فاكتەرانەي دەبىتە هوى ئەوهى ژنانى شاعير كەلگە لە جىزرييک لە بەراورد كردن وەرىگرن كە هەلگرى رەھەندى رەگەزگەرايانەيە. بۇ نۇونە ئەو حالەتانەي كە شاعير بە ئىلھام وەرگرتەن لە ئەندامى ژنانە، دوغىيانى، مەندالبۇونو سۆزى دايکايەتى لە شىعرە كانىدا بەكاريان دېنیت، بە تمواوبىي ژنانەيەو پىاوان لەم بارەوە هيچ شەزمۇرنىكىان نىيە.

چنگى پەريت بۇ زىلدى دووگىانم نەھانى
لەو ساتەوە تا ئەم ساتە چىت پىي بوو؟!

لىرەدا بەردەنگى شاعير پىاوه كە چاودەرىيلى كراوه خىرىيکى هەبىت بۇ نىشتمانىيڭ كە بە ژىنېكى دووگىان بەراورد كراوهو هيچى نەھانىيە...
لە كۆپلەيەكى شىعىرى "ئەگەر دەستى تۆم بەركەويت"دا ديسانەوە ئەو فەزا دەرھەستىيە لاي ژنان بە ئاشناترو نزىكتەر لە ژيانيان دادەنرەيت، لە قالبى بەراورد كردندا دەبىنин كە بىرژانگى خۆي بە گىسىكىچ چوواندووھ كە بۇ رامالىن ياخود كۆكىردنەوەدى گەللىاي وەريوی حوشەي ژيانى دلدار لە شەھى يەلدادا بەكاردىت:

پىيم بده، گەللىاي وەريوی
حوشەي ژيانت بە بىرژانگ كۆبىكەمەوە
لە شەدوی يەلدادا
بە دەستم يان بە گۈزەيەكى مىھەبانى وەك نىڭام
ئاو بىيىم بۇ ئىنچانەكانى مالەكەت
كە مەلا بانگ دەدات.
خوازە

ژیرخانی هه رخوازدیه که رسته یه که ویکچواندنی تیدا کراوه، یان وهک ده گوتری رسته یه کی براورد کارانه یه. خوازو ویکچواندن وهک شوناس و چیمه تی یهک شتن، به لام له ویکچواندندا بانگه شهی ویکچوویی هه یه و له خوازه دا بانگه شهی یه کسانی و یه کبوون.^(۱۴) ویکچواندن وینه یه کی نزیکتر له سروشت و راسته و خوتر له خوازه یه و خوازه له راستیدا وینه یه که که له ویکچواندنده وه بدیهاتووه. له لایه کی دیکه شه وه چون له خوازه دا له گهله سرینه وهی بنه ما یه که له بنه ما سهره کیمه کانی ویکچواندن رو و به رو وین، خوازه شیوازی کی ده بپینی ده رهه ست ته و به همی ناثاماده یی ثه و مانایه شاعیر مه به ستی بوده بیگه یه نیت، ده بیته همی درو و است بونی چه شنی تمومژو شاراوه بیه له وینه سازیدا. له گهله بندوای خوازه بکارهاتو له شیعره کانی خاتو که ژالدا گه لیک نیشانه ره گه زگه رایانه به دی ده کهین. لهم به شه شدا هاو شیوه ویکچواندن، خوازه کان به جوزیک له جوزه کان پیوه ندیان به چالاکی ژیان کردی ژنان یان جیاوازیه کانیان له گهله پیاواندا هه یه.

شاعیر لهم شیعره خواره ددا دوو بهره له بهردمان پی ده ناسینیت که له دوو ره گه زی جیا لیه کدی پیکه هاتوون. بمردیه کیان وهک بمردی نیرو بمردیه کیان وهک بمردی می:

له راستیدا بمردی سه برو بمردی پهجم و بمردی ئەلخ دو بمرد باز برادرن
بمردی نیازو ده ستارو یا پراخ و حه مام
ده ست خوشکی یه کترين.

قەبارەی کارەسات
ژمارەی قوریانی
ھەلۆه رینی بزئانگی دایکایه تیمان
دەربىای خوین
بلیئی ئەمانه بەس نەبن بۆ ئەوهی بزانی
تۆ بە تەنیا هیچ پهوا نیت.

لیزهدا شاعیر به ناوھینان لهو کەرستانه یه له ژیانی پۆژانه یه ژناندا کاریان پیددە کری و هەروهها باسی تەلاق، ئاماژه به دابران له مندالی و واژھینان لهو جیهان و فەزایه ده کات که بۆی دیاریی کراوه:

ئا .. بمردی "خۆل"

مال و مەنجه لە کاغان خالىن

ئەمیان لە سۆز ئەویان لە نان
ئەز کە ئەقلم بەمە شكا ئىدى كۆلەنم تەلّاق داو
بۇوم بە ئۇن.

لەم پارچە شىعرە "لە نىشتىمانى تىرۇدا... جادەم لە پىاوا خۆشتر دەۋىت!" دا ئەو ساتە وەختى بۇ ھەلۇرىنى بالەكانى فېرىنى ژن دىيارىيى كەدوووه كە بە كۆلەنى ئەوينى پىاوىيىكى تارىيكو خۆخازو نەزاندا تىيدەپەرت. واتا لىرەدا ئاشنابوون و عاشق بۇون بە پىاوىيىك بەو تەھىسىفانەوە كە بۇى كەدوووه، پىگە لە پىيشكەوتىن و گەشەو بەختەورىيى ژن دەگریت:

ھەلۇرىنى بالەكانى فېرىنى ژن ئەو كاتدىيە
كە بە كۆلەنى ئەوينى پىاوىيىكى تارىيكى، نەرجىسى كورپى جەھلدا پەتىدەبىي...

ئەنجام

شاعيران لە رىيگەمى زمانى ئەدبييەوە ئەندىشە، بىرۇ ھەزرو ھەستەكانى خۆيان بە پاراستنى چۈنۈتىي تايىيەتىيانوو بە بەردەنگ دەگەيەنن. بە ھۆى بۇونى جياوازىي لە نىوان ئەندىشەو سۆز و ھەستى ژنان و پىاوان، ئەم دوو گروپە بە شىۋىيەكى جياوازو ناۋىيىكچوو لە يەكدى شىعرەكانىان دەنۇسۇن و كەلّك لە جوانكارىيەكانى نۇوسىن وەردەگرن. لە راستىدا ئەزمۇون و ھۆگۈيە تاكەكەسييەكانى ژنان كە بە ھۆى دەرھەستىيى بە دەستهاتۇر لەرپىگەى كولتوورو كۆمەلگاوار بىچىمى گىرتوو، دەبىتە ئامرازىيک بۇ چەشنى وىيەسازىيى نۇي و رەگەزكەرايانە. لەم رپووه بەرھەمى شىعىرىي ژنان بە گشتىيى جياوازە لە پىاوان. تەنانەت ئەو وىيىچواندن و بەراوردكاري و خوازانە كە لە شىعرەكانىاندا خەلقى دەكەن جياوازە لەو پىگای پىاوان بۇ ئەم رەوتانە دەيگىرنە بەر. لەبەر ئەودى كە وەتكەزى گەزى گەنگىدان بە شوناسى ژنانە لە دەرھەستى شاعيرانى ژن بە گشتى و خاتۇر كەزال ئەجەد بەتايىيەتى، وەك شاعيرىيک كە ئەم تويىزىنەوە پى تەرخان دراوه، جىڭگەز بۇوه سروشتىيە كە كارىگەرلىي زۇرىشيان لەسەر وىيەسازىيەكان هەبىت. كەزال خانم شاعيرىيکە دەتوانىن بە دلىيائىيەوە بلىيىن شىعرەكانى بە رادىيە كى زۆر لە ژىير كارىگەرلىي دەرھەستىيى ژنانەيدان و پىوهندىيەكى قۇولۇ و بەرچاولە نىيوان ئەو دىاردانەي دەيانكاتە ھەوينى شىعرەكانى و ئەزمۇونەكانى وەك ژن درووست دەكەت و لە رىيگەى بەرھەمە كانىيەوە بۇ دەرىپىنى ناوهەرۆ كە دەرھەستىيەكانى خۆى كەلکيانلىي وەردەگریت. بەدېھاتنى زمانى شىعىرىي رەگەزگەرا نىشانەي دەسەللات و

زالیتیی بیرو هزری شاعیره سهباره تاوه کو لهو رینگه وه بهردهنگه کانی بباته نیو فهزای ئهزمون و بچوونه تاکه که سییه کانی خویه وه. ئەمەش با بهتیکه که له شیعری کە ئالدا زۆر بە رچاو دەکە ویت و هەولدر او له توییزینه و ھیدا به دەسته بەندى کردنیکی شیاواو بە پیزو پەوتیکی گونجاووه دیاریی بکریت.

سەرچاوه کان:

- ۱- ابوت، پاملا و کلرو والس (۱۳۸۷) جامعه‌شناسی زنان. ترجمه منیژه نجم عراقی، تهران: نی.
- ۲- دانون، جوزفین. نظری فمینیستی. ترجمه فرزانه راجی، تهران چشمە: ۱۳۹۷
- ۳- پاینده، حسین (۱۳۷۶) "نقد فمینیستی بر رؤیای یک ساعت" مجله ادبیات داستانی. شامره ۴۴.
- ۴- برامز، ام. اج (۱۳۸۵) "نقد ادبی فمینیستی". ترجمه سمانه (صبا) واصفی. چیستا. شامره ۳۲
- ۵- تانگ، رزمری (۱۳۸۷) دریمدی جامع بر نظریهای فمینیستی. ترجمه منیژه نجم عراقی. تهران: نی.
- ۶- ژان کالووه، لویی. درآمدی بر جامعه‌شناسی زبان. ترجمه محمد جعفر پوینده. تهران: نقش جهان.
- ۷- مدرسی، یحیی. درآمدی بر جامعه‌شناسی زبان. تهران، مؤسسه‌ی مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
- ۸- محمود بختیاری، بهروز و دیگران (۱۳۹۰) "بازتاب اندیشه مردسالارانه در زبان فارسی: پژوهشی در جامعه‌شناسی زبان". فرهنگ و هنر.
- ۹- پاک نهاد جبروتی، مریم. (۱۳۸۱) فرادستی و فرودستی در زبان. تهران: گام نو.
- ۱۰- فیاض، ابراهیم و زهره، رهبری (۱۳۸۵) "صدای زنانه در ادبیات معاصر ایران". پژوهش زنان. دوره ۴.

Chodorow, Nancy (1978), The Reproduction Of Mothering. Berkeley: - ۱۱

University Of California Press

- ۱۲- پورنامداریان، تقی. (۱۳۸۱) سفر در مه (تأملی در شعر احمد شاملو) تهران: نگاه.
- ۱۳- شیسا، سیروس. (۱۳۷۵) بیان و معانی. تهران: فردوس.

شنه‌ی شیدار

عهبدولپه‌جان فهرهادی

که مندال بووم،
شو له سهربان
له تدک دایکم به ئاسمانه ووه
مانگى داسولكىسىم دەدى
دەگىريام و دەمگوت:
زوروکە دەى، من مانگە خېركەم دەوى
دایكىم بىدۇ كېرى دەكردىم ووه:
كۈرم قىچىيىكى دى،
مانگ لەو منارەيدى مىزگەوتى

ئاودیو دهبىّ و خپ دەردەكەوىّ.

تا مانگ لەوى ئاودیو دەبۇو

من دەكەۋىقە حدوت خەوىّ.

ئىستايىش،

پېرۇو و تەرازۇو، دىن و دەچن

كاڭىشانىش تىرى دەبىّ لە ئەستىرە

دەرۇن و دىئنەوە

ھەمۇ شەو و ھەيىھە شەدوّ

مانگى داسولكەبىي و خېش دەبىنم،

كەچى چاوانم قەت ناچنە خەوىّ.

ھەر ھەموويان درۆزىن بۇون

بەدەم نزا و پارانەوە

دەم پېر لە وىرەد و سەلّوات

تا شاد بن بە (حدائق و أعنابا)

دل و ناخيان پېر لە ئاوات

بە تەھليلە و نۇوزانەوە

لە پەرسىتگە گەرپانەوە،

لەولاشەوە

لە كونى ژۇورى مائەمۇوە

دايىكم ورد ورد

فرمیسکى لە چاوان دەرپشت،

بە تەنبا ھەر ئەو راستىگۈ بۇو

ئەوانىتر

دەست و دوعايان فيشال و

دوروپويى و پيسى و درۆ بۇو.

ئەستىرەيەكى چاو كىزى
ستەمدىدەي دەست خۆرەتاو
ئىوارەبىي، لە زەندەلى
چەند تالە تىشكىيەكى سورى
لە شابسکى زەردەپەر سەند،
ئەوكى زەردەپەر پېرى بۇو لە
نۇوزەو نۇوتىك و شەوى تار،
ھەر ھەمان شەو
ئەستىرە، خەتىشكەكانى
كردە سەنجاقىيەكى سورى و
داي لە سىنگ و بەرۋەكى يار.

دوو ئەستىرە دلّدارى يەك
لە ئاسمانى شىن ياخى بۇون
لە رايەخى نىيۇ زەمەندى
وئىلەن و تەرييو
لە كازىيەيەكى ساردى ھەتاو نەدييو
دەميان خستە نىيۇ دەمى يەك،
كە خۆر بە گۈنگى وردى
سەرەتاتكىيى لەگەل كىردن،
لە ئەستىرە كانى دراوسى كەشىف بۇون.
فەرمان دەرچوو

هەردوو تاوانبار بدرىن بە
دادگای ئاسمان.
بدر لەوهى كەلەپچەيان لە
مهچەك توندكەن
هەردووکييان لە بەينى خۆيان
بېپاريان دا
خۆيان بىكەن بە دوو شوھب،
لەگەل يەكەم پەلكىشانيان
ھەر بە ئاسانەوھ سوتان.

تاشە بەردىكى بnar كىتوتىكى
ئەوهى دى، پشتى خۆيم پى دەكا
ھەر لە پال دەفي سىنهى سۇوقماڭ
ھەناسەمى ئۆخەى
پشۇرى ماندۇرىيى
وزەي خۆزىتكى گەرم و پۇوناڭم.
پلۇوكە بەردى تەختى دامە نىم
ھەركەسى وىستى
چۈنم ھەلگىز و
لە كويىم دابنى، كېم.. دامىيىم.
شەۋەزەنگ دەزېم
ڇان و مەينەتى، دېم دەخەمە ژىز
ھەورى دامىيىم.

لەنگستان ھیوز (١٩٠٢ - ١٩٦٧)
دەنگىيىكى رەشى كۆمەلگەيەكى سپى

ئا: و. لە ئىنگلېزىيەوە:
عەبدوللا سليمان (مەشەخەل)

جەيمس ميرسىر لەنگستان ھیوزى رۇماننۇوسو شانۇنامەنۇوسو چىرۇكىنۇوسو و تارنۇوسى پەشپىستى ئەمرييکى لە يەكى شوباتى ۱۹۰۲ لە جۆبلن مىزورى لەئەمرييكا لەدايىك بۇوه. ھیوز بە مندالى بەختەوەر نەبۇوه لە خىزانىيىكى لەبرىيەك ھەلوەشاوهە بەتايبةتى لەزىز چاودىرى نەنكى زىاوە. ھیوز ھەر لەقۇناغى ئامادەيىەوە حەزى لە

شیعر بوروه له‌ژیر کاریگه‌ری شاعیرانی ئەمریکى پاول لورنس دونبارو کارل ساندبرگ بوروه. سالى ۱۹۲۳ بۇ ماوهى شەش مانگ هیوز گەشتىك بۇ خۇرئاواي ئەفریقاو ئەوروپا ئەکات. له بىستەكانى سەدھى بىستەم لانگستۆن له بەريتانيا له گەل رەوندى رەشپىستە ئاوارەكان تىكەل دەبىت. له سالى ۱۹۲۴ ئەگەریتەو بۇ ئەمریکا بۇ ئەوهى له گەل دايىكى بېت. له واشتىن گەلى كارى جىاجىا ئەکات. سالى ۱۹۲۵ وەك بەردەست لەلای مىۋۇنۇوس كارتەر و دسۇن دائەمەزى. سالى دواترىش واتە ۱۹۲۶ ئەچىتە زانكۆ لىكۆلۈن و له سالى ۱۹۲۹ زانكۆ تەواو دەکات و نىنجا ئەچىت بۇ نىويۇزك. پاشان گەشتى يەكىتى سۆقىيەت ئەکات بەمەبەستى دروستكىرىنى فلىمېك لەسەر ژيانو گۈزەرانى رەشپىستەكانى ئەفریقا له ئەمریکا. له ولاتى يەكىتى سۆقىيەت چاوى بە رۆبەرت رۆبنسۇن دەكمۇيىت كە نىشته جىيى ئەو ولاتەيمۇ ناتوانىت بەجىبىلى. له تۈركمانستانىش چاوى بە رۆماننۇسى ھەنگارى ئارسەر كۆستلەر دەكەۋىت. هیوز لە ئەنجامى بارودۇخى ژيانى رەشپىستەكانو چەوانەوهيان لەلایەن سېپىستەكانەوە نزىكا يەتى له گەل بىرباودەپى كۆمۈنیزم پەيدا ئەکات و دواى گەپانەوهى لەو گەشتە له رۆزىنامەي حىزىسى كۆمۈنیستى ئەمریکا شىعەكانى بىلاؤ دەكتەوە. سالى ۱۹۲۱ وەختى هیوز تەنها تەمەنلى ۱۹ سال بۇ يەكەمین شىعىرى له گۇشارى (The Crises زى كرايسز) بىلاؤ كەرددەو ناوبانگى پىيەدرىك، دواترىش له سالى ۱۹۲۶ لە يەكەمین كۆشىعىرى خۆيدا بىلاؤ دەكتەوە. لەنگىتن شانزە كۆمەلە شىعۇر يانزە رۆمان و كۆمەلە چىرۇك و شەش كەتىبى غەيرە ئەددەبى و دوازە شانزەگەرى و حەوت كەتىبى بۇ مندالان نۇرسىيۇدۇ نۇ جارىش خەللاتكراوهو رېزى لېنزاوه. تا دواجار له ۲۲ ئى ئايارى ۱۹۶۷ لەنگىتن لە تەمەنلى ۶۵ سالى بە نەخۆشى شىرپەنجهى پرۆستات كۆچى دوايى دەکات و تەرمە كەمى دەسوتىنرى و خۆلەمېشەكەشى دەخىتە ژىر بناگەي بالەخانەي "مەلبەندى ئارسەر شۆمبىرگ بۇ گەپان لەناو كلتورى رەشپىستەكان". كەتىبەخانەي يادەورى لەنگىتن هیوز له زانكۆ لىكۆلۈن و ھەروەها لەبەشى جەيىس وىلەن جۆنسن لە زانكۆ يەل ئەرشىفى كارەكانى لەنگىتن هیوزى لە ئامىز گرتۇوه.

رەش پىست

من پەشپىستم
پەشم ھەروەك تارىكەشەو
پەشم ھەروەك قۇولىي ئەفريقا كەم
ئىستاش كۆيلەم
قەيسەر پىيى وتم بەردەرگاكەي پاك پابگرم
من جزمه كانى واشنگتون بوياغ كرد
ھەتا ئىستاش كىيىكارم
ھەرەمە كان لەئىر دەستە كانغا رۇوان
چتىمەنتۈشم بۆ بالەخانەي ولۇرس دەگرتەوه.
تاڭو ئىستاش گۇرانىبىيىم
لەوسىرى ئەفريقاواھ ھەتا جۆرجيا
گۇرانىيىھ غەمبارەكانم بەشاندا داو
موسىقاي زىنجى ئەمرىكىيم لىنى دەرهىينا.
من تاڭو ئىستاش قوريانىم
بەلىكىيەكان لە كۆنگۈ دەستە كانيان بېپىم
تا ھەنوكەش لە مىسيىسىپى ھەمل ئەواسىرىم،
من پەشپىستم
پەشم ھەروەك تارىكەشەو
پەشم ھەروەك قۇولىي ئەفريقا كەم

گەلەكەم

شدو جوانە
پوخسارى گەلەكەشم ئەۋەندە جوان
ئەستىرەكانىش جوان
چاوه كانى گەلەكەشم ئەۋەندە جوان

جوانيش بۆخۆی خۆرەتاوە
جواني پوحى گەلەكەمە

دیموکراسى

دیموکراسى نه ئەمپۇ دى
ئە ئەمسال و نەھەرگىز
لەميانى سازش و ترس.
منىش وەك خەلکانى تر
مافم ھەيدە لەسەر پىتكانم بۇھىستەم و
زەويم ھەبى.

ماندوو بۇوم لە گۈيگەتنى خەلک
با شتەكان رېتى خۆيان بىگەن
سبەينى پۇزىيەتكى نويىە
وەختى مەردووم، پىيۆيىستىم بە ئازادى نىيە
ناتوانم لەسەر نانى سبەينى بىزىم.
ئازادى تۆيەكى بەھېتىزە
لەپىيۆيىستىيەكى مەذىنەوە چىئراوە

منىش لىيە ئەۋىزمۇ
وەكى تۆ ئازادىم ئەۋى.

كچىكى هيمن

ئەمەۋى بە شەۋىيکى بى ئەستىرەت بچوينم
گەر بۇ چاوانت نەبۇوايد
ئەمەۋى بە خەۋىيکى بى خەدونت بچوينم
گەر بۇ گۈرانىيەكانت نەبۇوايد.

گۈرانىيەكان

دانىشتم و گۈرانىيەكانى ئەو كىژەم
لە تارىكايىدا چېرى
گوتى لە وشەكانى هىچ حالى نام
گۆتم ئاخىر گۈرانىيەكە بى وشدىه.

ئاشتى

بە تەنپىشت گۈزەكانىاندا تىپەپىن
پىياوه مىددووه كان لمۇيىدا بۇون
گۈنگ نىيە كى دۆزلاو و براوهيد
لە تارىكى
نەياندەتowanى بىيىن
كى سەركەوتى بۇ خۇى چنىيەتەوه.

بېڭدارپوون

بەشيوه نكەرانم ئەللىم
شىن بىگىپن شىنىتىكى سوور
لەولۇتىنەكدا بکۈزۈتى
شىتىك نىيە مانانى ھەبىّ.

من بەرددوام خەون ئەبىنم

خەونە كام ئەبەم تا گولۇدانىتىكى برونىزىيان لىٰ دروست ئەكەم
لە چواردەورى فوارەيدە كاداو پەيكەرىتىكى جوانىشى لە ناوهراستدا بىٰ
بەخۇنىتىكى دلشقاوەدە لىت ئەپرسىم
لە خەونە كام تىئەگە؟
ھەندىيەجار ئەللىي تىئەگەم و
ھەندىيەجار يەتىش ئەللىي نا
گرنگ نىيە چۆن وەلەم ئەدىتەوە
من بەرددوام خەون ئەبىنم

بېڭەنگى

ۋىئەتىيەت ئەنگىت ئەگرم
پېش ئەوهى بدوېتى
پىویسىتىم بە گۈيىتىبۇونى هىچ پەيپەي ئىيە
لەبېڭەنگىت
ھەر دەنگىك كە بۆي دەگەپتىم
گۆيم لىتەبىّ.

گۆرانى خۆشەویستى بۇ لوسييىنە

خۆشەویستى هەلۇۋەيەكى گەيىوه
لەسەر دارىتىكى ئەرخەوانى ئەپروئى
يەكجار لە ماوهى ئەفسۇنیدا تامى بکەمى
بۇ ھەمېشە ھى تۆ ئەبى.

خۆشەویستى ئەستىزەيەكە گەش
دۇور لە ئاسمانى كانى خواروو ئەگەشىتەوە
جوان لىيى ورد بىمەوە ئەبىنى كە ئەسوتىت و
چاوه كانت دىنىتتە ئىش. خۆشەویستى شاخىكە بەرز
سەركەش لەنیتو باي ئاسمانا
گەر بى و ھەناسەپراو نەبى
زۆر بەرز بۇرى ھەلەمە گەرلى.

دۇزمن

گەلى جوانە لەھەر دۆخىيەك
پۇزى پۈوبەپەو پىت بگەم
بەپىتى دۆزەخ بچىنە خوار و
پپ لەشانازى بىمەوە.

خوداکان

خودا سەددەفييەكان
خودا دار حەيزەرانەكان
خوداكانى ئەملاس و بەردى سەوز
كە لەسەر رەفى پەرستىگاكان بەبىيەنگى دانىشتۇون
وەختى خەللىك ئەترسى

بەلام خودا سەدەفییە کان
خودا کانى دار حەیزەران
خودا کانى بەردى سەوز و ئەلماس
خودا يىتامى دەسکەلان
كە خەلگ خۆى دروستى كردوون.

* *

خىرا باوهش بەخەونە کاندا بکە
گەر بىتتو خەون بىرى
ژيان وەكو بالىنەيەكى بالىشكەواي لېدى
كە ناتوانى بىپرى.

ھەروەھا منىش

منىش گىزانى ئەمەريكا ئەبىتىم
من برايەكى پىست قەترانىم
پىييان وتم لە مۇويەقەكە نان بىقۇم
وەختى كۆمپانىا دىت
بەلام من پىكەنئىم
نام باش خواردو بەھېزتر پەسكام
سبەينى كاتى كۆمپانىا دىت
لەسەر مىزەكە نان ئەخۆم و
كەس ناوېرى پېمبلى
نان لە مۇويەقەكە بىقۇ
بى لەمانەش
ئەبىنن كەچەند جوانىم و

چەندىش خەجالەت ئەكىشىن
منىش بۆ خۆم ئەمەرىكام.

سەرچاوهكان :

- 1-Literature An introduction to reading and writing
Fourth Edition
Edgar V. Roberts and Henry E. Jacobs
Printed in the USA page 956
- 2-<http://www.poemhunter.com/poem/my-people/>
- 3-http://en.wikipedia.org/wiki/Langston_Hughes
- 4-Reach out for your dreams
A collection of poems
Edited by Susan Polis Schutz
Third Print U.S.A. 1982

تىيىبنى : ئەم بابەتەم لە چەندىن سەرچاوهى جىاجياوه ئامادەكردوھو خۆم ناورو نىشانەكەمى
سەرھۇدم بۆ داناوه.

دیدار له گەل پاپلۇ نېرۆدا

سازدانى: ئىرييک بۆكستل
و: لە فەرەنسىيە وە بۆ ئىنگلىزىي: پاترىيک فرانك
لە ئىنگلىزىيە وە: عەبدوللە سلیمان (مەشخەن)

تىيىينى : بەشىكى ئەم چاپىيىكەوتتنە بۆ يەكەمجار لە پېۋەرىمىيەكى يەك سەعاتىيى راديوسىي بەناوى (نېرۆدا شاعىرىي ھەردوو كىشودى ئەمرىكاكا) بىلە كرايە وە راديوسىي كەندەدا لەسالى ۱۹۷۱دا پەخشى كرد. چاپىيىكەوتتنە كە به زمانى فەرەنسىي ئەنجام دراوه، ئەو زمانەي كە پاپلۇ نېرۆدا باش دەسەلاتى بەسەردا دەشكاو لە دەيمى بىستەكانى سەددەي راپرداو لە زانكۈزى سانتياڭقۇ خويىندبۈوى. لېرەدا بۆ يەكەمجار تەواوى چاپىيىكەوتتنە كە بىلە دەكەينەوە.

ئىرىيک بۆكستلە: ئەوانەي شىعىرى تۆيان خويىندىتىتەوە، لە يەكەم نىڭادا سەرنجىيان بەلاي جىهانبىنى كىيىكارانەي شىعىرەكانىدا پۇشىتۇوهو ھەندىتىكىش پىييان وايە تۆ شاعيرىيکى سىياسىت.

پابلو نيرۆدا: من بەپىداگرىيەوە پىت دەلىم كە شاعيرى سىياسىي نىم. من رېگە بەو پۆلينكىردنە نادەم كە جەخت لەسەر ناسىنى من وەك نوينەرايەتى ئايىدىلۆزىياتى پاگىرىي شىعىرى دەكەت. ئومىدى من وەك نووسەرېك ئەگەر ئومىدىك ھەبى، ئەھەدە دەمەۋى دەربارەي ھەموو ئەو شستانە بنووسىم كە دەتوانم بىيان بىنم و دەستيان لېيدەم و بىيانناسىم و خۇشم بويىن يان رەقىم لېيان بىتەوە. بەلام ئاپاستەكردىنى پەنجەي ئاماژە بۆ "جيھانى كىيىكارانە"ى من، وام لېيدەكەي بە رېگەيە كى ناثاكاپىي و پەيگەرانە بىمە و تەبىزى نىڭەرانىيەكانى كۆمەلتەنلى كىيىكاران يان يەكىتىيە كىيىكارىيەكان، ئەمەش ئەسلى مەبەستە كە نىيە. من تەنها لە بەشىكى شىعىرەكانم زايدەلەي نىڭەرانىيەكانى جىھانى ھاواچەرخەم و نىڭەرانىيەكانى جىھانى ھەمەرىكاي لاتىنەم. بەلام ئەوه رەت دەكەمەوه كە لە ژىرتايتلى شاعيرى سىياسىي پۇلىنىيەند بىكەتىم.

ئەو شاعيرانە كە ھەركىز بۆيان نەكراوه لە گەل ھەستى خەلکە كانياندا لە پەيوەندىدا بن، يانىش ئەوانەي كە ھەردەم بىندرېبەستو كەمەتەرخەم بۇون و شىعىريان بۆ ھاندان و ئامۆژگارى لە رېئى گوشىينى واقىعەوە نووسىيۇ، زىاتر شاعيرى سىياسى سەردەمى ئىيمەن. چونكە بەھۆى دورىددەستى شىعىرەكانيانووه لە بىزۇتنەمەدەنیانە كەشى و گەشەي جىھان، ھاتوون بەشدارىيەن لە راگرتىنى ئەو گەشەكردىنە كەردووه. ئەمەش بەو ماناپىيە ئەو كەسانە - ئەو شاعيرانە كە ئەم جۆرە لە شىعىرى سىياسىي دەنۈسىن - زىاتر شاعير و نووسەرە كۆنەپەرسەن.

بەلاي منھو نووسىن دەربارەي كىيىكاران، نووسىن دەربارەي كۆپو كۆمەلەكانيان (ئاپۇرەي خەلک) بەرئەنجامى ھەستەكانمە. ئەمەش ھەر رەشكىردنەوە نىيەو ھىچ پەيوەندىشى بەو ئايىدىلۆزىياتى بە نىيە كە شىعىرەكانم ئاپاستە دەكەت. من چۈن شارەزايىم لەبارەي ئۆقىيانووس و گۈلۈ زىيان ھەيە، ئەوههاش ئاگام لە سىستەمى كۆمەلتەتى ئەمەرىكاي لاتىن و جىھان ھەيە. ئەوه سروشتىيە ئەو دىمەنەي زۆرتر جولۇوتر يان گەشەسەندووترو گەورەتە - كە سەرجەم مەرقاشىيەتى پىوهى دەرگىرە - بەردەوام چاودىرىي

بەشیک لە شیعرە کانم بکات. بەلام بە گشتى ئەگەر بەشى سیاسى لە شیعرە کانم (کارە کانم) دەربىكە، ئەو بەشەي كە كەسىك پىتى دەلى سیاسىي يان كۆمەلایەتى ناگاتە يەك لەسەر چوار يان لەسەر پىنچى كارە کانم. بۆيە ھەمېشە ئەو رەت دەكەمەوە كە پۆلينبەند بىكىيەم. ئەو پۆلينبەندىيە دەيەوي پۆلينبەندىيەنى كە ناخەزانە و سەرپىيانەم بىداتى: من شاعيرى مانگم. من شاعيرى گولم، من شاعيرى خۇشەویستىم. ئەمەش بەو مانايمە كە من تىيگەيشتن و تىيروانىنى كۆنم لە شیعردا ھەيە، ئەمەش بەرپەرچدانە وەي ئەوەي نۇرسىيۇمە و ئەوەي دەينووسىم نىيە. بەرپەرچدانە وەي ئەو شیعرانە لىپراوانە بۆ گەشەي كۆمەلگەو ھەروەها بۆ پەرسەندى دەسەلات و ثاشتى نۇرسىيۇمن نىيە.

ئىرىك بۆكستىل: تۆ ئىستا ئەمدەت وەت كە شاعيرى ئەستىرەو گول و خۇشەویستىت. دەشى كەسىك ئەمەي بۆ زىاد بکات شاعيرى بەردو دارو رووبىارو چىاي ئەم كىشۇرە تازەيەي. زۆر جار بىر لە يەكم گەپىدەي ئەوروپى دەكەمەوە كە ھەولىداوە ئەم جىهانە وەسف بکات. ھىرناندۇ كۆرتىز^(۱) كە لە ولاتى مەكسىكەوە نامە بۆ چارلىسى پىنچەم دەنۇوسى، بە زەممەت دەتوانى وەسفى ئەو بکات، كە دەيىننى، لەبەر ئەۋەي وشى پىيىستى نەدەزانى بۆ ئەو وەسفانە. ئەو گرفتەي كە بە جىهانى نوى ناوزەد كراوه، چەند گىرنگە؟

ئىپابلۇ نېرۇدا: لىيمگەرە با بلىم كە ئەو كىشە نەبوو. ئەوە كارى ئىمە بۇو. كارى شاعيرى ئەمرىكى لاتىن بۇو كە ناو لە سەرجەم خولقاوه كانى جىهان بىنى. لەو كاتمۇدى كە ناو، وشە، يەكم شت بۇو كە بۇونى ھەبۈبى بى زانىيارى يان ناونانى شتە بنچىنەيەكان. بۆيە ئىمە لەدۆخى رېكخىستى شاردنە وە بەنھىنى كىدىنى مەتىيالە كانىن. ئەم زانىيارىيەش بۆ كىشۇرە كەي ئىمە بە تايىەتى لەم سالانە دووابىي، ئەو سەردەمە كە دەستم بە نۇرسىن كرد دواي دەيەي بىستە كان كە خويندكارييە زانكۇ شاعيرىيەكى لاو بۇوم، خۆى نواندو هاتە بەربايس. بى ھاوتاتىرين كلتورى سەرنخىراكىش، كلتورى ئەوروپى و بە تايىەتى كلتورى فەرەنسىي بۇو. ھەرچەندە ئىمە نۇرسەرمان ھەن، نۇرسەرگەلىيەكى بەھەدار كە تەنها بە زمانى فەرەنسىي نۇرسىيۇيانە. نۇرسەرە ئىكوا دۆرىيەكان، ئەوانەي بەچاوىيەكى سووكەوە لە كىشۇرە كەي خۆيان دەرۋانى، نەيان دەزانى كە تەنها ئاراستە خۆيان ناگۆرن، بەلکو زمانىشيان دەگۆرن. جا ودك

دژه‌کرداری‌کیش بۆ ئەم ھەلۆیستە جوانیناسییە کە ھەلۆیستییکی چینایەتیش بوو، ئۆلیگاریشە گەورەکانی ئەمریکای لاتین وا خۆیان دەنواند کە نوینەری گلتوریکی بەرزن و دەیانویست بە کۆمەلگەی پیشکەوتتووی ئەوروپی و خەلکەکیەوە پەیوەست بن. لەو سەردەمەدا جۆریکی تايیەتى ھونەر لە پىئاوا ھونەر لە ئەمریکای لاتین بەرەوی ھەبوبو (بالا دەست بوبو). ئەمە نە داهیتانا مەنو نە ھى ئەوانەشە کە لەو سەردەمەدا دەستیان بە نووسین کردووه، تا پالنەری بايەخى ئىمە بۆ ولاتەکامان و خەلکەکامان بن. ئىمە ئەم بېردىزەیمان دانەھېئناوه. ئەم بېردىزەی ھەر لە سەرتاواه ھەبوبو ھەر لە گەل يەکەم شاعیرەوە ھەبوبو کە لە داگىرکەران يان گەریدەکان ھاتۆتە دەرى. ئىمە نۇونەھى ئەرسیلای^(۲) شاعیرمان ھەئە، بناغەدانەری شیعرە لە ولاتەکەم کە ئىسپانیيە. نوینەری چارلىسى پىتجەم^(۳) کە لە گەل يەکەم شەپولى داگىرکەران هات و دراما تىرين و سەرنجراکىشتىن شتى لە سەر شىلىلى و ھيندىيە سورەکان نووسىيەو کە بۆ ماوەي ۳۰۰ سال بەرگىيان لە ئازادى خۆیان کردووه. ئەو ئەرسیلا بوبو کە لە راستىدا ھەلگرى قايرۆسى سورابۇنى ئىمە بوبو. بەلام لە سەددەي نۆزدە ئۆلیگارىشى دەولەمەندمان ھەبوبون کە كىشىورەكەمانيان لە لايەن سەرمایەدارىيەو دەچە و ساندەوە. ئەمەش رېي بۆ چىنیيکى ئەرسەتۆراتى خۇشكىد تا لە چەۋسانەھە بەرپاۋى خەلک بىتە دەرى و ئەمەش بوبو ھۆى جىكەوتەبۇنى شىۋازى ژيانىيکى ئەوروپى. جا بەھۆى ملکەچجۇنى ئەم كارىگەرېيەو سەرسەختىيەکەي کە تا ئەمپۇش ھۆشىياريانە يان ناھۆشىيارانە گەلى لە شاعيرەكان و يىستويانە بن بە ناودارى جىهانىيە و لە رېيگەر پۇشنىيەر ئەوروپىيەو خۆیان بە رۇشنىيەر يۈنيقىرالى (جيھانىي) لېكەلپىكىن. بەلام ئىمە كەوتىنە شوين پىتى ھەلگرتنى باو باپىراغان. ئىمە دەبى تىپۋانىنمان بۆ ژيان سەبارەت بە دەستەنگى و ئازارى خەلکەکامان لە سەر رۇپەرېتىكى جوڭراپياو سەر زەمىننىيکى فراوان و رۇوداوكەلىكى مېشۇوبىي گەورە دىاردە گەلىتكى سروشتى مەزن لە ئەمریکای لاتىندا وەلا بنىين. ئەمەش شتىيکى نوى نىيە. بەلام بەو پىتىيە سەر بە نەوەيەكى نوین و ملمالنەتى چىنایەتىش تا دى زىياتو زىيات دەبىتە جىي بايەخ، رۇوبەرۇوی خەباتى كەسى (شەخسى) و گۆشەگىرىيى كرىكاران بۇئىنەتتەوە. بەم كارەشان ئەو پەيوەندىيەمان بېرى کە ئىمە بە ئۆلیگارىش دەبەستايەوە. بە دەلىيىاشەوە لە گەل ئەم شىۋازە ئەوروپىيەدە کە بە ئاشكرا نەمردۇوه بىپارىزىن چونكە لەوانەيە مەرۆڤ باش و خراپى دۆخە كە لەنماو يەك سەبەتەدا دانەنیت. ئەمەش بەو مانايەيە کە ئىمە كەلەپۇورىيکى مەزنى پۇشنىيەر

ئەوروپىمان ھەيە كە رېزى لى دەگرین و پىتى سەرسامىن كە بە بى ئەو كەلەپۇرە نە دەتوانىن بىزىن و نە دەشتوانىن وەك نۇرسەرو بىرمەند بەرەپىش بىچىن. ئىمە زۆر قەرزازى رۇشنىبىرى ئەوروپىن. ئەركى سەرشانانە رۇشنىبىرى تايىبەت بە خۆشان دروست بىكەين (دابھىنەن). ئەمەش ماناى ئەودىيە كە بايەخ بە كىشۇرە كەمان بىدىن و خۆمان بىن و ئەمەش رېگەيە كى سەختە. رېگەيە كى زۆر رەسەنىشە، رېگەيە كە ھەندىكچار بەرە بىتامىيمان دەبات. باشە ئىمە نە لە يىتامى دەترسىن و نە لە واقىع، كەچى لەگەل ئەوەشدا پەيۈندىيە رۇشنىبىرىيە كامان لەگەل و لاتانى جىهان سروشتىيانە قەبۇلە كاتىيە دان بە پىويست بۇونى شتىك لە رۇشنىبىرى ئەوروپىدا دادەنин.

ئىزىك بۆكىتلە: ئەمە ئاماڭى كىتىبى كانتۇ ژەنەرال^(٤) نەبۇو؟

پابلو نىرقدا: كىتىبى كانتۇ ژەنەرال ھىچ تىۋرىيە كى نەبۇو. لە ساتەوەدى دەستم بە كاركىدن كرد كۆمەللى بابەتم دۆزىيەوە كە لە وىدا بۇون. بە گشتى من دژ بە تىۋرم. كىتىبى كانتۇ ژەنەرال كە ئىشىيىكى ئۆرگانىكىيەو شىۋازاپىكى تايىبەت بەخۇي وەرگرت و نامەۋىت لە رېزىيەندى (دۆخى) شىعرى كلاسيكى دايىنیم. بەلام لە كۆتابىدا شىۋازاپىكى ھاوشىپە (چۈنۈيەك) كە ھەيە سەربارى گشتى بۇونە كەى تەنها مەسەلەمى مەعرىفە (ھەست پىتىكىردى) لەناكاو نىيە بەلکو ژيانى ئۆرگانىكى ژيانى ھەمو روپۇزمانە. بۇيە لە فراواتىزىرەنەوە ئەم مەعرىفەيەوە توانيم ئەم كىتىبە بە ھەمان دۆسۈزى و ھەمان خۆشەويىستى بۇ ھەمو ناچەو و لاتانى كىشۇرە ئەمەرىكا بنووسم. من تىيىبىنى دەكەم كە بەرەھەمى تاقىكىردىنەوە لىيەنەنەوە جىاوازە كان لە توانايىدا يە بىيىتە هوپى ھىستانە دەرەوە كارىيەك. باشتر بلىيە كىتىبە كە لەگەل لەدایكبوونم يان لەگەل

هەستپىيىكىدىنىكى لەناكاوى خۆم بە خۆم وەك نۇو سەرىيەك، دەستى پىنگرددووه. كانتۆزەنەرال لە واقىعا تەماھى ئەۋەسى ھەبۇ لە ھەمو شتىيەكدا خۆى فراوان بىكانەوە لە ھەمو دىارىدەكائى كىشودرى ئەمرىيەكى ورد بىتەوە. تەنانەت لە ھەندى بەشى ولاتە يەكگەرتۈرەكائى ئەمرىيەكى باكۇرۇ ئەمرىيەكى. بەلام بە شىيەھە كى گشتى ئەۋە گەشمى كەسپىتى شاعيرى ئەمرىيەكى لاتىنە كە كىشودرى كە خۆى دەناسى دەھىۋەت بچىتە نىيۇ ئەۋە شويىنانە كە ھېشتا پىيى ئاشنا نىيە. ئەۋە ئەۋە شىعەرە كە كۆتاپىي نەھاتووە دەكىرى لەلايىن سەرجەم شاعيرانى تەرەوھ درىزەپى بىرى. ئەمەش كارىيەكى داخراو نىيە، بەلكو كارىيەكى كراوهە كە جۆرىيەك كە ھەمو رەوت داهىيانە تازەكانو ھەمو كىشە نوييەكائى ئەم كىشودرە تازەيە تىيا رەنگ دەداتەوە.

ئىرىك بۆكىستان ؟ تو ئەم بەرەو مەعرىفە كىشودرە كە چۆن لىيڭ دەدەيتەوە ؟

پابلو نىزىدا: لەرۇمى مىزۇوېيە وە ئەم بەرەو مەعرىفە كىشودرە كە گەل بایەخى گەشە ئۆلىگارىشەكان و چىنەكان بۆ بۆرۇۋازى گەورە لە ئەمرىيەكى لاتىن لە سەردەمى رېبن دارىيۇ^(۱) رېيك دىتەوە. ئەوكات ھەستىيەك ھەبۇ بەھە مەرۇۋ دەتوانىت ناوى شۆرۇشى پىيچەوانە لەو كۆمەلگەيانە بنىت. گەر بانەۋەت وشەيە كى تە بەكار بىيىن، ئەۋە وشەيەش (ئەنتى بۆلىقىارى) يە. بۆلىقىار^(۲) لەرۇانگە سەرتاپاى كىشودرە دەكىرددووه. ئازادىخوازانى وەك سان مارتىن^(۳) و سوکرى^(۴) و ئۆھىگىنزا^(۵) ھەمىشە بىريان لە ئەمەرىيەكى لاتىن دەكىرددووه وەك تاكە كىشودرە كى مەزن، تەقىيەن وەك يەك ولات چاوابىان لىيەك كەردى. بۆيە بزووتنەوە سەرەخخوازەكان تىكەللى يەكتەر دەبۇون. بۆلىقىار لە قەنۇپىلا لە دايىك ببۇو، كەچى خۆى لە پېر دەبىنېيە وە. سان مارتىن ئەرچەنتىنى بۇو تا ئەۋەرى ئىكواوەر نەوەستا. ئۆھىنگز كە خەلکى شىلى بۇو ماشىنى رېڭارىخوازى پىرۇيى سىماو شىيە پىيدا. لەھەمان كاتىشدا ھەستى ناسىيونالىيىتىش زۆر بەھىز بۇو بەلام ئەو ھەستانە قەلبەزەيان دەكىرە نىيۇ نىشتىمانپەرە دەرىيە وە. بەلام بۆرۇۋازى، بۆرۇۋازى گەورە دەرسىبۇرى دواى سەرەخخۆيى كىشودرە ئەمرىيەكى لاتىن، بە چالاکى دىاريىكراوى خۆى، رېلى بەرچاوى خۆى لە گۆشە كەردىنە ئەمرىيەكى لاتىن بىنى. ئەمەش پەرسەيە كى زۆر درىزەو بەشىيە كى رۇون بەستراوەتەوە بە دەرە بەگایەتى و لەۋىشە دەرىزە دەرىزە بەستراوەتەوە بە ئىمپېرىالىزم. ئىنجا ئەمرىيەكى لاتىن

بوو به چەند سندوقىيکى بەسەرييەك دا خراودا. ئەمەش يانى سياستى ملکەچىرىدىنلىكى ناوخۇبىي و ئىمپریالىزمى بەريتانياو ئەلمانياو دواتريش ولاتە يەكىرىتووه كان، كارىگەرى گەورەيان بەسەر ئەم گۈشەگىرىسىدا ھەبۈوه. بەمەش ئاستەنگى پەيوەستبۈونى كرده كيان لەنیوان ئەو ولاتانە پىكەپەنە كە بە ھەمان زمان قىسە دەكەن و سەر بە ھەمان رەچەلە كەن. ئەم گۈشەگىرىيە تا ئەمپۇش بەردەواامە. لەنیوان ولاتانى خۆمان ئىستا تەنها زەمینلەر زەكان يان بزووتنەوە شۇرۇشكىرىپەكەن يان بزووتنەوە تىرۇرۇستىيە كاغان ھەن. بەلام سەبارەت بە ئەمرىكاي باكۈر ھەموو شتىك دەزانىن. خويىنەرى سەرەتايى و خويىنەرى ھاواچەرخ ھەموو شتىك دەربارە جىابۇونەوە خانە ئەكتەرە كانى ھۆلىدۇ و بىڭۈمان شتىكىش دەربارە شازادە مۇناكۆ دەزانىن. كەچى خەباتى كىرىكاران و گەشەي كۆمەللىيەتى و ئەندامگىرىبى سەندىكاكى كىرىكارىيە كانو كارە زانكۈيە كانو تەنانەت ئەو كتىپانەش كە نووسەرە

گاران و ئالۇزخوازە كان
دەينووسن، بە زەجمەت
لە سنورە كانە و
دەپەرنەوە. بەلام
بەھەر حال بەپىي راي
(١٠) ماريارتىيگى
نووسەرو فەيلەسوفى
ماتريالىستى پېرۇ،
بزووتنەوە كەمان و ئەم

نه وەيە ئىستا جارىيکى تر بە بىرۋاپەرپى بولىقارىيەوە بىريان كەدۇتەوە پىتىان وايە كىشەي خەلکى ئەمرىكاي لاتىن يەك كىشەيە. ئىنجا چەندىن كارمان بەرھەمەيىناوە كە شوئىن پىي ئەم نۇونەيە ھەلددەگىن و ئەمەش دۆزىنەوەيە كى تازەيە. كتىپى كانتۇ ژەنەرال يەكىكە لەو كارانە. بەلام پىموابى كە بىرۇكە سياسييە كە كىشۇرەنەيە، ھەست و سۆزى نووسەرانى نەوەي نويمان دواي نزىك بە سى سال بەزۇرى لەيەك ئەچن، ئەمەش دەبىتە ھۆى ھاتنە دەرەوەي يەك شىۋە لە بىركرىنەوە— بەھەر حال لە گەل جىاوازگەلىيکى زۇر گەورە— وەك يەك كىشۇر كە ھەمان گرفتو كىشەي نەخويىنەوارى و نەزانى و دواكەوتۇويى ھەيە.

ئىرىيىك بۆكستل: جەنگى ئەھلى ئىسپانىا پىىدەچىت پىنکدادانىيىكى ھاوشىوەي لەجۆرە بىت.

پابلو نيرۇدا: لەراستىدا جەنگى ئەھلى ئىسپانىا تىپروانىنىيىكى تازىدى بە ئەددەب بەخشى و بەشىوەيەكى بەربلاوېش لە بەرھەمە كانى نۇوسەرانى ئەمرىكاي لاتىن رەنگى دايىوه. ئەوه زۆر رۇونە كە هيچ دياردەيەك وەك جەنگى ئەھلى ئىسپانىا بۆ نۇوسەران و خەلکى ئەمرىكاي لاتىن لە مىزۇوى ھاچەرخدا پە بايەخ نەبووه. ئەو جەنگى ئەھلىيەش تىگەيشتنىيىكى فەلايەن و فە دەستە جەمعى سەبارەت بە كىشەكانان و بۆچۈنە كانان فىركردىن. ئەمەش ساتى لىتكىزىك بۇونە وەي نۇوسەرانى ئەمرىكاي لاتىنى وەبار ھىينا. ئەوه راستە كە ئىمە لەۋى بۇوين. قالىجو^(۱) و پاز^(۲) و من، ئەمەش رېڭرى لە جىاوازى بىر و بىرچۈونغان و بەرھەمى ھەر يەكەمان نەدەكەد. بەرھەر حال پېممائىه تو ماف خۆتە ئامازىدى پىىدەي و چونكە كاتى ئەلىم جەنگى ئەھلى لە ئىسپانىا بۆ يەكەجار يەكەدەستى نۇوسەرانى ئەمرىكاي لاتىنى رۇو بە دياردەيەكى مىزۇوېي نواند، بەو مانايىيە كە كارىگەرىيەكەي بە شىوەيەكى سروشتى لە گەشە و بەرھەپېشچۈن لە كىشودرى ئەمرىكاي لاتىن بەردەوام دەبىت.

ئىرىيىك بۆكستل : كەسانىيىك ھەن دەربارەي ئەو جۆرە شىعرە دەدوين و بە ماتريالىيىست و تەنانەت بە ماتريالىيىمى مىزۇوېيىشى ھاوتاي دەكەن.

پابلو نيرۇدا: پېمۆانىيە شىعر لە ماتريالىيىمى مىزۇوېيەوە بەيىنرىتە كایىوه. ئەمە بەو مانايىيە كە ماتريالىيىمى مىزۇوېيى توانايىيەكى زانسىي و فەلسەفييە و سەرچەم دياردەكان دەگرىتىتەوە. ئەگەر كەسىيىك ماتريالىيىمى مىزۇوېيى لە شىعرە كاندا بدۇزىتەوە ئەوا ئەمە شتىكە لە دەرھەدى خۆم. من لە كارەكانى خۆمدا نە بە شوين ماتريالىيىزم و نە ماددىي بۇنم و نە بەدواي روحانىيەتى مىزۇوېيەوەم. من تەنها ئەنۇوسم و بەس. تەنها شتىك كە پېویستىم بە نۇوسىننەتى ئىرادەي نۇوسىن و كاغەز و قەلەمى رەساسە. ھەمۇر ئەو تىپروانىنانى خەلک دەربارە شىعرى من ھەيانە، بۆ من شتىگەلى دەرەكىن. ئەگەر كەسىيىك پەيوەندىيەكى فەلسەفى بدۇزىتەوە ئەوه بەرپرسىيارىتى (كىشەي) من نىيە. من دەرگا بە كراوەسى بەرپەرى ھەمانە دەكەمەوە. بەلام بە شىوەيەكى گشتى ئەتوانم

بلىم من كهسيئكى ماترياليستيم لهناو ماناى شيعريدا. ئەمەش ماناى وايه من لەسەر شتە هەستپىيىكراو بىنراوه كان نەبى، ناتوانم قىسىم يان گورانى بلىم يان بىنوسىم. ئەگەر خەلک ئەمە به ماترياليزىم دەزانىن، ئەوا من ماترياليستىم.

ئىرىك بۆكستل: من لېرەدا واى بۇ دەچم تۆ لەبرى ھەللتەن لە سادەگەرىيى لە رۇوى
زىيانى پاستەقىنەدا، بىر لەو گفتۇگىيانە دەكىتەوە كە دەريارە مەۋاھىيەتىن.

پابلو نيرۆدا: من هيچ تىۈرپىيە كم سەبارەت بە مەۋەق نىيە. من تىۈرم سەبارەت بەو پىيلاوه ھەيءە كە نىازىم واىي بىكىم كاتى پىيلاوه كامىم دەدپىن يان كاتى جله كامى كۆن و پەرپۇوت دەبن. بەلام نازانم مەۋەق چىيە. من خۆم مەۋەقنىيە زىيندۇوم و زيانىش بىر كەردنەوە نىيە لەوەي كە بەھىتى (مەۋەق) بە چ ماناىيك دىتت؟ رەنگە ئەو شتە بى كە من بايەخى كەمتر پى دەددەم لە وەستايىكى فيتەر يان زاناىيەكى زەمیننەسى بە ئەزمۇون كە مەۋەقىيان زۆر بەلاوه گۈنگە. بەلام ئەم مۇناقەشە بىكۆتايىھى مەۋەق چىيە زۆر ھەلددەگرى تا ئەو ئاستەي كە بەلامەوە گۈنگ نىيە. ئىيمە دەزانىن لە دايىك بۇوينەو دەشمەرىن و..تاد. بەلام لهنیو ھەموو ئەمانەدا زۆر زەجمەتە يان زۆر ئاسانە شت بلىيەن. من هيچ پەيوەندىيە كم بەممە ناشازانم چى لە دەوروبەرى دەگۈزەرى. رەنگە درك كەردىيەك زۆر جياواز بىت لە ئايىدالىيەمى فەلسەفى وەك باسکەرنى شتە ئەبەدىيەكان كە هيچ چارەسەرىيە كى نىيە. بەشىوەيە كى گشتى من شاعيرىيە كى كەردىيەم. شىعريش پى بە ماناى كەردىيەنون، كەردىيە. بۇ نا؟ بۇچى شىعري كەردىيە وەك شىعري بىكەلک چاولىدەكرى. ئەمە بۇچى گۈنگ نىيە؟ ئەمە بۇچى خەون نىيە؟ بەلام ھەولدان بۇ دۆزىنەوە دەزىيەك لەنیوان ئەم ھەستە جياوازانە، ئەو شتەيە كە من تىيى ناگەم. سەبارەت بەو را كەردنەش كە دەچىتەوە سەر سىستېمە كى فەلسەفى تايىھەت، يان دەچىتەوە سەر گفتۇگىيە بىكۆتايىھە كان و زىادە كەن مۇركىيە كى ئىستاتىيە كى بۇ بىانووه كان، كە لهوانەيە ئەمە پىيىست بىت وەك ئايىن، لهوانەيە كېشىكەنلى لوغزە كە ئەو كېشىكەن بى بەرە دۆزەخ. بەلام لەم جىهانەدا بىتەندازە سەرقالىن تا ئەو ئاستەي ئەگەر نىشانى بىدىن كە لىكۆلىنەوە بەدرىتىيە چەندىن سەدە بىكەلک بۇوه، ئەمە باشە بۇچى بەشىوەي ئەشكەنچەي ئowanى تر بەردەۋامى ھەيءە؟ من فەيلەسۇفە كان جىدىلىم تا بە ئازادى

بهرده‌وام بن بو شهودی له خویان بیرسن نه و مردّقه کییه و چییه؟ بهلام له من مهپرسه چونکه من به تهواوی هیچ شتیک درباره نه و پرسیاره نازانم.

ئىرىك بوكستل : حەز دەكەم بىگدىيىنە دواوه بۇ ئەو جىيەتى كە دەرىبارەت ناتەبایى زىمانى شىعىرى، لە نىوان كردىيى، و نا كردىيى، شىعىرىدا دەدوايى.

پابلۆ نیرودا: سەرەتا پیویستە بىربكەينەوە لەوهى كە جىيەك ھەيە بۇ شىعىرى سادەو
پاستەوخۇ، جىش ھەيە بۇ ئەزمۇون و شىعىرى ئەزمۇونگەرى و گۈرانى زمان و ھەورەها
ئەو شاعىرو نۇرسەرانەش كە بەشىۋەدەيە كى كشتى ھەست بەوه دەكەن پىوانەكانى زمان و
گۈزارشت لە ساتەوختىكى تايىەتدا بۇ بىرلەپ سەنورەكانى بىرلەپ بىرلەپ بەس نىيە.
لەمەشەوە گۈرانى بەردەوام و قوتاچانە بەردەوام و بزوونەوە ۋەددىيە كان لەدایك دەبن.
كەس ناتوانى سىستەمى ئىستاتىكىار ھونەر گۈرانى جلوبېرگ رەت بکاتمۇ، بەلام
لىزەدا لە وەللىمى قوتابىيە كدا ئەمەوى بلىئىم تەنانەت ھەتا تۆزىيەك لە دېڭىدار، تۆزىيەك لە
دېڭى كارى نەھىيلىستى و وېرانكەرىش بىت، ھەندى روھى دىيارىكراو ھەن تەنها بە شىعەرە و
قەتىس نامىيەن، بەلكو بۇ سەرچەم ھونەرەكان و بە تايىەتى ھونەرى وينەكىشان پەل
دەھاۋىتىن.

با لیزهوده درباره‌ی شیعرو وینه کیشان بدوین. له گهله گهشه‌ی بورژوازی و دروستبوونی شهره گموره کان، نوسه ران و شیوه کاران له تیگه‌یشتني خله‌کی ثاسایی و زوربه‌ی زوری خله‌ک دوره که‌وتنه‌وه. ئەم دیاردیه‌ش له سهره‌تاي ئەم سەدە پیشه‌سازیه گموره‌یه بورژوازیه‌وه ده رکه‌وت. ئىمە ئەم دیاردیه‌مان نەدەبینینی. نەمان دەتوانی پوانین و لیکوئینه‌وه لهو ئاسته‌نگانه‌ی که هەن، رەت بکەینه‌وه. بەلام رۆلی شاعیرانیکی رۆمانتیکی وەک گۆته^(۱۳)، شیللر^(۱۴)، کیتس^(۱۵)، بایرقون^(۱۶)، یان فیکتۆر هیگو^(۱۷) له گهله دەستپیکی ئەم سەدەیه گهشه‌ی مەزنی پیشه‌سازی بورژوازیدا دیار نەمان و (ونبون). شاعیران خۆیان بۆ بواری تایبەتمەند گۆری. ئەو مەعریفه و ھەست و نەستانه ھەلاتن کە له میانه‌ی نوسیئنی ثاسایی و خوازه‌وه ریسان بۆ دەکراوه له ھونه‌ری وینه کیشاندا (شیوه کاریدا) خۆیان بەرجسته کردوه. لهو کاتەدا به کردار شوئینیکیان بۆ ھونه‌ر چینکربوو، بهو پیودانگەی شتیکی تایبەته به چینیکی تایبەتی چینراو له بورژوازی گهوره. بورژوازی بچوکیش له ریگەی روختیکی رویگری چینایه‌تییه‌وه ویستی

به‌ریگای تاییه‌تی خۆی ئەو وانه‌یه له بۆرژوازی گەوره‌وه وەربگریت. بۆرژوازی بچووک نەیتوانی له گەل کریکاراندا پى بکات، بەلام له گەل پاره‌داره گەوره‌کاندا توانی بگونجى. سەرپاکى ئەم دیارده ثاببورییه رەنگدانه‌وهى خۆی ھەبۇو. چۈن له رېگەی گۆرىنى مىۋوئى ئاببورى و پەيەندىيە چىنایەتىيەكان خۆمان راپەرايەتى بکەين تا خۆمان بگەریتىنەوه بۇ ئەو دۆخە تازەيە شتەكان؟ چۈن بە سوود وەرگەتن له ھەمۇ مىتۆدەكانى پروپاگەندا وەك شىيەكانى ئەبستراكت، خۆمان بگەریتىنەوه سەر ئەو رېگەيەي کە دوور كەوتۇتەوه لېمارو..تاد. لەو رېگەيەي کە گەللىٰ كارى مەزنى ھېنیا يە به‌رەم، كارگەلىك کە زۆر دوور بۇون له ھەستى خەلتكى. ئەى كى راستە؟ خەلک يان شىيەكارە ئەبستراكتەكان، يان زۆربەي شاعيرە سەرراستەكان، راستن؟

من خۆم لهم كىشەيە بىبەرى ناكەم. چونكە شىعەكانم بۇ تىيەتىن زۆر قورس بۇون. بەلام ئەتوانم شتىك بلىم: شىعەكانم گۇزارشتىن له دىلسۆزىيەكى رەها. رەنگە ئەمە حالى شاعيرانى ترىش بىت. بەلام وەك قوتاچانە شىيەكارى، يان شانتۇيى، يان فيلىمسازى، يان شىعر، يان پەخشان، يان مۆسىقا خۆى بەتەواوەتى له خەلک جىا دەكاتەوه. ئەبىنیم ئەمەش له سەر رېسيەكى ھەلەيە، ئەبىنیم له كويىرە كۆلەنېكە كە زۆر بى ناكات. بەلام له لايەكى ترەوه من نە خۆم رەت دەكەمەوه — دىارە تەواو بىھۇدەيە خود رەت بکرىتەوه — نە لىكۆلەنەوهى بەردەواو نە فراواتىزىرىدەوهى توانايسەكانى گۇزارشتىرىنىش. بۇيە ئەمانه ئەو كىشانەن كە نە بە رەخنەو نە تەنانەت بە چاودىرىيەكانان (تىيەنەيەكانان) و نە بە بەرھەمە كانان نايگەينى. بەلکو له ميانەي پەيەندى هېزە كۆمەلائىيەتىيەكان دەيگەينى. كاتىن چىن خەبات دەكات، كاتىن ھەلومەرجى ئىنسان گەردوئىيانە ھەستىكى نوى وەردەگرى، نەك تەنها له ھەندى ولاتى تايىەت.-با روونتر بلىن كاتىن رۆزئاوا دەبىتە سۆشىالىست- پاشان له وانه‌يە فۆرمۇلېنەيەكى جياواز بىيىن، يان رېرەوی رۆزھەلاتناسى كە ئەدەبى خەلکى بتوانى بىتە مەيدان بى ئەوهى ئەدەبىكى پۆپولىستى يان لىكۆلەنەوهىيەكى ھونەريي يان ئەزمۇونگەرايى بەبى خودگەرايى و ئىندىقىزىرالىيەتى توندرەوانە بىت، كە له توانايدا بىت بەشدارىيەكى بنچىنەيى ھونەرو ھونەرى ھاۋچەرخو ھونەرى داھاتووگەرايى، پىشكەش بە كۆمەلگەي مەرقاپايەتى بکات.

Memorious issue 4
A Journal of new verse and Fiction
March 2005
<http://www.memorius.org/?id=76>

پەرأۆز و ژىندرەكان وەرگىرى كوردى ئامادەي كردوون.

(۱).ھىرناندۇر كۆرتىز : سالى ۱۴۸۵ لە ئىسپانىيا لە دايىكبووه. زانكۆي سالەمەنكا تەواو دەكات و بايەخ بە كاروبارى سەربازى دەدات. پاشان دەبىت بە گەرىدە خولىاي گەشتى دەبى . سالى ۱۵۱۱ دەچىتە كوياب ۱۵۱۸ دەچىتە مەكسيكۆ وەك فەرمەندەي سەربازى خزمەت دەكات. سالى ۱۵۴۷ لە ئىسپانىيا بۆ ھەميشە چاولىك دەنى.

(۲).ئەرسىلا : شاعيرىو سەربازى ئىسپانى لە سالى ۱۵۳۳ لە ئىسپانيان لە دايىكبووه سالى ۱۵۹۴ كۆچى دوابى كردووه. بە داستانه شىعرى لا ئەروكانا ناوابانگى پەيدا كردووه.

(۳).چارلىسى پېتىجەم : (۱۵۰۰-۱۵۵۸) ئىمپراتورى رۆمان و پاشاي ئىسپانيا بوروه.

(۴).كانتۇ ژەنەرال : دەيەمین كتىبى شىعرى پابلو نيرۆدايە. يەكەمەر لە ولاتى مەكسيك سالى ۱۹۵۰ چاپ و بىلاؤ كرايەوە. ثمم كۆشىعەر لە پانزە بەش پېتىكتۈۋە و ۲۳۱ شىعر لە خۆ دەگرىت.

(۵).پۇين دارىز : شاعيرى نىكاراگوا سالى ۱۸۶۷ لە دايىكبووه و لە سالى ۱۹۱۶ مىددووه. نويىنەرى رەوتى ئەدەبى نوتىيە لە زمانى ئىسپانىدا. نازناوى شازادى شىعرى ئىسپانىيە بە باوكى رۆحى شىعرى ئىسپانى نوى دادەنرىت.

(۶).بۇلىقارى : راپەرى سىاسى و سەربازى قەنزۇيىلا لە سالى ۱۷۸۳ لە دايىكبووه لە سالى ۱۸۳۰ مىددووه.

(۷).سان مارتەن : ژەنەرالى ئەرجەنتىينى و پىزگارىخوازى ئەمرىيکاي باشۇر لە سالى ۱۷۷۸ لە دايىكبووه لە ۱۸۵۰ مىددووه. يەكىن بوروه لە سىياسىيە راستگۆكانى نىپۇ مىزۇرى ئەمرىيکاي باشۇر.

(۸).سوکرى: ئەنتۇنیيۇ خۆسە سوکرى راپەرى سەربەخۇخوازى قەنزۇيىلا لە سالى ۱۷۹۵ لە دايىكبووه لە سالى ۱۸۳۰ مىددووه.

(۹).ئۆھىنگز: بەرناردۇ ئۆھىنگز رىكىلىمى لە سالى ۱۷۷۸ لە دايىك بوروه لە سالى ۱۸۴۲ مىددووه. يەكىن بوروه لە راپەرە بەناوبانگە كانى خەباتى ولاتى شىللى بۆ سەربەخۇسى.

- (۱۰). ماریاتیگی: خوشه کارلوس ماریاتیگی رۆشنبرو رۆژنامه‌نووس و فهیله‌سوف سیاسی و کۆمۆنیست پیز سالی ۱۸۹۴ لە دایکبود و لە ۱۹۳۰ مردوده.
- (۱۱). قالیچو: سیزدھەنری براهم قالیچو شاعیر و نووسەر شانۆنامه‌نووس و رۆژنامه‌نووسی پیزیه و لە سالی ۱۸۹۲ لە دایکبود و لە سالی ۱۹۳۸ مردوده. تا لە ژیاندا بتو تەنها سی کتىبى شىعرىي بىلەو كردەدە.
- (۱۲). پاز: تۆكتافىز پاز شاعیرى مەكسيكى و براوە خەلتى نىبل لە سالى ۱۹۱۴ لە دایکبود و لە سالى ۱۹۹۸ مردوده.
- (۱۳). گۆته: جۆھان گۆته شاعیر و نووسەری گەورە ئەلمانىا لە سالى ۱۷۴۹ لە داکبود و لە سالى ۱۸۳۲ مردوده.
- (۱۴). شيللەر: جۆھان كريستوف فريدرىك شيللەر شاعیر و فهیله‌سوف و پزيشك و شانۆنامه‌نووس و مېئزونووسى ئەلمانىا لە سالى ۱۷۵۹ لە دايکبود و لە سالى ۱۸۰۵ كۆچى دوايىي كردەدە.
- (۱۵). كىتس: جۈن كىتسى شاعيرى پۇمانىتىكى ئىنگلىزى لە سالى ۱۷۹۵ لە دايکبود و لە سالى ۱۸۲۱ كۆچى دوايىي كردەدە.
- (۱۶). جۆرج كۆردن بايرۇن شاعیر و سياسەتمەدارى بىرەيتىانىا لە سالى ۱۷۸۸ لە دايکبود و لە سالى ۱۸۲۴ كۆچى دوايىي كردەدە.
- (۱۷). فيكتور هيگز شاعير و رۆماننووس و يەكتىك لە بەناوبانگىزىن نووسەرى فەرەنسى سالى ۱۸۰۲ لە دايکبود و لە سالى ۱۸۸۵ كۆچى دوايىي كردەدە.
- جهنگى ئەھلى ئىسپانىا: جەنگى ئەھلى ئىسپانىا تا سالى ۱۹۳۹ درىيەدى كىشا كە جەنگى نىوان كۆمارىيەكان و ئەناكىستەكان و كۆمۆنیستەكان بتو دىز بە ناسيونالىستەكان. لە ئەنخامدا ناسيونالىستەكان لە سەرەتاي سالى ۱۹۳۹ سەركەوتىن و تا سالى ۱۹۷۵ دەسەلتى ئىسپانىيان بەددەستەو بتوو. جەنگە كە دوو سالى و هەشت مانگ و دوو هەفتەو يەك رۆز بەردەوام بتوو. زىاتر لە يەك مiliون كەس بۇون بە قورىانى ئەم جەنگە.
- شازادە مۇناكۆ: بىنەمالەي دەسەلتى ولىتى مۇناكۆيە كە ولىتىكى بچووكە لە كىشىوھرى ئەوروپا و سىنى لاي فەرەنسايە و چواردم لاي دەرياي سپى ئاودەاستە. سىستەمى حەكمەرانى پاشايەتىيە.

زۆرباى ئېراني...

ناویك پى به پىستى رۇمانەكەن قادر عەبدوللە

كەزان ئەحمد

دوو مانگ زياتربوو دەرەوەي مالىم نەبىنى بىو، بەيانىيەك بە پىاسە چۈرم بۆ جادەي مەمولەوى و بە پلىكابەكانى كتىپخانەي رەھەندىدا سەركەموم. ھاۋپىتى دىرىيەم كاك شەفيقى حاجى خدر نوسخىيەك لە كتىپبى (زۆرباى ئېراني) بە دىيارى بۆ ناردبۇوم، لە كاك ئارام سىدىق-م ودرگرت و بە هەلزاپى كتىپبىكى دىكەش ھەلبىزىم بۆ خويىندەوه. ئەگەرچى لەمىزە لە خويىندەوهى ئەم رۇمانە سەرنجراكىشە بۇومەتهوه. بەلام ئەو تىيىبىنى و ھەستانەي لەكتى خويىندەوهى رۇمانەكەدا زۆريان بۆ دەھىنامو لە دەفتەرەكەي تەنيشتىمدا تۆمارم دەكردن ھەر لە دەفتەرەدا لەگەل بۆچۈونە كامىم لەسەر چەندىن كتىپ كە لەسالى ٢٠٢٠ دا خويىندۇمنەتهوه، ماونەتهوه بىلاؤم نەكىردىوئەتهوه. ھۆكارى بىلاؤنە كەدەنە كەيان ئەودىيە من قىسىمە كەن سەبارەت بەو كتىپبە نايابانەي

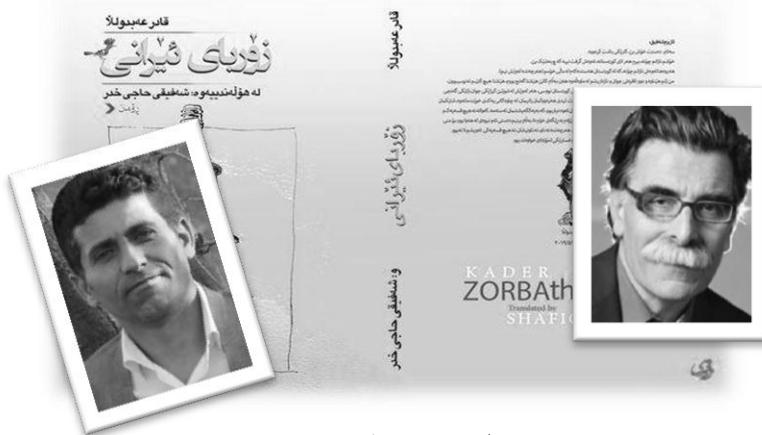
دەيانخويىنىنهو بە قىسە كردن لەبارەي ئەو كەسەوهى كە خۆشاندەۋىت دەچوينم. وەك ئەوهىيە باسى خۆشەويسىتە كەمان بۇ خەلک بىكمىن كە ئەم رەفتارە شتىكە لە ناجامىرىيلى خويىنەر. وا بىيارمدا ئەمە بىكمە لەپىناوى دەرخستىنى راستىيەكدا كە هيىشتا سەبارەت بە وەركىپانە دلىگىرەكەي شەفيقى حاجى خدر بۇ (زۆرباي ئىرانى) قادر عەبدوللە باسنە كراوه.

لە ناونىشانى رۆمانەكەوە دەست پىددەكەم و دەلىم ھەر زمانىيەك خەسلەتى خۆيەيە. (رېيپەوي قاپقاپاي زەردەكان) كە ناونىشانى ئەم رۆمانەيە لە چاپە ھۆلەندىيەكەدا، لەوانەيە رېتىمىنلىكى كارىگەرى بۇ دەرەونى خوتىنەرىيەكى ھۆلەندى ھەبىت، بەلام زۆرباي ئىرانى بۇ ھەر خوتىنەرىيەكى كورد كەمەندكىيىشەر. لە پىتمە مىيوزىكى وشەش كىنگەر دۆزىنەوهى ئەو لەيە كچۈونە بەرىكەوتەي نىوان پالەوانە كانى ھەردوو رۆمانى (زۆرباي ئىرانى) و (زۆرباي يۈنانى) دايىھە كە ھەردوو رۆمانەكە شايىدەي ھاپپىتەيە كەسىكى رۆشنېرىو كەسىكى نەخوتىنەدارن كە ئىلھام لە چۈنۈتى ژيانى يەكتەر وەرەگەن. جياوازيان لەودايە (سولتان) پالەوانى زۆرباي ئىرانى رۆشنېرىو داهىنەرىيەكى بوارى فيلمى سينەمايى و كارى مىدىيائى، بەلام پالەوانە كەي نىككۆس كازانتىزاكى كورى كتىپ و دنياى خوتىنەوهىيە. پالەوانە نەخوتىنەدارەكەي قادر عەبدوللە (ھۆشەنگى يەك دەست) كە زىاتر ھىزى بازوجو ھەر ئەويشە چاوى سولتان دەكاتەوە فىرىي ژيانى دەكات لەسەر زەوي نەك لە قولەمى قەللىيەكەوە ھەر بە دوورىيىن چاودىرىيى ژيان بىكەت، بە جەستەي ژن و بەكارهەننەن زەبرو زەنگ بۇ خۇپاراستن لە دۆزمنى دەناسىنیت. خوتىنە تاكۆتايى رۆمانەكە ناتوانىت لەوە تىيېگات بۇچى دايىكى سولتان ئەو كورە بەناز پەروردەدەيەي خۆيى كە تا چۆتە قوتا باخانەش دەرەوهى قەللىكەيانى نەبىنىيۇو بە دوورىيىن نەبىت، بۇچى لە پشۇوى ھاويندا دەيىبات و تەسلىم بە ھۆشەنگى يەك دەستى نەخوتىنەدارو چەقۇكىشى دەكات كە خزمى خۆيەتى. لە كۆتايى رۆمانەكەدا لەم حىكىمەتى بەزۆر ھەننەن سولتان بۇ ناو دنياى گەورەكان تىيەگەين و دەزانىن كارىيەكى باشى كرد نەك لە بەرئەوهى ئىشىيەكى بۇ كورە ھەرزەكارەكەي لە دوكانى ئايىسلىكىمە ئالاسكا كە ھۆشەنگى يەك دەست بۇ دۆزىيەوە، بەلکو لە بەرئەوهى يەكەم رېيگاى بۇ كەرددەوە تا بىت بە پىاوه ئىرانىيەي وىيەنە زۆر كەم بىت لە بوارى فيلم سازيداول لە بوارى تۆمار كەنلىك لە قۇناغە مىشۇوپەيەكانى و لاتەكەيدا رۆلى گەورەي ھەبىت و لە ھەندى وەرچەرخانى سىياسى و ھونەريشدا خۆيى رۆلى گېپابىت. ئەم كتىپەي نوسەرلى ھۆلەندىي بە ئەسلى ئىرانىي قادر

عبدوللّا هیندە کاریگەریی لای خوینەر بەجىدەھىلىت يەك چركە نەوهستىت و بپروات بەدواى بىرھەمەكانى دىكەي ئەم نۇرسەرەدا بگەرىت. بۆخۇم تەنانەت بەدواى دىدارەكانىشىدا گەرام و يەكىكىانم زۆر پى جوان بۇو لە بەشى فارسىي BBC لە سالى ۱۳ ۲۰۰۱دا بلاوكراوەتەوە. لەويىدا پىشكەشكارەكە دەلىت قادر عەبدوللّا خاودنى ۱۸ رۆمانە. تا ئەمپۇز چەند رۆمانى نوسىووه ئەۋەيان نازام بەلام دەستخۇشى و سوپاس بۇ شەفيقى حاجى خدر كە بەزمانىيکى پاراواو شىۋاھىزىكى زۆر جوان خوينەرى كوردى بە نوسىنەكانى نوسەرىيکى گوردو جىاواز لەوانى دىكەي ناساندۇوە. ئەگەرچى بىيچگە لە زۆرباي ئىرانى كاك شەفيق چەند رۆمانىيکى ئەم نوسەرەى لە زمانى ھۆلەندىيەوە وەركىپاوه وەك خانووه كەمى مزگەتى و خەتى بىمارى و لە مەككە. وەلى وەك خوينەرىيکى تىنۇوى داھىتىن، چاودۇوانى ھىممەتى زياڭترو شادبۇون بە رۆمانى زۆرتى قادىر عەبدوللّاى ناوازە دەكەين. ژن لە زۆرباي ئىرانىدا ئەو بۇونەورە ھەمە چەشىنەن كە لە رۆزھەلات يان ئەۋەيه پىاوان ھەولىدەدن ناتەواوېيە كانيان بۇ بشارنەوە وەك چۈن سولتانى پالەوانى رۆمانەكە دەيىىنى باوکى قاپقاپى بۇ دايىكە شەلەكەمى دروست دەكەد بەجۆرىيکى هیندە ھونەرىي كە ھاتە قەڭاكەوە كەس ھەست نەكەت دەلەنگىت. يان ئەۋەيه ژن لەم ولّاتانەي رۆزھەلات وەك (ئەكرەم جون) كچى مامى سولتان يەكەم مامۆستاي زمانى ئىنگلىزىيەوە خولى فيربوونىش بۇ كچانى ناوجەكەمى دەكاتەوە كەچى دەفرىپەندرىت و لە لايمەن سى كەسەوە دەستدرىيىتى دەكىتىن سەر. دواتريش ھوشەنگى يەك دەست سى كەسەكە دەكۈزۈت و لەگەل ئەكرەم جون دەچن بۇ ئەمرىكا، ژن لەم رۆمانەدا بزووتىنەوە چەپەكان وەك جاسوس دەيانىيەن و دەچنە ناو پىيغەفى پالەوانى رۆمانە كەمە. ژنەكەى خومەينىيە كە خورماو چا بۇ ھاوسەرەكەمى و ياسىر عەرفاتى سەرۆكى ئەوساي فەلەستىن دەھىنېت و بەخىرەتلىنى لىدەكتات. گەلىك ژن لەم رۆمانەدا قاپقاپى نال لە بندرابى دەست و دەستكارى سولتان لەپىدەكەن، بە ژنى مەلائى گۈندەكەيان و بە فەرەح دىبای ھاوسەرى شاو دواجارىش ئەو خانە ھۆلەندىيەوە كە ناوى ئاوارىليا يە تواناي قىسە كەدنى نىيە، بەلام زۆر ئىشكەرەو ژيان بەو كىيلگەيە دەبەخشىت كە سولتان كۆتايسىيەكانى ژيانى تىيا بەسەر دەبات. ژن لە زۆرباي ئىرانى دا لەقۇناغى ئاوارەبۇونى ئەم فيلمسازدا لە ھۆلەندا ئەو خانە گەنجىيە كە دراوسىيى مالى سولتانى راڭرۇوە لە حۆكمى مەلاكانى ئىران و لەسەر و بەندى لە دەستدانى ھەمووشتىيەكدا كامىرایەكى پىشكەوتۇوی بەدياريى بۇ بەجىدەھىلىت، بە ھەستىيەكى پاكەوە كە پىنگە لەوە خيانەت

له هاوسمه رو دوومنالله کهی بکات. سولتانیش به ههمان ههست که ریگه به خوی نادات په یوندی له گمل ژنیکی میردادار دروست بکات. ژنیکی به خشنده دهینین به بیشه و دی هیچ له پاداشتی باشیبه کهیدا و هربگریت. ثو خانه، فلیمسازیک به کاره کهی خوی شاد ده کاته وه. ژنه کانی قادر عه بدوللما ههمه چهشون و جیوازن و ههربیه کهیان سنبلوی قوئانغ و زه مانیکن، ههموویان به هیزو بمرجه ستمن. بیجگه له ژن لهم رومانه دا نامازه دان به شیعرو شاعیر زور جوان برکار کراوه نهمهش ثو و تهیهی نوسه رپشتراست ده کاته وه که ده لیت: شیعر بۆ ئیرانییه کان و دک مهی وايه بۆ فه‌رنسيیه کان، نهوان پیی مهست ده بن. ئینجا خۆ تیبینی و سه رنجه کانم زیاترن له مهی ده یخویننه و به لام هه لبزارده کم لى هه لبزاردن، هیوادارم به سود بیت بۆ نهوانهی دهیانه ویت به جیهانی نه م رومانه دا گه شتباکه ن.

سولتان له نیوان قوللهى قه‌لاؤ کامیرادا خویندنه‌وهه‌ک بۆ کتیبی زورباش نیرانی

عهلى مستهفا

دەرىچە:

زورباش نیرانی کتیبیکی ترە له وەرگیپانی شەفيقى حاجى خدر، ئەو دەمیکە دەنوسیت و وەردەگیپیت، له نیتو وەرگیپانە کانیشیدا ھەندىك جار دەست بۆ کتیبە کانى قادر عەبدوللە دەباو وەرياندەگیپیت. قادر عەبدوللە به ھۆلەندى دەنوسیت و به رەگەز فارسه. له نیتو نووسینە کانى ئەم پۇمانووسەدا ھەموو کات سەرخەجىت دەكەۋىتە سەر كلتورو فەرھەنگە جوداكانى نیران، تەنانەت جوڭرافياو داب و نەرىتى كۆنى نیرانىشت بەرچاو دەكەۋىت. ئىتر ئەوە شانازىيە ھەر ئەدىب و نووسەرىيەك بتوانىت بارو تەواوى دىيەنە کانى نىشتمان و مىللەتە كەي بگوازىتەوە نیتو كلتورو نەرىتە جوداكانى دنياول له پىگەي كتىبە کانىيە و ئاشنايەتى بخاتە نیتو گەلى خۆى و گەلانى تر.

و درگیپر زمان پاراوانه ئاشنایه‌تى لە نیوان خویندەوارى كوردو رۆمانەكان دروست دەكەت، گومان هەلناگريت كوردو فارس سەر بەيەك كۆمەلە زمانى پۆژھەلاتى ناوين، بەلام خۆ دوو زمان و دوو نەزادى جياوازن، خاودنى داب و فەرھەنگى سەربەخۇش، لە نیو ئەم كۆ جياوازىيانەشدا زۆر شت ھەيە گەلانى ئەم ناوجەيە ھاوبەش دەكەت، ئەمەش پۈويكى ئاسايىيە چونكە زۆر ئاھەنگو ھەماھەنگى ھەيە، كە دەبىتە هوى دروست بۇنى ئەم ھاوبەشىيانە. لەكەل ھەموو ئەمانشدا زۆر شت ھەن كە نايان زانىن، لەوانەشە پېيىست نەبىت كە بىزانىن، بەلام رۇوداوش ھەيە لە رېگەسى سەربورىدەكان و گىپرانەوه كانه‌وە دەبىتە داکەوتەيەكى ئەم زەمینەيە كە ئىيمەرى پۆژھەلاتى لىيدەزىن و تىايادا چەرمەسەرى دەكىشىن. رۇوداوش كىپرانەوه كانى نیو ئەم رۆمانە ئەگەر بۇ گەلانى پۆژئاتاوا و دك ئاشنایه‌تىيەك گرنگ بىت، بۇ ئىيمەرى گەلانى پۆژھەلاتى تەنانەت خودى نەتموھى فارس پەر لە ئاشنایه‌تى گرنگە، چونكە ئەم رۆمانە لا كۆدەنەوهى كۆمەلىك باسى گرنگە لە مىۋوو ژيانى گەلانى ئىران، ئەم رۆمانە لە پېنج كتىب ناوكۇ كراوەتەوەو ھەر كتىبەو باس لە سەردەمەيىكى ديارى كراو دەكەت، ھەموو ئەم گىپرانەوانە لە ژيان و سەردەمى چالاكييەكانى گەنجىك بەرجەستە كراون، واتە لە رېگەسى ئەم كارەكتەرەوە تەواوى ھەزمۇون و باسە كان گۆ دەكىيەن. ئەمە من گەرەكمە لەم رۆمانە لىيېبىدىم، ئەو كۆشە ھەستىيارەيە كە سولتانى كورەمامى ئەكرەم جون، يان كورى ئەو ژنهى كە ئامۇزازى ھۆشەنگى يەك باسکە، كە دواجار بە ھۆشەنگى باسک ئاسن لە ئەمرىكا دەركەوتەوە، لە رېگەسى ئەو كورېشگەيە لە قولە قەللىي مالبىتە كەيەوە، لە رېگەمى دوربىنە كەيەوە تەماشى دنياى دەرەوە دەكىد، باسى كۆ نىگاكانى ئەم رۆمانە بىكەم، دەمەۋى ھەستەوەرى ئەم رۆمانە لە نىگاىي چاوه كانى سولتانەوه بېيىم و قۆناغەكانى بە كەنگەشەي شىكارىيەو سواخ بىدەم.

ئەم ودرگىپرانە بە زمان و وشەي كوردى دەولەمەندەو بەشىكى گرنگە لە پاراستنى فەرھەنگى كوردى، چونكە ودرگىپر لەكەل كاري ودرگىپرانە كەيدا، پەرأويزى خستۆتە نیوان كارەكەيەوە، بۇ ھەر وشەيەكى كوردى رۇونكىنەوهى داوه. لە پال ئەمەشدا ئەم كتىبە دەبوايە كاري وردىرى لە بارەي خالبەندى و ھەلەچنىيەو بۇ بىكرايە، چونكە لە كاتى خویندەوەدا بەسەر كاري لەنگدا دەھاتى و پېچەك لە خویندەوەدا ھەست بە لەنگى دەكەيت، بەلام نەبۇتە هوى لە دەستدانى پەيامى راستەقىنە.

کتبی یہ کہم
سے لتاں و قوله، قدیٰ:

ئەم قۇناغە" لە كىتىبەكەدا بە سەرددەمى ئەفسانە ناوى ھاتووه، بەلام خۇ دەكىرىت سەرددەم و ئاھەنگىكى زىرىيەنىش بۇوبىت لە ۋىيان و شەزمۇونى سولتانا. ئەم دىاردەيە لە نىيۆ كەلانى دنیا بە تايىبەتى كەلانى رۆزىھەلات تا درەنگانىك باوبۇو، دەبوايە مندالە خانەدانەكان ھەر لە ستۇنى پېرۇزى خۆيان بىيىنەوەو لە رېساو نەزمى مالە كەورە دەرنەچن، ئىتەر ئەو پېرۇزىيەك بۇود بەر مالە كەورەو شىكىدارەكان بپاوه. ئەم دىاردەيە لە رۆزئاوا ھەر لە سەددەكانى ناوهەرپاست و سەرھەلدانى شۇرۇشى رېنیسансىسى، دواي لا كەردىنەوەي دەسەلاتى كەنیسە و گەل پۇتى شكاو ئىتەر بەملاوه كەس بەسەر كەسەوە خاودەن شىكۇ نەبۇو، ھەموو لايەك دەبوايە ھەولۇ بىدات و تىېكۈشىت. بەلام كەلانى رۆزىھەلات بەشىۋەيەكى بەرچاول لە كۆتاپىي نىيەدى يەكەم ياخود تىپەر بۇونى سى چارەگى سەددەي بىسىتەم بەسەر ئەم داكۇوتەيەدا تىپەرەين و بىوتەللىكى ئەم كەلتۈرۈر بېيندار كرا.

بۇ مرۆڤ زۆر گرنگە، لە هەر سەردەم و قۆناغىيىكى زىيان بتوانىت سوود لە سەردەمە كەو مىيىزۈمى سەردەمە كە بىبىنېت، تەنانەت ئەزمۇنكردنى دىيارەدەكانى زىيان لە هەر تاپىك دابىت پىيىستىيەكى رادە نەويىستە، چونكە مرۆڤ لەم كەنگەشانە و سەر دەردەكەت و ئاشنايىتى بە چواردەورى خۆيدا درووست دەكەت. سولتان كورپى پياوېكى بىدەنگ و بىزمانە و سەر بە مالباتى قەللىيە، دايىكىشى زىيىكى شەلەيە، كچى و درزىپەرىكى گۇندەكانى بىنارە، دايىكى لەگەل ئەوهى شەلە بۇو، بەلام جوان و شىك بۇوه زمانى باشى لە دەم دابووه، واتە قىسە زان و لىينەپرای بۇوه، هەر ئەم سەرپەرشتى سولتان و كارەكانى كەردووه. مالباتى هىچ كات نەيانويسىتىووه سولتان تىكەللىي مندالانى گەرەك بىت و ئاشنايىتى لەگەل دەروروبەر درووستبەكتا، ئەمەش كارىگەمرى ناخوش و نامۇ بەسەر ھەست و نەواى سولتانى منداڭ درووست دەكەت، سولتان بۇ ئەوهى ئەم بۇشاپىه دەرورىيە پېپكەتەوه، رۆزانە بەسەر قوللەدى قەللا ھەلدەگەرىت و دەيەويت لە رېكەدى دەرورىيە كەيەوه تەماشاي سروست بکات و بزاپىت لەم جىيەنەدا چى ھەيە و چى دەگۈزدىت، بەردهوام سەپەرى كىلەكەي زافەرانى مالباتى كۆشك دەكەت، كە باوکى رۆزانە سەرپەرشتى دەكرد و دواجار دايىكى سولتانيشى هەر لەو كىلەكەنە كرده ھاۋازىنى خۆزى. ئەم دەرورىيە دەبىتە خۇو پىيەرگەتنىيەكى رۆزانە بەردهوام لە رېكەدى دەرورىيەنلىق قوللەكەوه جىهانى دەرورۇ نزىك، ئەوهەندى بىرى دەكەد دەيشكىنى. ئەمەش بارىكى ئاسايى قۇللا

ناییت ههر دهیت به شیوه کان کاریگه‌ری بخاتمه سه ره است و بیرکردن و کانی سولتانی مندان، چونکه ئەم دیمن و جەنجالییە جیهان لەگەل هەلکشانی تەمەنی سولتان گەورەترو فراژووتر دەبن، دواجار کۆنترۆل کردنی ئاسان ناییت، ئەمەش ياسای ژیانی هەر تاکیکە کاتیک ئازادی و خواستى لیزەوت بکریت. (چېرۆکە کە دەگىرپەمەو، چېرۆکە کە سولتان، فيلم دەرهەنەرىتىکى ئیرانى. چېرۆکە کەش لە قەلایك دەستپىدەکا، قەلایك، کە لەتافى مندائى تىيىدا ژياوه) .. ل. ۲۶. ئىت سولتان لە هەزمۇونى كۆن و سانسۇركەن دەريازى دەبىت و دواجار دەبىتە ناوىكى پېشىگەر بە ئاسانى سینەما و فيلمەو، هەلبەته دووربىنى قەلا دەبىتە رېخۇشكەرىتى جوان و دنيا بىننېيە کى تەواو بۆ ئەوەي ئەم جیهانە تىيىدا دەزىت، کە قەلای مالبات و گەورەكانى رۆحانىيە جىبھىلىت.

قەلە تەنها جن و پاراستنى داب و نەريتى وەك ئامۇزگارى پېشىگەش بە سولتان و دەررووبەر دەكەد، ژیانى قەلە پەيوەست بۇون بۇو بەو رېيکارانە لە گەورەكانىيان بۆيان دەردەچۈو، هەمووشيان پیاوانى ئايىنى و پەيوەست بۇون بە كاره رۆحانىيە كانىيان. دەبايە هەر تاکىكى ئەم مالباتە خاودنى جىنېكى تايىت بەخۆي بايە، بۇ ئەوەي شۇونى مالبات ويران و بزر نەبىت. بەلام تا زيان و دەگەپترو ئاشنايەتى زياتر بىتە ناوهە، دەستە و نەوەي نوى چىتە بەم ئاۋەزەو بەرەۋام بەدەورى قەلاؤ جنۇكە و پیاوانى ئايىنى ناخولىيە، بەلكو زيان لە ئاھەنگىكە و بۇ ئاھەنگىكى ترو لە بارىكە و بۇ بارىكى تر و درچەرخان بەخۆيە دەبىنېت، تەمەنی سولتان هەلدەكشىت، ئىت جىنە كانى ناوېشى هەستى گەرمى دەدەننى، ئاخىر تا ئىرە سولتان ئاشنايەتى لەگەل جەستەي خۆشىدا نېيە، ئەمەش پۇوكاندەنەوەي هەستە خۆشە كانى مرۆفە لە گەيشتندا.

ئەوكاتەي سولتان جەستەي دەخشىت لە لەش و مەمكى كچىكى ناسياوى ئامۇزاکەي هەست بە جیهانىكى تر دەكتا، ئەمەش بۇ سولتان كەشف بۇونى دۆخىكى ترە، ياخود هەستكەن بەوەي رۆزىك دەبىت لەم قەلای بەدەر كەۋېت. دواي ئەوەي كاغەزى بنىشتەكان كۆ دەكتەوە دەكەۋېتە سەر خەيالى ئەوەي كامىراكە لە كۆمپانىيابنىشت فرۇشتى بباتەوە، پېنچ هەزار كاغەزە كە مسۇگەر دەكتا و كامىراكە و دردەگرىت، ئىت چى لەم كامىرايە بکات، خۇ نایيەت هەر لە نىيۇ قەلاؤ بىننېتە و وينەي جيھانى ئاشناي نەگرىت، دەبىت لەم قەپنگە گەورەي قەلە بەدەر كەۋېت، يەكمەن وينە چەندىتىش بۇ تاقىكىردنەوەي كامىراكە وينەي باپىرە بۇو لە كاتى ناخواردىدا، كاتىك تەواو دەبىت ئەويت دەداتە جنۇكە خۆي كە لەبەرامبەرى دانىشتۇرە.

سەرچلىٰ و ئىنگليزى زانىيەكەى ئەكرەم جون ھاوكارىتىكى ترى سولتان بۇن بۆ ئەوهى ئەم سەددەفە كۆنه پەرپۈوت بىكەن و ئەفسانەي قەلّا تىيېشىكىتىن. خۆ گەمر وانە با نە ئەكرەم جون دەگەيشتە ئەمەرىكاو نە سولتانىش دەبۇوە فيلمسازىتىكى گەورەي ئىرلان و سى. ئىين. ئىين و بى. بى. سى نەياندەناسى، دەبوايە ئەو لە قاواغى ئەفسانەدا چارشىيىسى لەسەر بايەو ئەويش شازادەيەكى چكۈل دەبۇو بۆ كارى قەلّا، بەلام جنۇكەى دووربىن لە قوللەي قەلّا ئەم كۆتانەي تىيېشكەناند. (ئەو كەيىكارانە لەگەل گەردەي بەيانى، زوو لەخەو ھەلدىستان و لە مالەكانى خۆيان بۆ سەر ئىشوكارىيان دەچۈن، مندالەكانىشيان تەواوى رۆزەكە ھەر لە كۆچەو كۆلەنەكان بۇن، ئەمەو لە كاتىكىدا ژەنەكانىش لە خانووه بە قورەكەن بە كاروبارى مالەمەيان خەرىك بۇن. دىوارە بەرزەكانى قەلّاكە كىتمەت، سنورىيىك بۇ لە نىوان ئەمە مندا، هىچ پەيوهندىيەك لە نىوانى يەكىدا لە ئارادا نەبۇو، من ھەرنىيا لەسەر قوللەكە و بە دووربىن ئەمانم دەبىنى، لەويوھ سەيرى جىهانى دەرەوهى قەلّاكەم دەكەد) .. لە ۳۰. ئەم ھەستە لاي سولتان شەپىتكى نەينىيە لەگەل ويست و مەبەست، چونكە ناكىرىت زەوق و جوانى مندال و تافەكانى ترى تەمەنىش بىرىئىنە ژىر گوشارى داب و نەريتەوه، چونكە دواجار ئەم كەددىيە ئاكام و دەرەنخامى لىيىدەكەويتەوه، ئەوهى سولتان دەبىتە سىنەماكارو نەك ھەر قەلّا، بەلکو نىشتىمانى زىيدۇ ئازىزانىشى جىىدەھىيلىت.

كتىبى دووه سولتان و ستۇدىيۆ:

لە بەرايسىدا باسى دووربىنى قوللەي قەلّامان كەد، ئەو دووربىنە سولتانى گەياندە تىيېشتن و بىنینىيەكى تر، سولتانى لە تىلاوەتى جنۇكەو پاشخانە كۆنه كان دەرباز كەدو گەياندەيە قولەي كۆشكو تەلارى شابانوو و دواجاريش مەلا جامانە رەشەكان. جىهانى ستۇدىيۆ سولتان لە كامىراكەيەو كەوتە گەشە، ئەو كاتانەي قەپەنگى قەلّا لە بار دەكەت و لەسەر گازىراي پېشت جىىدەھىيلىت، ئەمە كاتانەي روو دەكەتە كۆلەن و شەقامەكانى شار ئاشنايمەتى لەگەل ھەموو ئەو ئارەزووانەي بە نەينى و بە خەفە كراودەكان دروست دەكەت. بالاى كچ و بىنېنى ژىنى رپۇت لەدەم سەرشۇركو حەزو زىاووه، ھەستى دەكەويتە سەر ئەوهى كە ئەگەر كامىراكە پېبايە ئەم شتە نامؤىيە دەخستە نىيو كامىراكەيەو. تەنانەت وينە گرتى ژىنى هوشەنگ لە ژىر چارشىيىكى رەش و ژورىكى تارىكىدا، تەنانەت ھەستكەدن بە كۆمەلیك دىمەن، ئاھەنگى حەزو

ئارەزووی دەگەياندە ئاستىيکى نېرانە. دواتر كىرىنە وەي سىينەما لەلايەن كابراي ئەرمەنى و چۈونى سولتان بۇ ئەمەن، خولىياتى كەورە و ئاسمانى فراوانلىقى دەبىنى، زۇرى حەز دەكەد وىتەي لەيلا، ئىنى مەلائى مىزگەوتى بچىركىيەن و بىخاتە ئەزمۇونى كارەكانىيەوە، ئاھر ئەو لەيلا خۇشويىست بۇوه دوا جارىش جووتىك قاپقاپەي زەردى بە دەستەكانى خۆى بۇ دروست كەرنەن و لەبەر پىتىيەكانى دانان.

ناتاشای کریستیان و هاوپیی ٹه کردم جون کاریگه‌ری زوری خسته سهر هوش و
دهروونی سولتان، چونکه ناتاشا به سرهنجه‌وه ده دردکه‌وه تو ژوپه‌که‌ی تا پشت چوکانی
دههات، رانه سپی و تمہ‌کانی دهده‌هخستن،دواجار که ناتاشا ده بیته ٹه کتھری
سینه‌مایی و مه‌مکه کانی جوان دهدکه‌وه تو ن له کوشکی شاهانه‌ش لای شاو شابانو
بانگه‌هیشت کرا، بوروه هۆکاریکی ته او و تا سولتان لم شاره ته‌سکه‌وه لعم قاوغه تاریکه
ددرکه‌وهیت و بکه‌وهیت دوای خولیا جوان و گهشه‌کانی، همنا بتوانیت ناتاشا له‌موی له
کوپری سینه‌مایی ببینیت‌وه ده هیچنا هم تنهانها جاریک باوهشی پیدا بکات و ماچی
بکات. سولتان بو گه‌یشتن به‌مانه، قزنانگه‌کانی خویندن تیده‌په‌رپینیت و له زانکو
ودردکه‌گیریت، له به‌شی سینه‌ما، ٹه‌مه سه‌رهتای ده‌ربازیبوونیه‌تی له خیوی تاریکی و
گه‌یشتنه به و ئامانجھی له منالییه‌وه هم لە‌پیگه‌ی دووریبینی قولله‌ی قه‌لاؤ
کامپیراکه‌یه‌وه خه‌ونی پیوه ده‌بینی.

زانکۆ بۆ سولتان کردنەوەی دەرگایەک بۇو بۇ زۆر شت، تەنانەت بۆ کیشەکانیش، سولتان له پیگەی کاری سینەمایی و کامیزامانییەوە له پیگەی گەورە پووبەپرووی کیشەی گەورە بۇودوە، ئەمەش سولتانى گەياندە جىهانىيکى ترى تەماشا، چونكە له دواى سینەماکارى گەورەي ئىران، ياخود فيلم سازى گەورەي ئىران (تىبراهيم بۇستان) سولتان دەبىتىن فيلمسازو ناوىيکى درەشاواھ، چونكە ئەو چەند كارىكى جوانى فيلىمى ساز كردىبوو، دواتر له كۆشك و تەواوى نىشتىمان بىنراو دەنگى دايەوە، ئەمە سەرتاي كىشەمە كىشەمە و پووبەپووبۇنەوەي چىرى جىهانى سینەمایە، چونكە تا خواست زۆرتر بىت ئاھەنگى كاركىردن و بواردىنى دېنه كان وەزەجمەت تر دەكۈن، تەنانەت تەنیا يىش تەنگى پىتەلچىنېبۇو، چونكە جىهانى زىن دەبىتىن ژوانىيکى ئارام بۇ پىاۋ كاتىيىك ئارەزۇو دەگاتە لووتىكە بىر كردنەوە له زىن، دواى ئەم بىر كردنەوەي بۇ باس و شىتىكى تر بار وەردەگرىت. (ھەينى زۆر ھەستم بە تەنیا يى كرد، ئاڭر بە تەنیا لە ھۆدەكەم دەشىام و ھېشتا ھىچ ژىنېكىش نەھاتبۇوه نىيۇ ژيانم. ھەرچەندە لە ستۆديوكەي ئەو ھەميسە دەوروبەرم پېرى كىيژولە بۇون، بەلام خۇ ھەر تەنیا لە چاوى كامىزراوه سەيرم دەكىردن و پېيانەو سەرسام بۇوم).. ۲۴۷۲. ھېشتان سولتان لە نىيۇ ترسى تافى تەمەنەكانى پېشىۋو،

بینینه جوان و سه رنج را کیشه کانی تیستای دایه، ناتوانیت تهناهت بُو ٿاره زووش لھم کابووسه دهربازی بیت. سولتان له ستودیوی ٿیبراهیم بووستان ژووریکی هبوو، بهردہ ام بهدوای هوندری جوان و کاری مهزن ده گهرا، هه موو ٿم گوپانکاریه خیّرایانه سولتانيان گهيانده دوختيک، که ببيته پيشنهنگ له سهر سينه ماي ٿيران. ٿه مهش باريکه صرچ نبيه خوشگوز درانت بکات، بهلکو زر جار هه نگاو هه لينياتيکه بهردو نادياري، يان ليتهوه دياره و ناچاري بچيته نيو گرفتارييه کان. بويء ماندوو بوون و ٿزمونی قهلاو تهنيائي باري ڇيانيسيان قورس کردوو، تهناهت باري ٿاره زووي بُو ڙن ده شارد هدو شدري مى ده کرد بگاته لوتكه هزو باوهشی ڙن.

سولتان بهردہ ام له نيو خه يال و بيرکردن هه داهينه رانه و زهيني نوي دابوو، هه ميشه بيري لهو ده گرده و هه موو گوشه هه ستياره کانی تافي تهمنه له کتيبي يه ڪميادا، بگاته مهشهه ده نيو فيلمه کانی، واي بير ده گرده و هه گهر لهم قوناغانه ڇيانيس نه ٽوانيبهت بگاته مه بهست، خو ده ٽوانيت له ريگه هوندره که يوه بگاته جوانترین گيڻانه و هي ميڙزووي روودا او گوشه نهينيه کانی ڇيان. (له فيلمه کهدا ليگه رام کچه هه ڪته ره که و گوره که له گولانیکي تاريکي ته نگه بهري پشت مزگه و تي را بکمن. گوره هه ڪته ره که قاپقاپه زرده کانی کردن پئي گيڙه که و کچه که ش خيرا به نيو گولانه کان غاري دهدا، هه مهش له و کاته مه لاي ميردي له نيو مزگه و تي، بو نويڙكمه ران خمريکي پيشنوئڙ دابهست بلوو.. لالا ۲۵۳. هم گرته فيلمه، ون نه ڪردنی هه و ياده دهريمه جوانه يه، که سولتان له مزگه و ته کاتيک با پيره ده گهيني ته مزگه و ته لالي شوخ و شه نگي کچي چيوري مزگه و ته ده بنيت و له يه که نيكايда عاشقي ده بيت، به لام مه لاي مزگه و ته هه ر زو داخوازي ده کات و ده يكاهه ڙنی خوي، به لام لهيلا تا دره نگانيش چاوي هه ر له دوای دولبه ره که يوه خوشی ده وي، ئيتر هه مه تا نه بلوو فيلم هه ر له خه يال و گوشه هي بيره دهريمه کانی سولتان ما يوه. ئيتر هه مه کاره جوان و هونه ربيانه بوونه ٿامرازى گهيشتن به مالي شا، گهيشتن بهوهی سولتان و هك فيلم سازنيکي گهوره ٿيران، دوای مردنی ماماٽستاكه ٿيبراهیم بووستان، نان له گهان شابانو ڙنی شا ٿيران بخوات. ده بيت ه خاوهني بنياتي فيلمي ديكومينتاري له سهر شا ٿيران، له و کاته به ٿاماده ڻي زوري نهی سه رؤکانی دنيا تاجي زيريني سه رؤکايه تي له ئاههنگيکي شکوداردا ده نيت ه سهر.

کتبی سیمہ

شورش یان سه رد می عه مامه ره شه کان:

دوای شهودی تهختی شاههنشای ئیران، تهختی پهله‌وی دروغیت و مهلاکان، عه‌مامه ردهش کان دین و دهسه‌لات و هرده‌گرن، هه‌مديس فيلمساز بۆ کوماري مهلا پیشداره‌که (ئايه‌توللا خومه‌يني) بانگ ده‌كريته‌وه، بۆ شهودی شهوند ته‌مه‌نه‌ي ماویه‌تى بکريته فيلميکى ديكۆمينتاري و وهك شهريفي پياويکى شکودار بېييته‌وه. فيلمساز ئەم سه‌رد‌ده‌شى ديت و ته‌ناندەت ته‌واوى جەنگى عىراق و ئيرانى له نىو كاسىتىه قىدىيۆكاندا كۆ كرده‌وه بۆ تەله‌فزيونى رەپيانى دەناردن‌وه. ئيت فيلمساز بريندار ده‌بىت و ده‌كەويتىه زيان و ئەركى ناخوش، دواي شهودى تدقه له شەقامى مالى ئايە‌توللا ده‌كريت و شهودىش به‌دره‌دې به ئۆتۆمبىلەكەي پىاسە دەكات، بۆ شهودى سولتان درىزە به كارى فيلمه ديكۆمينتارييەكە بىات. دواي شهودى سولتان سه‌رد‌دمى شا جىدەھىلىت و دواي ده سال بەندىغانە به هوئى شۇرۇشەوه ئازاد ده‌بىت و هەست به سەربەستىيەكەيت دەكات، بەبى شهودى چاوه‌پىي بىيارو فرمانى نوئى حکومەتى نوئى تاران بکات. كاتىيک دەگاتەوه ستۆديۆكەي و دەيەويت چالاکىيەكانى دەستپىيەكتەوه، دواي شهودى لە بەرهەكانى جەنگ بريندار ده‌بىت و له خەستەخانە دەخەوتنىرىت، دواي ماوەيەك لە رېيگەي نوئىنەرى نووسىنگەي ئايە‌توللاوه دواي لىدەكريت كارى ديكۆمينتاري بۆ رابه‌رى شۇرسى ئىسلامى ئيران بکات، سولتان راىزى ده‌بىت. سولتان لە گەرمەي بېركدنەوه سەر گەرمىكىنى بە سىنه‌ماو بەرھەمى نوئى ھەميشە تەنیاۋ تەنیا دەمايىوه، دواجار بىرى لە فيلميکى كرده‌وه لەسەر گەريلاكانى نىشتىمان، ئەگەر هەلە نەم حىزبى كۆمۈنىستى ئيرانى بۇون، كە ھەم دژى ديموكراتەكان بۇون كاتىيک پەھلەوی هاتە سەر تەخت و ھەميش دژى مەلاکان بۇون، بەلام تا ئىستاش ئەم گەريلايانە نەيانتوانى رېفۇرم بکەن و بگەن دەسەلات، (كاتىيک چۈرمەوه نىيو ستۆديۆكەم دەركەم لەسەر خۆم داخست، تا تىشكۈزى ھزر بىرم بخەمە سەر فيلمە نوئىيەكەم، چەند ئەكتەرىيکى گولبىزىم لېڭىتن تا زىياتر باسى كارەكەيان بۆ بکەم. دواي ئەوەش چۈپىنە دارستانى پارىزىگا كەي باکور تا ئەو شوئىنە فيلمەكەي لىدەگرین، بېشكىنن و لىيى بکۈلىنەوه، من هيستان ھەر لە ناو دارستانەكەدا بۇوم، كاتى ئايە‌توللا خومه‌ينى فەتواتىيەكى دا، سىنه‌ما حەرامە، سىنه‌ما كان شوئىنى گوناھن)...لا... ٣٤٣٦. ئەم قۇناغەي فيلمساز زۆر سەخت ده‌بىت كاتىيک توْنەتowanىت بە ثارەززۇرى خۆت فيلم بەرھەم

بھيئنيت و خم و ديمهند رهنهند جوداكان بخهيته باري فيلميکي ديكومينتاري و ئەرشيفييه و، بؤيە ئاسان نايىت، ئەگەر بتمويت لە نىيۇ سىستەم و دەسەلەتى ئايىنى توندو تارىكىيەنەوە بە بالى هونھرو سينەمادا ھەلبگەرىتىت. ئىتىز دەبىت بير لە داھاتو و رېگايە كىتىز ھەم بۆ ھونھر ھەم بۆ ژيان بکەيتەوە، چونكە دواي پەغە راداشن بۆ راپەرى سەربەعەمامە رەش، ھەم زەمينەي ھونھرى، ھەم ئاسايىشى گيانى دەكەوتىه بارىكى ترسناك و ناچار دەبىت نىشتمان لە دواي خۆى بە جىيەتلىق.

كتىبى چوارەم

كىللەگەي غەربىي و نىشتمانىك لە دەرەوهى ھەست:

(دواي پىنج خولەك لە تەكسىيە كە دابەزىم، خىرا خىرا بە دەورى گۆشە كەدا سۈورپامەوە، تەكسىيە كى دىكەم گرت و پىمگۈت: ھەر رېك بېر! رېك بېر، ئەو رېگايەي دواي ئاوارەبۇونىكى زۇرۇ لە رېگاي پاكسنانەوە منى گەياندە ئەمستەردام). ٤٠.. لە دواي ئەوهى سولتان وەك فيلمسازىكى گەورە ئىرانى ژيان و ئەزمۇونى سينمايى دەكەوتىه مەترسىيە دو ناچارە راپەكتا. دواي ئەوهى گەريلاكانى سەر بە پەوتى كۆمۈنىستى ئىرانى بە مەبەستى كوشتنى راپەرى ئىسلامى ئىران تەقە لە خىابانى ئايەتوللە دەكەن، گومان دەكەوتىه سەر سولتان، كە دەستى لە ھاوكارى كردنى گەريلاكاندا ھەبىت، چونكە بە رېنمايى سولتان ئايەتوللە دەجولايەوە بۆ ئەوهى كارى فيلىمى ديكومينتاري راپەر تەواو بىكىت، ثانى تەقە كەردىنەكەش، فيلمساز ئاراستە كەردىبۇون كە راپەر بە سەيارە كە بە خىابانە كەدا بجولىتىوە.

دواي ئەوهى لە لايمەن كۆمارى ئىسلامييەوە دەكەوتىه زېر پرسىارو گومانى دەكەوتىه سەر، ناچار رپو دەكەتە ئەورۇپا دواجار لە كىللەگەيە كى ئەورۇپا دەست بە ژيان دەكەتەوە، ئەم كىللەگەيە، نە نىشتمانەو نە ئاسوودەبىي دەبەخشىت، بەلام ئىتىز ئەوه ژيانى پەناھەندەبىي و ناچارىيە، ئەگەر نا ھىچ شوينىكى نايىتە نىشتمان و كارى ھونھرىيەت بۆ نادات. ئەم قۇناغە دەبىتە سەرەدەمەتىكى ئاثارام و نادىار، چونكە ھەميشە لەنىيۇ بىركەندە كەنيدايە و ھىچ كارىكى بۆ نارەخسىت، نازانىت چۆن دەست بکاتەوە بە كارى ھونھرى و جارىكىتىش بۆ ھونھر تىيەلچىتەوە، ئىتىز سولتان لە ناو تەممەندەيەو ئاسان نايىت ئەگەر بىھەوتىت وەك تافى زوو سەرچلى بکاتەوە دەسەلەت لە رېگەي ھونھرە كەيەوە بلەرزىنەت، يان بەلاي خۇيانەوە راپكىشىت. لەم قۇناغەدا لە بىرى مەرجان و لەيلاو

هۆشەنگ و ئەکەرم جونو باپىرى و مامو دواجار دايىك و باوكى و... لەگەل كەسانىترو ئاوهزىيكتىر ئاھەنگى زيان دەگۈزەرىتىت، مائىنهماو ئاورىلىاو گورگو خىش و زەردەوالەكان.... هەمۇو ئەمانە بۇونە ھاواردۇتى نوبىي زيان، كە تا سنورىتك پارىزبەندى كۆمەللىيەتى پىيە دەبىندا، ئەمەش لە زيانى سولتاندا كارىتكى نامۆيە، چونكە ئەو لەسەر زەمىنى كۆمەللىيەتىيەوە رايىكىدبوو و گەيشتبوو ھۆلەندا، ئەمەش كارىگەرى دەبىت لەسەر زيان و بىركەدنەوە كانى. لەگەل هەمۇو ئەمانەشدا لە نىشتەمانىيەنىڭى غەریب، كە هەتا مردىن بۇنى پەناھەندەبىت لېنابېت، خۆي دىتەوە، ئەها نىشتەمانى زىدو نىشتەمانى غەریبى، ياخود نىشتەمانى ناچارى چەندە لەيەكتىر دوورن، ھىچ كات نىشتەمان لە ئاوارەيدا نابىتە مال، نابىتە پەناگەو رەشمەلى نىشتەمان، تامىردىن بۇنى غەریبى بەرتىنادات و هەمېشە بە تاسەوە چاوت لە گۆشە رۆژھەلاتنى.

فىلمساز لەم سەرددەمەيدا لە گۆشە دەرفەتىر خۆي دىتەوە، ئەويش ئەو كۆپو سىمنارانە بۇون كە لە ئەمرىكا بۇي بەستان، ئەمەش تەنها ناساندىنېكىتىر بۇوە باسکەرن لەسەر فىلمەكانى گۆشەيەك بۇو بۇ باسىتك لەسەر نىشتەمانى زىدو نىشتەمانى غەریبى. ھەر لەم سەفرىشدا غەریبى، ئەکەرم جونو ھۆشەنگى پېئاشنا كەدنەوە، ئەمەش دوای سەردەمېكى دوورو درېش لە زيان و ھەلکشانى تەمەندا.

كتىبىي پىنجهم

كۆتايى هاتنى توانا سينەمايىه كان و چەشتىنى ناسۇرى:

دەستپېكى ئەم قۇناغە، رەوتىكى نوبىيە لە زيانى سولتانو ھىلالنى ئاھەنگى راپىدۇوە لە نىبۇ شەنگى ئەو ھىزانەي جىمان. (منىش ھىلاك و كەنفت ببوم، نەمدەتowanى لەوە زىياتر لە ژوورى مۇنتازەكەمدا دابىشىم و كارىكەم. لە ماوەي ئەو سالانەي تىپەپىن، زۆر شت گۆرۈن كە راستەخۆز پەيوەندىيان بە زيانى راپىدۇوە ھەبۇو. ھەردووكىيان محمد رەزا پەھلەوى و ئايەتوللە خومەينى بۇونە بەشىك لە مىزۇو. رۆژگارە شكۆمەندىيەكەمى گەريلاكانيش لەسەرتاسەرى دنيادا بەسەرچوو. ماما، باوك و دايىكىش كۆچى دوايىيان كردو قەللاكەشمان لە لايىن سوپاى پاسدارانى شۆرپى ئىسلامىيەوە دەستى بەسەرداگىرا. ئەۋىيان كرده بنكەيەكى سەربازى)... ٤٧٨. دوای ئەوەي لە سەفرەكانى ئەمرىكاو پاريس بۇ گىرتىنى قىيدىزىي شابانوو گەرایەوە ھۆلەندا، ھەست بە نەزمىيكتىرى تەمەن دەكتات، ئىتە ئازار شەنگى ليپى و شايى زيانى كرده ناسۇرى، فيلمساز لە بارى دەروونى

ئالۆزدا دەكەوييته دورىيانى غەريبى، ئىتەر كاتىئك سەرنىشىنانى قەل دەمن و بۇ دواجار مالىشاۋايى لە ژيان دەكەن، ھىچ حەسرەتىئك نامىنېتتەوە بۇي دابنىشىت، چۈن پەھلەوى و خومەينى بۇونە مىزۇو، ئەويش لە تاي ئەواندا بۇوە مىزۇو و ھىچ كرتەيەك نىيە بۇ پەچەندىنى ئەم راپىلە، چۈنكە فيلمە بەلگەيەكانى فيلمساز بۇون بە بەشىئك لە ئەرشىفى ناوهندە پاڭمىاندكارەكانى جىهانى. فيلمساز دواى ئەم ھەمو ماندو بۇونە ئىتەر حەوسەلەي نىيۇ ستۆدىيى نامىنېت، ئەجارەيان بەسەر نۇسىنەكانىدا دەكەوييتكە دەكەد ھەستىيارە، چۈنكە بەگەر خىستنى دوا قەتارى تەمەنە، ياداشتكردنى ئەزمۇونەكانە لە كەنارى پېرىدا، چۈنى دەنگى غەريبييە بۇ نىشتىمان، بۇ زىيدو ياران.

لىٰ ھەللىنجانىكى زۆر كورت:

لە نىيۇ ئەم پۆمانە راپىلە ئەم دەبىنېت، ئەم راپىلە گەياندىنى جەمسەرەكانە بە يەكتىرى، بەستەنەوەي ھىزى سىنەماو كارى ھونەرييە لە نىيۇ كايىھ سىاسىيە جودا كانى ئىران. توخىرىدەنەوەي عەقلىيەتى پاواخوازىيە لە نىيۇ دەسەلاتە بەدواى يەكەكانى ولات و قۆرخ كردنى ئاھەنگى ئازادى تاكە لە كەينوبەينى فەرمانەوايىدا، دروستكردنى ھىزى جادوبازە لە نىيۇ كۆمەلگەو نەخۆشخىستنى جوانىيە لە نىيۇ كايىھى مەرقاياتىدا.

ئەم پۆمانە كارى لەسەر زۆر بارو وارى ولات و مىللەت كردووە، تەنانەت لە ژيان و پەيوەندىيەكانى نىيوان شارو گوند، كارى ورزىتى و شارستانىدا خۆي نەبواردووە. ئەمەش لە پىيگەي كارەكتەرىكەوەيە كە لە كەسىكى گوندىيەمە دەبىتە شارستانى و دواجار دەبىتە مىزۇو فىلم و سىنەما لە ئىرمان. ئەم پۆمانە ئاشنايەتىيەكى فراوانت دەداتى لە بە ئاگابۇن بە كەلتۈرۈر بارى كەلانى ناچەكە، ئىتۇر وەركىپانەكە پىيوستىيەكى سەردەمى و گرنگە، بۇيە پىيم وايە دەكىت لە رۇوى جىاوازترو لە ژىير تىيورىيە جىاوازەوە كارى توپىشىنەوە هەلسەنگاندىنى بۇ بىكىت.

له دامېنی فەلسەفەدا:
گۆرانى دۆخى ناشىرىنىيى
بۇ دۆخى جوانبەخشى

حەممە ھاشم

هاودزىيى لە نىگاڭىردىن و بىينىنى تەنلى يىنراو لە دەورۇوبەرمان لە كەسىيىكەوە بىز
يەكىنلىكى دىكە دەگۆرۈدىتى و بەپىيى راپدەيى تىپۋانىن و بىينىنى تەندرووستى كەسە كە لىيەك
دەدرىيەتى، ئەم حالەتەش بە دۆخىيىكى (رېيىھىي) ھەزماردەكىيەت بۇ بىينىنى جوانى كە لە

فەلسەفەی ئىستاتىكىيدا جىڭكاي بۆكراوەتەوە خزاوەتە ناو ئاكارە گشتىيەكانى فەلسەفەوە.

بىرۆكەي جياوازىينىن لە كەسيتكەوە بۆ كەسىتكى دىكە برىتىيە لە رىيەتى كۆك نەبوونى كەسە كان لەسەر بېياردانىان بۆ جوانى و ناجوانى لە تەنى بىنراودا، ئەمەش بەپىي بۇچۇنى ھەندى لە فەيلەسۋانى ئىستاتىكى بىنەمايەكى تۆكمى نىيە و ئەو رىيەوانەي كە هەلسەنگاندى جوانى شتەكان دەكەت لەناو خودى بىركىدەنەوە كەسە كاندا نەشۇنما دەكەت و بەپىي تىپەرپۇونى كات چەشەي بىينى و چىز بالا دەبىت و ئەو كۆك نەبوونە ھاودۇزانەش دەگۈرپىن بۆ دۆخى تەندرووستى ئىستاتىكى لە بىينىدا، كە ئەمە بۆخۇي لە ھەندى شويىندا ئالۆزىيەكى فەلسەفيشە، چونكە ھۆكارەكانى گەشە كەدنى چەشەي جوانبىنى ھىشتا پۇلىنىتىكى تەواوى نىيە، ھەر ھىنندە نەبىت كە مىرۇق لەرىگاي خودخاويىن كەدنەوە لە بىرى تووندرەوى بۆ سرووشت و دەروروبەرى و گەشەي تىپروانىنە فكىرييەكانى بۆ زيان و ئاستى رۇوناكىرى بۆ شتە كولتسورىيەكان، ھەرودە بىينىنى زۆرى ئەو ماترىيالانەي دەروروبەرى كە رۆزانە بەرياندە كەۋى و تواناي ئەوەي كە ئەم تەنانە گۇنجانى ئىستاتىكىيان بۆ لە دەرەھەستى خۆيدا بخەملىنىن بۆ ئەوەي و دك كايىيەكى بەھىز بىبىنېت و چىزى لېبىنېت.

دەتوانىن واي دابنېين كە رىيەتى جوانبىنى بەشىكە لەو رىيەتى فەلسەفيه گشتىيە مىرۇق تىيىدەگات، كە ھەموو هەلسەنگاندى رەها كانى حەقىقت و ئاكار يەكلايى دەكتەوە.

لەبەر ئەوەشە ئاكار (ئەخلاق)ي مىرۇقە كان رۆل لە گەشە چەشە دەبىنېت، بەپىي قۇناغەكانى مىزۇوى مىزۇيەتىش ئەم دۆخە دەگۈرپىت و بەسەر تىيەتى زەوقى گشتى پەخش دەبىت، غۇونەي ئەمانەش لە مىزۇودا زۆرن، دەبىن لە كاتىكدا مىرۇقە كانى سەرەتايى پەيكەرى (قىنۇس فيلەندرۇف) وەك سەرچاوهى جوانبەخشى دەبىن و كۆك لەسەر ئەو تىپروانىنەيان، بەلام بۆ زەمنى ئىستاتى گۆرانكارىيەكانى جىهان ئەگەر بىنەما مەزىنەكەي ھەولى ئىستاتىكى و ھونەرىي ئەو مىرۇقانە لە پەيكەرەكەدا دەرېبىنەن جىگە لە پەيكەرى ژىنېكى تىكىسمىراوى قەلە و ھىچى دىكە نايىن، بە بەراورد لەگەل زەوقى گشتى ئىستاتى مىرۇق كە رەنگى داودەتەوە لە لەش ولارى بارىك و پېرىجولە كە گشتىگىرەبىت لەسەر زەوقى گشتى مىرۇقى (مۆدىرەن) لە زياندا، بەلگەش چىزىنېنى مىرۇقە لە مۆدىل و روالتى تەنكى بىنراودەكانى مىدىا و گەشەسەندىن تەكىنەلۆزىيەك

به‌ناوی ته‌ندرروستی جوانکاری بۆ مرۆڤ که مرۆڤگەلیکی به‌و ته‌وزمەوە سەرقال‌کردووه که پیّی ده‌گوتربیت (جوانی).

ریزدیی له بینینی جوانییدا ده‌کویتە بۆتەی ئەو فەلسەفە ریزدییانه‌وە که لەچەمکى گشتیدا هەلسەنگاندنی بۆ ده‌کریت وەک چەمکەكانی (ئاکارو ئەخلاق، حومدان، بانگەشەی نەريتى، ئىستاتىك و چىز...تاد) و تىكرايان دەکەونە خانى (فەلسەفەی مەعرىفييەوە).

دايقەد هيوم، فەيلەسۇنى سكۆتلەندى بايەخى زۆر دەدات بەم لايەنەو يېروراي تايىەتى لەسەر ئەم بابەتە هەيە، نۇوسىنى گشتگىرى تەواوى هەيە لەسەر (گومانى رادىكالى) کە بەشىكە لە گومان لە بینىنداو گومان لە تىكراى ئەو شتانە لە دەورووبەرماندا ھەن، ھەر ئەو گومان كەرنەش ئەوە دەرەخسىيەنی کە زەوقى گشتى بەرزى و نزمى زۆرى تىدایە.

جوانىين بەپىّى زەوقى گشتى مرۆڤە كان لە ھەندى حالتدا پەيوندى بە جوگرافياشەوە هەيە، لەبەر ئەوەي رادەي چىزۋەرگەتن لە كەسييکى ژاپۇنى زۆر جياوازە لە كەسييکى ئەمازىيە لە مەغىرەپ و تونس، ئەمەش گۈيدراوە بە جياوازى كولتوورىيەوە لەم ناچانە کە تەۋزىمىكى گشتگىرى كولتووريان هەيە بەها بە جوانى دەبەخشىت، ھەموو ئەمانە كەشى گشتى زەوقى مرۆڤن بۆ بىنین، بەلام زەوقى تاك لە چىزۋەرگەتندا ئەگەرچى پەروردەي كولتوورى ناچە كەي خۆيەتى بەلام ئاستەكانى ئەو چىزۋەرگەتنەش خۆى بۆخۆى لە مومارەسەكەدن و پەروردەي درووستى چاولە روانىن و سەيركەدنى شىوه‌كەندا دەستەبەر دەكات.

ھەموومان كۆكىن لەسەر ئەوەي باخچەيەكى رازاوه جوانە، چونكە بەگولى جۆراوجۆرۇ درەختى شىوه جياواز رىكخراوه، بەلام ئەگەر ووردىتى بپوانىن دەيىن بۆ ھەركەسيكىمان لەناو باخچە كەدا گولىك يان درەختىك يان بەردىك...تاد، سەرنجى رادەكىشىت و جياوازە لەو بىنینەي کە ھاوارپىكەي يان كەسييکى دىكە دەيىنەت.

باپەتىكى قولىڭىز كە رامامان دەخاتە سەرخۆى ئەوەي چۈن ناشىرينى گشتى دەبىتە جوانى تايىەتى، واتا ئەو تەن و شىوانەي کە زۆرىيە مرۆڤە كان پىييان ناشىرينى بۆچى ھەندى كەس دەيىنخەنە ناو دەرەھەستى جوان وەرگەتنى خۆيان و چىزيان پىددەبەخشىت؟، ئايان ئەو گرووبە كەسە يان ئەو دەستەبىزىرە چىزۋەرگە جياوازىيان چىه لەگەل زۆرىنەدا؟، بىڭگۇومان ئەمە كېشەيەكى فەلسەفە و بەها بە بىنینى تەندرروستى تايىەت دەبەخشىت،

چونکه ئەو خەلکانە توانايمىكى بەھىزىتىريان ھەيءە لە گۇرپىنى ناشيرىنىيى گشتىيەوە بۆ جوانىيى تايىبەت، ئەمەش توانايمىكى پەرودردەكرابى ئىستاتىكىيە و ئەم كەسانە پىادەدى دەكەن و زۆرىنەشيان ھونەرمەندەكان، بەتايمىتى شىۋەكارەكان.

دەمەويىت نۇونەيەك بۆ رۇونترىكىنە باسەكە و ئەم بابەتە بىئىمەوە، كەسىك شوينى بۆياڭىرىدىن ئۆتۈمبىلى ھەيءە و ھەمۇ ئەم پارچانە كە پىيوىستىيان بە بۆيەكىنەوە ھەيءە لەسەر پارچە پلىتىكى كۆن دايىنەنیت و بۆيەيان دەكەت، بۆيەكان رەنگاورەنگن و بۆ پارچەي جىاجىيائى ئۆتۈمبىلى ھەمەجۇرن، بە مەزەندەرى گشتى و خاودن ئۆتۈمبىل و بۆياخچىيە كە ئەم پارچانە تازە دەكىتىنەوە جوانى بۆ رۇوكارى گشتى پارچە كانى دەگەرتىيەوە، بىيگومان ئەمە راستە دەكەويتە خانەي پرۆسەي رېكخىستنەوەي دىزانىنى گشتى شىۋەدى ئۆتۈمبىلى كە، بەلام شتىكى دىكە كە جىددەمىنېت ئەم پارچە پلىتىيە كە ھەمۇ پارچە كانى لەسەر بۆياڭ دەكىتى شىۋەدى تازە نا مەئلۇف پەيدادەكەت بۆ بىينىن، بەھىلى نا رېكخراوو رەنگى جۇراوجۇر كە جۇرىك لە ھارمۇنيا درووست دەكەن و دەبنە تىيمايمىكى ئىستاتىكى بۆ بىينىن، دركىردن بە بىينىنى ئەم جوانىيە پەھوندى بەو كىردارە پەرودردەيىھە دەكەتەنەن بۆخۆي لە روانىنیدا كەلەكەمى بىكەت، جىڭە لەوەش فەلسەفەي بىينىنى ئەم ناشيرىنىيە گشتىيە كە دەتوانىن بىخەينە فەزاي ئىستاتىكى تايىبەت، كە رەنگە خاودن كارەكە بەلايەوە نامۇ ناتەندىرووست بىت، ئەمە نۇونەيە كە لە گۇرپىنى دەرھەستىتى تەنى ناشيرىن بۆ تەنى جوانبەخش، لە زۆر نۇونەي دىكەشدا ئەمە رۇون دەبىتىوە، رەنگە لەو لەگەنەي كە كىرىكارىتىكى سپىكارى خانووبەرە لەناویدا جىڭگا دەستە كانى ديارن، لە دىوارە كە خۇشۇوسىك ھەزاران لافيتەي لەسەر قوماشە كان نۇوسىيەوە كەمېتى كە سەر دىوارە كە چاپ بۇوه، دارتاش و ئاسنگەرېك بەھۆي گەرمى و سوتانى كەرەستە كانى دەستىيان جۇرەها شىۋەدى ئىستاتىكى بە بەها دروست دەكەن كە خۆيان چىتى لىتىابىن، وەلى شىۋەيە كە تايىتى ئىستاتىكى دەبەخشن، وېرای ئەوهى كە چىرۆكى كاركىن دەنگەن و مانا بەخشىنىشە بە ھېزى مەرۇقۇ ماندووبۇونە كانىيان، كە ئەمە بابەتى باسە كەمان نىيە، بەلام زۆرىنەيان دەكەونە خانە ئەبىستەراكتى دەرىپىن خوازى و تابلوى دانسقە كە خاودنە كانىيان بەبى ئەوهى بېرىيان پېتى ھەبى بەرھەمى دەھىنن و ھونەرمەندىش نىن..

ئەم بابەتەش نزىكمان دەكەتمەوە لە ھونەرېك كە پىي دەوترىت (ھونەرمى رەمەكى) واتا بە رېكەوت و بەبى مەغزا شىۋەكان لە دايىك دەبن و بايەخى ئىستاتىكى بۆخۆيان لە

بینیندا درووست دهکن، بهلام مرۆڤه قولەكان ئەم دۆخە دەخەنە ناو ھزىيىكى مەبەستدارو بەهاو گرنگى تايىېتى پىىدەبەخشن.

تىكىرىاي ئەم كەشانەي كە بەسەر دۆخى جوانىيىدا دىن، واتا سنووردارەكانى ھونەر دەكەنەوە دەيانخەنە ناو فەزايدەكى ئازاد بۆ بىركىدەنەوە ئىستاناتىكى بۆ شىّوە دەكەنە بەمەش ئىستاناتىكى دەبىتە بابهتى سەرەدە ئىرانىنەكان و شىّوە وەك ماتريال دەبىتە دەروازەي جوانبەخشى، هەرودەك فەيلەسەفى ئەلمانى (بۇم گارتىن) لە كەتىيە كە بەناوى (پامانە فەلسەفييەكان) باس لە و پەيوەندىيە ئىستاناتىكىيى مەرۆڤ دەكەت كە لە كلاورۇژنەي بىينىنى شتەكاندا لە دەرەستىدا لىك دەدرىئەوە رادەكانى جوانبەخشى و چىزمان پىىدەگەيەنن.

**An Intellectual & Literaturey Quarterly
Magazine
published in Arbil
NO-51**

**Concessioner
Ismail Kurda**

**Editor-in-chief
Rebin Rasul Esmail**

**Director of Administration and Distribution
Umed Shakir Majrum**

2021

Address: Kurdstan-Erbil
Tel: 0750 4481577. 07504786489